

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

**A SZABADTEREK SZEREPVÁLTOZÁSA
A NAGY EURÓPAI VÁROSMEGÚJÍTÁSOKBAN**

Balogh Péter István

Budapest

2004

TARTALOMJEGYZÉK

1. Előzmények, témaválasztás, alapfogalmak	2
<u>1. BEVEZETÉS</u>	2
<u>1.2. TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, CÉLKITŰZÉS, HIPOTÉZIS</u>	3
<u>1.3. KUTATÁSI MÓDSZERTAN</u>	5
<u>1.4. FOGALOMMAGYARÁZATOK</u>	6
<u>1.4.1. Szabadtér</u>	6
<u>1.4.2. Városmegújítás</u>	14
2. A nagy európai városmegújítások korszakai	17
<u>2.1. AZ IPARI VÁROS KIALAKULÁSÁNAK KORA</u>	17
<u>2.1.1. Városépítészet</u>	18
<u>2.1.2. Városi zöldfelületek</u>	23
<u>2.1.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	26
<u>2.2. A „TRADICIONÁLIS” VÁROSMEGÚJÍTÁSOK KORA</u>	29
<u>2.2.1. Városépítészet</u>	30
<u>2.2.2. Városi zöldfelületek</u>	34
<u>2.2.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	37
<u>2.3. A MODERN MOZGALOM VÁROSMEGÚJÍTÁSI TERVEI</u>	42
<u>2.3.1. Városépítészet</u>	43
<u>2.3.2. Városi zöldfelületek</u>	46
<u>2.3.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	50
<u>2.4. A 20. SZÁZADI DIKTATÚRÁK VÁROSMEGÚJÍTÁSAI</u>	53
<u>2.4.1. Városépítészet</u>	54
<u>2.4.2. Városi zöldfelületek</u>	56
<u>2.4.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	58
<u>2.5. NAGY MODERNISTA VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A 2. VILÁGHÁBORÚ UTÁN</u>	62
<u>2.5.1. Városépítészet</u>	62
<u>2.5.2. Városi zöldfelületek</u>	66
<u>2.5.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	69
<u>2.6. A „SZELÍD” VÁROSMEGÚJÍTÁS ELŐRETÖRÉSE</u>	74
<u>2.6.1. Városépítészet</u>	75
<u>2.6.2. Városi zöldfelületek</u>	78
<u>2.6.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	81
<u>2.7. A JELENKOR VÁROSMEGÚJÍTÁSAI</u>	85
<u>2.7.1. Városépítészet</u>	85
<u>2.7.2. Városi zöldfelületek</u>	91
<u>2.7.3. Városi szabadterek a városmegújításokban</u>	94

<u>3. A szabadterek szerepváltozása a nagy európai városmegújításokban</u>	103
<u>3.1. KÖVETKEZTETÉSEK</u>	103
<u>3.1.1. Az ipari város kialakulásának kora (kb. 1800–1848)</u>	103
<u>3.1.2. A „tradicionalis” városmegújítások kora (1848-1914)</u>	104
<u>3.1.3. A modern mozgalom városmegújítási tervei (1898 – 1939)</u>	105
<u>3.1.4. A 20. századi diktatúrák városmegújításai (1922 – 1956)</u>	106
<u>3.1.5. Nagy modernista városmegújítások a 2. világháború után (1943 - 1990)</u>	107
<u>3.1.6. A „szelíd” városmegújítás előretörése (1968-)</u>	108
<u>3.1.7. A jelenkor városmegújításai</u>	109
<u>3.2. AJÁNLÁSOK</u>	111
<u>3.2.1. Parkok</u>	111
<u>3.2.2. Városi utcák és terek</u>	112
<u>3.2.3. Intézmények szabadterei</u>	113
<u>3.2.4. Tematikus városi szabadterek</u>	114
<u>3.2.5. Magánkertek</u>	115
<u>3.2.6. Beépítéshez kapcsolódó szabadterek</u>	115
<u>3.2.7. Vízpartok</u>	116
<u>Összefoglalás</u>	118
<u>Summary</u>	120
<u>MELLÉKLETEK</u>	122

1. Előzmények, témaválasztás, alapfogalmak

1. BEVEZETÉS

*„A városok lényege több ezer éves történetük alatt nem változott:
az anyagi javak és gondolatok, eszmék cseréjének
kitüntetett (és megszentelt) helyszínei.”
(Lukovich Tamás)¹*

A városok² az emberi populációnak és az általa épített világnak olyan – jól meghatározható okból létrejött – egyidejű sűrűsödései, amelyek egyedi létformát képviselnek és sajátos belső törvényszerűségek szerint működnek és változnak.

A város fogalmának nélkülözhetetlen kellékei: a **városi lakosság**, az ott élő emberek összessége; valamint az általuk meghatározott és megélt **fizikai környezet**. Bár e kettő egymástól el nem választható, de – a másik állandó figyelembevételével – külön vizsgálható. A városban élő embercsoportok életével, életének belső összefüggéseivel, fejlődésével és várható alakulásával a településszociológia; az „épített város” fejlődéstörténetével, korszakaival, helyzetével és mindenkori állapotával és tervezésével a városépítészet diszciplína foglalkozik.

A város fizikai formájának mélyszerkezetét három törvényszerűséggel lehet magyarázni:

- Az objektum saját törvényei (alakzatok keletkezése)
- **Társadalom hatása a város formájára.**
- A fizikai környezet hatása a társadalomra.³

A dolgozat – elsősorban a második törvényszerűség segítségével – az elmúlt kétszáz év európai városfejlődésének egy **eddig szakterületi szempontból nem kutatott** részterületét vizsgálja. Arra keres választ, hogy milyen szerepet játszottak a városi szabadterek a vizsgált korszakok városmegújításainak elméleti és a gyakorlati szintjén.

¹ (LUKOVICH, 2002)

² A dolgozat tudatosan szorítkozik a városok vizsgálatára, a többi településforma (elsősorban falvak) kutatását nem tekinti feladatának.

³ Ez már „...az építészeti-fizikai determinizmus veszélyes területe. Azonban azt hinni, hogy a fizikai környezet nincs hatással a használójára és a társadalomra, szintén abszurd” (LUKOVICH, 2001, 76) E visszahatások vizsgálata jelen kutatásnak nem célja.

1.2. TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, CÉLKITŰZÉS, HIPOTÉZIS

„A külső tér azért vált napjainkban problémává, mert a klasszikus, történeti jellegű városépítészeti értékek a jelenkori urbanizációs tendenciák árnyékában eltűnőben vannak (...) értetlenül állunk az olyan jelenségekkel szemben, amiknek nincsen történelmi előképük.”
(Meggyesi Tamás)⁴

A városok átépítése egyidős a városok építésével. Egy adott kor mindig kritikus szemmel figyelte az őt megelőző korok tárgyi emlékeit, s ha nem érezte igényeinek megfelelőnek a meglévő fizikai környezetet, könnyedén – és határozottan – hozzányúlt ahhoz.

Napjainkban a város sokadik válságát éli. Ahogy egy-két évszázaddal ezelőtt a modern közlekedési eszközök megjelenése és elterjedése, úgy manapság az informatikai (kommunikációs) rendszerek robbanásszerű fejlődése feszíti szét a kor városának kialakult kereteit. Az egymást váltó válságok egymást váltó – olykor egészen szélsőséges – **város-stratégiákat** szültek, amelyek egy része új városokról álmodott, másik része a meglévő városokat kívánta megmenteni, megjavítani. Napjainkra ez utóbbi típusú gondolkodás került előtérbe, és ebben a jobbító, városmegmentő munkában egyre nagyobb – bár gyakran még nem eléggé tisztázott – szerep hárul a városi közterületek, utcák, terek, zöldfelületek (összefoglaló néven városi szabadterek) – rehabilitációjára, megújítására.

Ebben a folyamatban, amelynek a világban elsődlegesen használt angol szaknyelvben **urban landscape design, enviromental design** (városi tájépítészet, környezettervezés) a neve, együtt vesznek részt (város)építészek és tájépítészek; ki-ki a maga megközelítésmódját, „neveltetését” hozva a közös munkába.

Mindenki, aki a városban tervezőként mozog és gondolkodik, érintettnek érzi magát a városi szabadterek kérdésében:⁵

- A *várostervező* a város irányából közelít, a szabadterek rendszerét már a beépítéssel együtt meghatározza, bár gyakran éppen csak a beépítésen keresztül látva azokat. A szakterület szóhasználatával élve: belső- és az azon kívüli, **külső térben**⁶ gondolkodik.
- Az *építész* az épületek közvetlen környezeteként fogja fel az azokat övező (köz)területeket, az épület irányából és léptékrendszeréből kiindulva közelít, legtöbbször az épülethez tartozó **környezetet** tervez.

⁴ (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 1)

⁵ Ide tartoznak természetesen a társszakmák képviselői is (közlekedés- és közműtervező mérnökök, tárgyszervező iparművészek), de a – számunkra elsődleges – téralakítási folyamatokban ezek a csoportok csak közvetve vesznek részt.

⁶ A „külső tér” fogalma leginkább az angol „urban space” kifejezéshez áll közel – aminek viszont nincs közvetlen megfelelője a magyarban (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 1)

- A *tájépítész* a városi zöldfelületeket (parkok, közkertek, fásított terek) ismeri mélyrehatóan és ezeken keresztül foglalkozik a „kint tartózkodás” kérdéseivel; ennek szemszögéből és léptékéből vizsgálja a városi térféleségek összefüggéseit, fejlesztésének lehetőségeit. Városi **szabadterekben** gondolkodik tehát, függetlenül attól, hogy azok feltétlenül „zöldek-e”, vagy sem.

A városi szabadterek rehabilitációja olyan komplex folyamat, amelynek minőségi megoldása csak a különböző megközelítési irányok, gondolkodásmódok, „neveltetések” szakmai szintézisével, együttes alkalmazásával lehetséges.

A városi szabadtereknek az elmúlt kétszáz év európai városmegújításaiban betöltött szerepének szakterületi vizsgálata eddig nem történt meg. Jelen dolgozat erre vállalkozik, abban a tudatban, hogy a különböző korok és különböző megközelítések elméletei és tervezési gyakorlata megmutatja, hogy a ma városi tájépítészetnek nevezett diszciplína eddig is létezett, igaz „külön-külön” és más-más „köntösben”.

1.3. KUTATÁSI MÓDSZERTAN

A budapesti városmegújítások elméletének és gyakorlatának bemutatása (Magyarország városépítészetének elemzésével) önállóan is hatalmas feladat lenne, azonban az időben és térben komplex megközelítés, az európai események elemzése ennek a kérdéskörnek olyan új megvilágítást adhat, ami a Budapesten ma zajló és/vagy tervezett megújításokat összefüggéseibe helyezve, **előképeivel összevetve** könnyebben érthetővé teszi.

A kutatás elsősorban a vonatkozó szakirodalom és tervanyag tanulmányozására és feldolgozására épül. A kutatás módszertanának lényege, hogy a fogalommagyarázatok után az elmúlt kétszáz esztendő **hét, egymástól jól elkülöníthető és tematizálható korszakra** ⁷ bontva vizsgálja, mindegyiket azonos szerkezeti felépítésben. Ismerteti a nagyvárosok társadalmi és fizikai létének kereteit, majd a két párhuzamosan fejlődő szakterület (városépítészet, városi zöldfelületek) uralkodó elméleteit és tevékenységét. Mindezek ismeretében és fényében kerülnek bemutatásra a korszak jellegzetes európai városmegújítási projektjei; majd az időszak fontosabb budapesti ⁸ vonatkozásai következnek.

Az egyes **városmegújítási korszakokban** a történelmi háttér, város élete (az ott élők igényei, szükségletei); a közlekedés (és egyéb infrastruktúrák) állapota és fejlesztései; az elméleti (városépítészeti, kertművészeti, művészettörténeti) háttér képezték a vizsgálat tárgyát.

A bemutatott európai példák kiválasztásakor fontos szerepet játszott, hogy az adott kor jellegzetes városépítészeti - városmegújítási módszereit modellértékűen mutassák be. A megvalósult vagy tervezett projektekben elsősorban a **szabadterek elméleti szerepe**, funkciója, kialakításuk minősége, kihasználtságuk mértéke volt a kutatás középpontjában. (A német nyelvterület dominanciája nemcsak a hagyományosan erős történeti kapcsolatok és hatások, hanem a szerző Berlinben és Bécsben eltöltött hosszabb tanulmányutjainak is következménye.)

⁷ Az egyes korszakok időben és térben átfed(het)ik egymást.

⁸ A dolgozat tudatosan koncentrálni az európai nagyvárosokra – így hazánkban Budapestre.

1.4. FOGALOMMAGYARÁZATOK

1.4.1. Szabadtér

*„A városépítészlet legfontosabb témája mindig is a belső és a külső terek, valamint a privát és közösségi szférák egymást átható és differenciált rendszerének megteremtése volt. A település valójában a külső és belső találkozásának intenzív sűrűsödése.”
(Schneller István)⁹*

Amikor ez a kutatás elkezdődött¹⁰, témaválasztásra leginkább a Középső-Ferencváros akkoriban virágba szökő rehabilitációja inspirált: a **zöldfelületek** szerepét vizsgáltam a folyamatokban. Két évvel később Berlinben járva, a téma alapjául szolgáló, zöldfelületekben szegény történeti városrészek – vegyes összképű, de igen nagyszámú – megújítását látva erősödött fel bennem a meggyőződés, hogy itt valami többletre; komplexebb, átfogóbb szakterületi tevékenységre van szükség, mintsem kizárólag a „valóban zöld” felületek tervezése.

A magyar nyelvű szakirodalom előtt nem ismeretlen a fenti probléma. A különböző leírásokban, definíciókban kettős megközelítés érhető tetten:

- funkcionális irányból, a városlakók (használók) szemszögéből, illetve
- térélméleti szempontból, a fizikai környezet felől.

1.4.1.1. Funkcionális irányból közelítő elméletek

A jelenleg Budapesten folyó (elsősorban a metróépítéshez kapcsolódó) tér-felújítások kapcsán a közterület-rehabilitáció a leggyakrabban használt kifejezés. „A **köztér**¹¹ a település közösségi életének nyilvános helye. A közterek az utcákon hőmpölygő mozgás céljai, térbeliségükben a célhoz érés helyei. Természetesen nem lehet mereven elhatárolni egymástól a települések közterületeinek két legfontosabb formáját, a tereket és az utcákat.” (TÓTH, 1997, 100) A kifejezés annyiban nem felel meg a céljainknak, hogy abba – ahogyan a fenti idézet is sugallja – a szaknyelvben a klasszikus zöldfelületi elemek (kertek, parkok) nem tartoznak hozzá.

⁹ (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 59)

¹⁰ 1996-ban

¹¹ A köztér – közterület szópárban megnyilvánul a magyar nyelv azon „különlegessége”, hogy képtelen a kétféle „térfogalom” (németben: Platz – Raum, angolul: square – space) megkülönböztetésére...

Felmerül a **nyilvános tér** fogalma, azonban a nyilvános tér egyformán lehet belső és külső tér, „*amely bárki számára elérhető és közfunkciókat szolgál*”. (JÁMBOR, 2000) Itt a belső tér az a momentum, ami miatt a definíció nem a keresett tér-tartományt jelenti.

Léteznek a nyilvános tereknek sajátos, **vezérszinti ábrázolásai** is (*general plan*), amelyek egy városrész utcáinak, tereinek alaprajzát az épületek földszinti alaprajzaival együtt tartalmazzák. Giambattista Nolli híres, 1748-ból való Róma térképe a város nyilvánosan látogatható területeit ábrázolja, függetlenül attól, hogy azok közterületek, vagy olyan épületbelsőek amelyek nyitottak a nyilvánosság számára. Rendkívül fontos külső – belső összefüggéseket tár fel egy ilyen ábrázolás, amikor a valóban bejárható, megélhető, „lelkileg szabad terek”¹² összességét mutatja be.

Kutatásaim során derült fény rá, hogy a hazai szakszókincsben - nyilvánvalóan a német „*Freiraum*” hatására - már a második világháború előtt megjelent a **szabadterület** (de nem szabadter!) fogalma. „*Mit nevezünk szabadterületnek? E fogalmat nagy általánosságban kétféleképp határozhatjuk meg. Negatíve ide tartozik mindazon terület, amely nincs beépítve, vagyis nem szolgál sem lakó, sem ipari, sem közlekedési célokat; pozitíve pedig mindent ide számíthatunk, ahol zöld felület és víz van, ahol nincs lárma, zaj, füst, por és forgalom...*” (PÁLFY-BUDINSZKY, 1939) Mai szemmel nézve is szakszerű és előremutató definíció, ha akkor megragad a szaknyelvben, akkor képes lett volna együtt fejlődni a változó körülményekkel. Nem ragadt meg, mert átvette a helyét a „szabad terület” (külön írva) amely 15 évvel később minden líraiságot nélkülözve mindössze: „*Mindennemű, épület által el nem foglalt terület.*” (GRANASZTÓI – HELLE, 1954, 12) jelentéssel bírt, majd tulajdonképpen eltűnt a szóhasználatból.

Az **ICOMOS**¹³ Történelmi Városok Nemzetközi Bizottsága 1987-ben terjesztette a történelmi városok védelmének nemzetközi chartáját (**Washingtoni Charta**) E szerint: „*A város történelmi jellegének védendő értékeit az anyagi és szellemi elemek összessége alkotja, kiváltképpen: a telkekből és az utcahálózatból adódó városszövet, a város különböző területeinek: a beépített, üres és a zöldterületeknek kölcsönös viszonya...*” (ROMÁN, 1999) A charta tehát funkcionális szempontból külön értelmezi az „üres” és a „zöld” területeket. Ez pontosan az kiindulási pont, ahonnan szeretnénk továbblépni, és ezek azok a fogalmak, amelyeket ehhez legelőször tisztázni kell.

Az elmúlt években, elsősorban tervpályázati kiírásokban jelent meg a „**térépítészet**” kifejezés (Budapest, Bakáts tér, Ferenc tér). Az érintett feladatok valóban közterek, ezért találó (és megfelelően rövid) az elnevezés. Ismerve a magyar nyelvben a „tér” kettős jelentését, kissé zavaró lehet, de várhatóan elterjed a mindennapi tervezési gyakorlatban. A kutatás szempontjából a térépítészetre is a „köztér” fogalomnál leírt kifogások érvényesek.

¹² A kifejezésért köszönet Fekete Albertnek

¹³ „*International Council on Monuments and Sites*”

1.4.1.2. Térleméleti szempontból közelítő elméletek

„A tér az ember nélkül is létezik, sőt ez a magáért valósága ugyanúgy alapvető tulajdonsága, mint a végtelenség.” (TÓTH, 1997, 94) „Csak egyetlen, de **végtelen tér-birodalom** van, és ezen belül igen különböző mértékben és jelleggel elhatárolt tér-tartományok.” (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 52) Két egybevágó megközelítés, amely alapul szolgálhat a térleméleti szempontból való közelítéshez. Adott egy egységes, mindennek előtt való tér, amelyet az ember, maga választotta eszközei segítségével képes tovább definiálni. A városépítész ezt a bizonyos eszközt leggyakrabban a beépítésben látja.¹⁴ Ha van beépítés, akkor az eredeti, végtelen térbirodalmat belső és külső térre lehet felosztani. „ (...) a **külső tér** az építészeti környezet artikulált és integráns része, vagyis egy folytonos természetű közeg, amit az építmények hoznak létre.” (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 25) Számunkra a külső tér kifejezés elméleti problematikája abban rejlik, hogy csak belső tér jelenléte esetén definiálható, mintegy annak ellentétpárja; holott a szabadterek tervezésekor ez a kettőség nem mindig áll fenn.

A külső-belső térhez és a „Nolli-féle” alaprajzhoz is sokban hasonló megközelítés a tömör-üres morfológia. „A „városi tömör” kategóriájába tartoznak általában a beépítések, vagyis - Lukovich nyomán - a nem tematikus szabadonálló középületek és emlékművek, a tematikus domináns tömbök mezője, valamint az ún. peremet meghatározó atipikus épületek, melyek általában lineárisak, és szándékosan térnek el a környezetüktől egy jelentősebb tér határozott szegélyezése érdekében. „A **„városi üres”**¹⁵ típusai a bejáratok előterei (szimbolikus és biztonsági funkciókkal), a tömbbelső (közösségi és privát udvarok, átriumok, passzázssok), utcák-terek hálózata (a város társadalmi életének, valamint az ezzel sokszor konfliktusba kerülő közlekedés fontos színhelye), parkok és kertek (közcélú, privát, illetve félprivát, lásd London híres „kulcsos” parkjait), valamint az egyéb lineáris elemek (folyók, vízpartok stb.).” (LUKOVICH, 2001, 68) A „városi üres”, definíciója alapján nagyon szimpatikus fogalom, nem tesz különbséget „zöld” és „nem zöld” terek között, jól kezeli a klasszikus átmeneti tereket. Problémát (szinte egyedül, de annál határozottabban) a neve okoz: tudjuk jól, hogy objektumtervezési értelemben és léptékben ez az „üres” nem „üres”, vagyis éppen a tervezési gyakorlat szempontjából nem használható (pl. városi ürestervezés...).

¹⁴ „Az utcának a terekhez hasonlóan térfalakra van szüksége, ami nem jelenti azt, hogy a térfal szerepét adott esetben nem vehetik át fasorok, magasabb növényzettel záródó parki környezet.” (TÓTH, 1997, 116)

¹⁵ ld. még: „hiatus”

1.4.1.3. A szabadtér

A szabadtér elmélete is a térelméleti irányból közelítő elméletek közé tartozik. „*A szabad tér* ¹⁶ felülről nyitott, az emberi használatra feltárt és alakított külső tér ¹⁷.” (JÁMBOR, 2000) Német és angol mintára történő megalkotása ¹⁸ szakmai szükségszerűségeen alapult. A szakterülettel szemben támasztott elvárások az utóbbi időben megváltoztak, az addig használt nevezéktan nem követte a változásokat, már nem volt „*elegendő arra, hogy megjelöljük azokat a szakmai feladatokat és objektumokat, amellyel a valós tervezési és építési gyakorlat már régóta (szemérmesen) foglalkozik.*” (JÁMBOR, 2000)

A nyugaton létező szakszó meghonosításának szándéka egyértelmű: nyitott, szabad – elsősorban – városi terekben gondolkodva alkotni, az összes, emberi használatra feltárt épületen kívüli részt egységes egészé, szabadtérré formálva elszakadni a hagyományosan értelmezett zöldfelületi kategóriáktól.

A szabadtér a látszat ellenére teljes körűen nehezen definiálható fogalom ¹⁹, de bevezetése óta egyre nagyobb elfogadásra talál. Az elmúlt években feldolgozott külföldi kutatási anyagok szemlélete és a projektek sikeressége bebizonyította az elmélet helyességét: „*A település: táj, sajátos, hiper-urbanizált környezet, ezért a település egésze és minden be nem épített területrésze — azaz a település szabad (mert nem foglalja el épület) tér-struktúrája — tájépítészeti kvalitással bír és tájépítészeti feladatot jelent*” (JÁMBOR, 2000)

A városépítészeti, városmegújítási klasszikus francia, angol és német példái mellett napjainkban egyre fontosabbak a holland és spanyol (katalán) előképek is. Az „egységes európai szakszóhasználattal” (*espaces urbaine, urban landscape, städtische Freiräume*), gondolkodásmóddal még jobban egybecseng a szabadtér fogalma, ha **városi szabadterek** ²⁰ formában használjuk. Fontos, hogy a „tömör-üres morfológia”, vagy a „Nolli-féle” megközelítés pozitív, az egységes gondolkodást és tervezést elősegítő elemei bekerüljenek a szabadterek gyakorlati értelmezésébe. Ezek elsősorban az olyan fedett, de oldalt nyitott, vagy átlátható, de mindenképpen szabadon bejárható terek (passzázsok, átmeneti terek) definiálását, identitásuk megtalálását teszi lehetővé, amelyek léptékükben, anyaghasználatukban „együtt dolgoznak” a valóban szabad („felülről nyitott”) terekkel.

A városi szabadterek a be nem épített települési tér („városi üres”) tájépítészeti eszközökkel alakított, emberi használatra feltárt részei.

¹⁶ Akkor még nem írtuk egybe – BPI

¹⁷ Figyelemre méltó, hogy a definíció része a „külső tér” fogalma – vö. jelen dolgozat 10. old

¹⁸ Dr. Jámbor Imre, Szabad tér konferencia, Debrecen, 2000

¹⁹ A kérdéstről ld. STILES, Richard (2000) Egy nehezen megragadható fogalom, a szabad tér értelmezése - TÁJÉPÍTÉSZET 2000/1

²⁰ A többes szám (terek) itt a külső tér differenciáltságára utal.

1.4.1.4. Városi szabadtér-tipológia

1.4.1.4.1. A tipológia készítésének módszertana

Az elmúlt évtizedekben többen is végeztek (városi) szabadtér tipologizálást, mégha nem is feltétlenül ezen a néven. Az ezek közül általunk megtalált és bemutatott felsorolások, kategorizálások, részletes leírások alapindíttatása különböző – ebből következően a végeredményük sem azonos. Jelen kutatás célja, hogy az eddig elkészült tipológiákat felhasználva olyan felsorolást adjon, amely úgy fed le a városi szabadterek összességét, hogy egyszerre tud **tudományos** igényű és a **gyakorlatban** jól használható lenni.

A vizsgálatba bevont leírások és kutatások:

- A TU Berlin könyvtárának archív szakfolyóirat-szószedete (1900-45)²¹
- Pálffy-Budinszky Endre „Szabadterületek” című cikke (1939)²²
- Cordula Loidl-Reisch, a bécsi városi szabadtereket érintő kutatása (1995)²³
- A TU Wien Tájépítészeti és Kertművészeti Intézetének szabadtér-adatbankja²⁴
- Dr. Jámbor Imre szabadtér-elmélete (2000)²⁵
- Lukovich Tamás „tömör-üres morfológiája” (2001)²⁶

A **TU Berlin** könyvtárának archív szószedete kilenc, kiválasztott németnyelvű szakfolyóirat²⁷ teljes anyagából válogat. A felsorolásból a más jellegű fogalmakat kihagyva kialakul a kor szakterületi tevékenységének működési kerete, amely egy korabeli szabadtér-tipológiaként használható. A kategóriák (26): *faiskola, kertészet, botanikus kert, tetőkert, családi ház és villa kertje, intézménykert, temető, kertvendéglő, közlekedési utak, belsőkeretek, kiskert-telepek*²⁸, *kórházkeretek, társasházkeretek, parkok, templomkeretek, kastélykeretek, iskolakeretek, játszóterek és sportpályák, városi terek, „függőleges kertek” (erkélyek, loggiák, homlokzatok), előkertek, erdő, ipari üzemek kertjei, állatkeretek, egyéb szabadterek.*

Pálffy-Budinszky Endre szakmatörténeti jelentőségű cikkében meghatározza, hogy szabadterületnek „pozitíve” az tekintendő, zöld felület (sic!) és víz van, ahol nincs lárma, zaj, füst, por és forgalom. Taxatív felsorolást is találunk a cikkben, eszerint a szabadterület kategóriái (18): *erdők, rétek, mezők (füves terek), parkok, tavak, folyók, patakok és egyéb vízfolyások, játék-, sport- és gyakorlóterek,*

²¹ <http://freitext.ub.tu-berlin.de/gaku-info.html>

²² PÁLFY-BUDINSZKY, 1939

²³ LOIDL-REISCH, 1995

²⁴ Prof. Richard Stiles szíves adatszolgáltatása

²⁵ JÁMBOR, 2000

²⁶ LUKOVICH, 2001, 68

²⁷ Der Deutsche Gartenarchitekt (1925-1933), Die Gartenwelt (1899-1933), Die Gartenkunst (1900-1944), Die Gartenschönheit / Das Haus im Garten / Die Blume im Heim (1934-1936), Die Gartenschönheit / Gartenarbeit und Blumenpflege (1925), Die Gartenschönheit / Die Blume im Heim (1934), Die Gartenschönheit / Gartenwerk (1930-1937), Die Gartenschönheit (1920-1940), Gartenbau im Reich (1941-1944)

repülőterek, temetők, nagyobb magánkertek, olyan intézmények, ahol aránylag kis terjedelmű épületek nagy zöld területbe vannak beágyazva²⁹, kertészetek, gyümölcsösök, faiskolák, bérkertek. Figyelemre méltó, hogy lényegében – az évtizedekkel később megalkotott – „biológiailag aktív felületek” felsorolását adja, és hogy a klasszikus mezőgazdasági művelés alatt álló területeket nem szerepelteti, pedig azok is lehetnek a település határain belül.

Cordula Loidl-Reisch bécsi tájépítész a kilencvenes évek közepén vizsgálta az osztrák főváros jellegzetes szabadter-típusait – ezzel segítve a gyorsan terjeszkedő város új lakónegyedeinek a meglévő hagyományokhoz illeszkedő környezetalakítását. Kutatásában a szabadtereket több szempontrendszer szerint csoportosította, amelyekből összehasonlításunkban két adatsort is érdemes szerepeltetni: a városi térszerkezetben betöltött szerep, valamint a használat szerintit.³⁰ Az **első lista** elemei (14): *utcák, ún. „csúcsteretek”³¹, terek, parkok, szabályos alaprajzú terek, tömbbelső, foghíjparkok, tipikusan bécsi szabadterek, vízpartok, közlekedési pályákat követő szabadterek, zöld tengelyek, parkerdő, parlagterületek és városszéli zöldfelületek. A második felsorolás (25): gyalogos útvonalak, átjárók, a találkozás, tartózkodás és egyéb szabadterei tevékenységek helyei, piacok, kertvendéglők, gyalogoszónák és bevásárlóutcák, vidámparkok, parkok, játszóterek, sportpályák, kórház- és szanatóriumkertek, iskolakertek, botanikus kertek és tanösvények, campusok, templomkertek, temetők, díszterek, múzeumkertek, intézménykertek, ipari létesítmények, közlekedési megállók, csomópontok, a csillapított forgalom szabadterei, hulladékudvarok, használaton kívüli szabadterek.*

A **TU Wien** Tájépítészeti és Kertművészeti Intézete, Richard Stiles professzor vezetésével a kilencvenes évek közepe óta fejleszti nemzetközi szabadter-adatbankját. A projekt célja, hogy – elsősorban a hallgatóság számára – webes módszerekkel kutatható módon feldolgozza a szakterület minél több létező alkotását. A kereshetőség kritériuma az egységes felépítés és szóhasználat, ez utóbbi érdekében hozták létre a rövid leírásokkal kiegészített fogalom-gyűjteményt, amely az összes közül a legrészletesebb és legátfogóbb képet adja. Elemei (41)³²: *átrium, kiállítási terület, botanikus kert, várkert, irodák / közintézmények, ipari- és businessparkok, tetőkert, strandfürdő, temető, kertészeti kiállítási terület, emlékhely, zóldsáv, magánkert, szálloda, ipari létesítmények, belsőudvar, óvoda, játszótér, kiskert-telep, kolostorkert, Land Art, majorságok, múzeum, településkörnyéki üdülőterület³³, tematikus kertek, park, szociális intézmény, vallási intézmény, kastélypark, iskola, szoborpark, kórház, sportpályák, városi terek, utcák, állatkert, egyetem, villakertek, előtér, vízpart, lakókert.*

Jámbor Imre fogalomalkotó cikkében a szabadtereket előbb aszerint csoportosítja, hogy azok nyilvánosak, zöldek ill. kertépítészetiileg alakítottak-e, majd példaként az alábbi kategóriákat sorolja fel

²⁸ Kleingartenanlage

²⁹ mai szóhasználattal: zöldfelületi intézmények

³⁰ további vizsgálati szempontok: lehatárolás, kialakítás, arculat, ökológia

³¹ Spitze

³² intézményi megjelöléseknél természetesen mindig azok szabadtere értendő

(17): *közkert, közpark, magánkert, intézménykert, véderdő, kondicionáló ültetvény, golfpálya, út- és térfásítás, sétány, vízpart, kiállítási terület, városi tér, gyalogos központ, piac, sportpálya, repülőtér, raktárterület.*

Lukovich Tamás „városi üres” definíciója sokban hasonlít a szabadter-fogalomhoz. A meghatározást kísérő leírásban az alábbi csoportok szerepelnek (8): *bejáratok előterei, a tömbbelső (közösségi és privát udvarok, átriumok, passzázatok), utcák-terek hálózata, parkok és kertek (közélteli, privát, illetve félprivát), egyéb lineáris elemek (folyók, vízpartok stb.).* Megfigyelhető, hogy elsősorban a belső területek sűrűbben beépített területeire koncentrálnak, egyes fogalmak definíciójukban és léptékükben is erősen a beépítéshez kötődnek. Másrészt nagyvonalúan (vagy talán kissé elnagyoltan) kezel más típusú térkategóriákat, nem téve különbséget utca és tér között, vagy nem kitérve a zöldfelületi rendszer más, a kert-park kettős kategóriába nehezen beilleszthető elemeire.

A hét csoport elemeit (némi fogalmi egységesítés után) **táblázatba**³⁴ rendszereztük (összesen 79 fogalom) és együtt vizsgáltuk tovább. Több, mint a források felében, vagyis legalább négyben az alábbiak fordultak elő: *park (7), (magán)kert, sportpálya, városi tér (5), intézménykert, játszótér, temető, vízpartok (4)* – összesen 8 fogalom (10%). Három, vagy kettő forrás említ 26 fogalmat (33%), a többit (45 fogalom – 57%) mindössze egy-egy – ezek nagyrészt specifikusan, vagy túlzottan részletesen definiált szabadterek.

A városi szabadter-tipológiába szinte kizárólag a kettő, vagy annál több helyen említett szabadter-elemek kerültek. A táblázatból nyert eredményeken kívül figyelembe vettük még, hogy a felsorolásba kerülő fogalmak valóban városi szabadterek legyenek, ezért a jellemzően településeken kívüli létesítményeket kihagytuk. A jobb átláthatóság érdekében az elemeket nagyobb gyűjtőfogalmak alá rendeztük, így összesen 7 csoportban 47 elemet definiáltunk városi szabadterként.

1.4.1.4.2. Városi szabadter-tipológia

1. KÖZPARKOK A be nem épített települési tér emberi használatra feltárt, tájépítészeti eszközökkel alakított, zöldfelületi elemei, amelyek megfelelő szabályozási besorolásban vannak.

- városi közpark, lakóközveti közpark, közkert, lakókert, városi kastélykert, parkerdő

2. VÁROSI UTCÁK ÉS TEREK A település be nem épített közterületeinek emberi használatra feltárt, tájépítészeti eszközökkel (is) alakított, részei – kivéve a közparkként kiszabályozott területeket.

- utcák, terek, piac, gyalogoszónák, bevásárlóutcák, sétány, zöldsáv

³³ *Naherholungsgebiet*

3. INTÉZMÉNYEK SZABADTEREI A település területén található intézmények telkeinek be nem épített, emberi használatra feltárt, az intézményekhez szervesen kapcsolódó, tájépítészeti eszközökkel alakított részei.

- igazgatási, oktatási, közművelődési, egészségügyi/szociális, vallási, vendéglátó, kereskedelmi, szórakoztató, irodai, ipari, közlekedési intézmények szabadterei

4. TEMATIKUS VÁROSI SZABADTEREK A be nem épített települési tér emberi használatra feltárt, valamely tematika mentén egységesen, tájépítészeti eszközökkel alakított részei.

- játszótér, sportpálya, növénykert, állatkert, tanösvény, kiállítási terület, vidámpark, szoborpark, faiskola/kertészet, temető

5. MAGÁNKERTEK A be nem épített települési tér emberi használatra feltárt, elsősorban lakó- és üdülőfunkcióhoz kapcsolódó, tájépítészeti eszközökkel alakított, a közhasználat elől részben vagy teljes egészében elzárt részei.

- családi ház/villa kertje, társasház kertje, nyaraló/üdülő kertje

6. BEÉPÍTÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ SZABADTEREK A városi szabadterek tájépítészeti eszközökkel alakított átmeneti típusai, amelyek épületekkel együtt jönnek létre és csak velük együtt létezhetnek.

- bejáratok előterei, belső udvar/átrium, passzázs, tetőkert, terasz, loggia

7. VÍZPARTOK A be nem épített települési tér közvetlenül valamely vízfolyás vagy állóvíz mellett található, emberi használatra feltárt, tájépítészeti eszközökkel alakított részei.

- patak-, folyó-, tó-, tengerpart

³⁴ ld. függelék, 1. táblázat

1.4.2. Városmegújítás

„A városok mai lakóterülete vagy legalábbis annak jelentős része azonban az ideális körülményektől nagyon távol áll. Ezért a városi lakóterület átépítésének alapvető célja a lakosság életkörülményeinek megjavítása.”
(Perényi Imre)³⁵

A tudatos településtervezés kezdeteit több ezer évvel ezelőttre tesszük. S mivel nem minden település „zöld mezős beruházásként” jött létre, ettől az időtől kezdve folyamatosan történtek és történnek beavatkozások meglévő városok szövetébe, szerkezetébe. Az elmúlt kétszáz év különböző beavatkozásai is más és más indíttatásból történtek, és eltérő megnevezéseket viseltek.

Vannak természetesen átfedések a megnevezések között³⁶, ahogy a beavatkozások minősége is fokozatosan egymásba átvezethető. A **nevezéktani különbségek** hangsúlykülönbségeket, adott esetben preconcepcionális ítéleteket, minősítéseket is tartalmaznak. Nem célszerű az így létrejött új városok és városrészek felett ítélni: az adott helyzetben minden ilyen beavatkozás (még a legelvetemültebb is) a kor és a körülmények által diktált logikus döntésnek tűnik. A szabadterek szerepváltozásainak vizsgálatakor elsődlegesen nem a beavatkozás minősége a döntő, hanem a *ténye*; ezért a kutatás számára az utólagos tevékenységek egységes megnevezésére van szükség.

Átépítés (*Stadtumbau*) Elsősorban a 19. és 20. század folyamán, fokozatosan kifejlődő és változó tevékenység, amely egy határozott döntés és irányítás nyomán és mentén, meglévő beépítésű településrészek átalakításával és/vagy felújításával foglalkozik.³⁷ „A leggyakrabban háborúk és természeti katasztrófák nyomán nyílik lehetőség a város szerkezetének, az utcahálózatnak az újragondolására, az új ismeretek és tapasztalatok beépítésére.” (ALBERS, 1997) Egyértelműen utal az eredeti szerkezet megváltoztatására, ezáltal nem elég általános.

Felújítás Bevett, jól használható fogalom, de elsősorban (az átépítéssel ellentétben) éppen a visszafogottabb beavatkozásra illik jobban. Sok szakirodalom a teljes, komplex beavatkozással leírására is használja: „...a felújítást olyan folyamatként kell kezelni, amely nemcsak abból áll, hogy javítja a meglévő lakás- és épületállomány állapotát, hanem egyben önállóan formálja a város szerkezetét.” (LICHTENBERGER-CSÉFALVAY-PAAL, 1995, 25) Erre, a teljes folyamatot leíró szerepre – éppen egyéb szakmai vonatkozásai miatt – csak korlátozott mértékben alkalmas.

³⁵ (PERÉNYI, 1976)

³⁶ A hasonló, de mégis eltérő jelentéstartalom miatt különösen bonyolult, ezért – néhány kivételtől eltekintve – eltekintünk a részletes nemzetközi szóhasználat összehasonlításától.

³⁷ „A városok átépítése ugyanakkor a független városi kultúra megfékezésére irányuló próbálkozás. A város olyan struktúra, amelyet folytonosan meg kell fékezni, sokkal inkább, mint a természetet; ez utóbbi folyamataiba jó esetben nem kell beavatkozni. De az ilyen megfékezések hatására alakultak ki a totalitárius városvíziók, amelyek nemcsak az irodalmi utópiákból ismertek,

Rehabilitáció Széleskörűen alkalmazott szakkifejezés, a hatvanas évektől kezdve terjedt el Magyarországon. Városi felújítások kapcsán először a műemléki gyakorlat használta a budai vár felújítása során, mint a házankénti helyreállítás és korszerűsítés, nem pedig átfogóbb átépítés, nagyobb operáció modelljét. Jogszabályi szinten: *„Rehabilitáció: elavult, de értéket képviselő városrész, tömb olyan felújítása, amely során az úthálózat és az épületállomány erre érdemes elemeinek megtartásával, korszerűsítésével, az alkalmatlan épületek, épületrészek elbontásával, esetleg azok új épületekkel történő pótlásával történik az érintett terület értékének a kornak megfelelő színvonalra emelése.”* (OTÉK, 1997) Éppen a konzerváló jelleg („kíméletes átépítés”) dominanciája miatt nem lehet teljes körű leírása a beavatkozásoknak.

Rekonstrukció alatt szó szerinti értelmezésben valaminek – eredeti formában történő – újjáépítését értjük. Ennek fényében – a vonatkozó charták ismeretében - a városrekonstrukció nehezen értelmezhető fogalom. Jogszabályba az eredeti jelentéssel ellentétes tartalommal került, tükrözve ezzel az eltorzult szóhasználatot: *„Rekonstrukció: zömében avult városrész olyan korszerűsítése, amelynél az épületek nagy része bontásra kerül és szükség szerint az úthálózat és a tömbosztás is módosul a jelen igény szintnek megfelelő állapot elérése érdekében.”* (OTÉK, 1997)³⁸

Renoválás Szó szerint felújítást jelent, a BUVÁTI 1984-ben elkészült város-felújítási programjában az „alaprajz minimális korrekciójával történő” kiegészítéssel. Erősen rokonítható a „tatarozás” kifejezéssel. A városrenoválás gyakorlatilag nem létező szókapcsolat.

Reorganizáció Szovjet mintára használták a településközpontok kapcsán. *„E rendkívül nehéz, nagy körülményt igénylő feladat magában foglalja a forgalmi kérdéseket, a terület funkcionális felépítésének, egészségesebbé tételének, városképvédelmének stb. problémáit.”* (PERÉNYI, 1963) Az átépítéssel rokon, de erősebb fogalom annál; vitathatatlan politikai felhangot hordoz. Jelentése: „újraszabályoz”, gyökeresen (ideológiailag) is átalakít. Nem használatos.

Revitalizáció Egy városrész – a rehabilitációhoz hasonlóan – elsősorban nem drasztikus beavatkozásokon alapuló újra életre keltése. Sokoldalúan használható, egyértelműen pozitív fogalom. Előnye, hogy nem kimondottan (vagy egyáltalán nem) az építészeti beavatkozásra helyezi a hangsúlyt, ezért nagyobb figyelem vetülhet az egyéb (elsősorban társadalmi) folyamatokra. Teljes körűen éppen ezen, túlzottan pozitív felhangja miatt, nehezen használható. Jogszabályi értelmezése mindezek ellenére leszűkítő: *„Revitalizáció: a különösen értékes, elsősorban sok műemléki adottsággal rendelkező, elavult, élettelen városrész "újraélesztése", a történeti érték megtartásával, minimális kiegészítő, nagyrészt helyreállító beavatkozással.”* (OTÉK, 1997)

hanem olyan valós városokat hoztak létre, mint Bukarest vagy Tirana.” (VARGA, 2001)

Szanálás Rossz emlékű, de talán újjáéledő fogalom, amely hibásan épült be a magyar szakszóhasználatba (nem beszélve a köznyelvről). A városfelújítás német szaknyelvre teljes egészében a *sanieren* (eredetileg meggyógyítani) kifejezésre alapoz, amely magában foglalja a beavatkozások legteljesebb (fizikai és intézményi) körét. Magyarországon, elsősorban az ötvenes évektől kezdődő hibás gyakorlatnak köszönhetően, egyértelműen a nagyarányú (sőt teljes) bontással járó átépítések kulcsszavává vált. Budapest Városrehabilitációs Programja szanálási típusú városfelújítás alatt az eredeti jelentéssel rokon eljárást, az állomány, a városszerkezet „messzemenő” megtartását érti.

Transzformáció Városelméleti megközelítés, amely a már meglévő, történetileg kialakult térbeli rendek utólagos átalakítását jelenti. *„A változást csak akkor tekinthetjük transzformációnak, ha az átalakulás során valami – legalább a kataszteri rendszer néhány meghatározó eleme – megmarad, és képviseli a folytonosságot.”* (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 83) A folytonosság gyakori hiánya miatt teljesszórúen nem alkalmazható.

Újjáépítés A rekonstrukcióval és a renoválással is rokonértelmű kifejezés. Ahhoz, hogy valamit újjá lehessen építeni, szükségszerűen előbb teljesen tönkre kell mennie. A szó ezért – hangulatában is – erősen köthető a háborúk és természeti katasztrófák pusztításaihoz, általános értelemben használata nem szerencsés.

A fenti elemzés után a „megújítás”-ban találtuk meg azt a kifejezést, amely megfelelően semleges, ezáltal a leginkább képes egységesen megjeleníteni az elmúlt kétszáz év városi beavatkozásait.³⁹

Városmegújításnak nevezünk minden olyan komplex városépítészeti beavatkozást, amely az adott kor elvárásainak és igényeinek kielégítése céljából egy, már előzőleg beépített területen folyik.

³⁸ Budapest Városrehabilitációs Programja is ebben az értelemben használja.

³⁹ Az általános értelmű használat nem zárja ki, hogy az egyes tárgyalt korszakoknál ne jelenjenek meg a fent elemzett kifejezések.

2. A nagy európai városmegújítások korszakai

2.1. AZ IPARI VÁROS KIALAKULÁSÁNAK KORA ⁴⁰

*„Ha nagyvárosokba tömörülünk, mint Európa lakosai, mi is romlottakká válunk, akárcsak ők, és kiírtjuk egymást, éppen úgy, mint az európaiak.”
(Thomas Jefferson, az USA elnöke 1801-1809) ⁴¹*

1800-ban a Föld népességének 3%-a élt városokban. Ez a arány a következő száz és alatt 15%-ra emelkedett. Az ipari forradalom ⁴² hatására kialakuló urbanizáció végigsöpört Európán.

Az **európai** szárazföld nagyvárosai hagyományosan uralkodói (királyi, hercegi, főpapi) székhelyek, fővárosok – fejlődésüket nagymértékben meghatározta az egyszemélyes akarat és szinte korlátlan tulajdon. Párizsban, Bécsben, vagy a német tartományi székhelyeken biztosan tartotta magát az abszolutista szemlélet, amely a hagyományos „munkamegosztásra” támaszkodva nem szívesen látta az ipar megerősödését maga körül. **Angliában** kialakult a föld polgári tulajdona, és tőke áramlott a mezőgazdaságba. A profit és a gazdasági fejlődés az állami politika fontos célkitűzése lett.

Miközben a kontinensen a távolsági szállítás közúton jóformán lehetetlen volt (I./7. ábra), Angliában a **közlekedés** forradalma lehetővé tette a nyersanyag, a készáru, a munkaerő olcsó és gyors szállítását. Az ipari forradalom utána visszahatott a mezőgazdasági fejlődésre és – bár egyenlőre relatív értelemben – tovább javultak a higiénés viszonyok. ⁴³ Ilyen módon az ipari forradalom hozzájárult a demográfiai robbanáshoz, kialakultak a perifériák gyárnegyedei. Új várostípus jött létre, az ipari társadalom városa.

Magyarországon a XIX. sz. első felére a földesurak – árutermelés céljából – kiterjesztették majorsági területeiket. Magyarország a mezőgazdaság szempontjából összességében nem sokat lépett előre, európai értelemben tőkefelhalmozásra és –kiáramlásra nem került sor. A megélénkült kontinentális kereskedelem hatására létrejöttek ugyan manufaktúrák, de fennmaradt a kézműipar céhes szerkezete. A polgárság nem fejlődhetett, a hivatalokat, tisztségeket a (meglepően nagy számú) nemesség töltötte be, az értelmiségi réteg a legalsóbb társadalmi rétegből termelődött ki. ⁴⁴

⁴⁰ Az ipari forradalom angliai kiterjedésétől az európai forradalmakig (kb. 1800–1848)

⁴¹ SCHNEIDER, 1973, 223

⁴² „Fonó Jenny” – 1764

⁴³ 1799-ben Londonban megnyílt az első himlőoltó intézet

⁴⁴ 1806-ban a második Ratio Educationis előírta a 6 és 12 év közötti tankötelezettséget, s így megteremtette a 6 osztályos gimnázium előfeltételét.

2.1.1. Városépítészet

Európa - előzmények

Az európai nagyvárosok belső városrészei, még ha sokat változtak is az újkor hajnalán, zezugos utcarendszerükkel a **középkort** idézték, mikor nem törekedtek egységesen rendezett, tökéletes városi formára, hanem megbarátkoztak a tökéletlenséggel, elfogadták a szabálytalanságot, a befejezetlenséget, az ellentétességet. *„Az utak és terek egyetlen tagolt, közös környezetet alkotnak, amelynek a kialakításában mindenki részt vesz, és amelyben a közösség önmagára ismer.”* (BENEVOLO, 1994, 54)

A **reneszánsz** itáliai építészelmélete az építészet csúcsaként a város megalkotását értelmezte. *„Az antropomorf hasonlat szerint a város maga az ember, a városnegyedek a végtagok, az artériák pedig az utcák.”* (MEZŐS, 2000) Antonio di Pietro Averlino (humanista néven Filarete), Francesco Sforza számára készített ideális városterveiben széles, egyenes utcákat és díszes tereket álmódott; a térhatáron álló épület-individumok sora azonban egységes építészeti egésként nem – vagy csak nehezen – értelmezhetőek.⁴⁵

A **barokk** sokkal meggyőzőbben uralta és alkalmazta a szabadtereket. Pontosan tudta mi a különbség épület és épület, természet és épület, szerkezet és szervezet között. Nemcsak a téralaprajzok váltak szabályossá, szimmetrikussá, hanem a légtérarányok is a könnyed áttekintés feltételeihez igazodtak, a térfalak pedig egységes építészeti kiképzést nyertek. Az egységes térfalként kezelt épületek és az ezekből kialakított nagyvonalú tengelyek új távlatokat nyitottak a városokon belül. *„Valójában nem tereket kell vizsgálnunk, hanem városképi koncepciókat, nagyobb összefüggéseket, amelyeknek csupán egy-egy eleme a tér.”* (POGÁNY, 1954, 96) A 17. század közepe felé aztán megérett az igény „teljes színterek” kiépítésére, amihez az építészet, a figurális művészetek és a – névvel ekkor még nem illetett – környezettervezés egyesített erejére volt szükség.”⁴⁶

Angliában, majd a kontinensen a polgárság térnyerésével új korszak kezdődött a művészetekben is: megjelent a **klasszicizmus**. A barokk szertelenségeivel szembeni ellenérzés az ókori, elsősorban a római művészethez való minél szorosabb kapcsolódás igényét eredményezte. A (város)építészetben a klasszicizmus szembefordult a barokk és rokokó pompájával, ragyogásával. Kialakult a tiszta tér- és tömegformálás, amelynek jellemzői: világos szerkezet, nemes arányok, finom ritmus. Egyre több volt a polgári megrendelő vagy a nem túl pénzes közintézmény, szükség volt tehát a gazdaságos építkezésre – e célnak kiválóan megfelelt a klasszicizmus puritánsága, könnyen áttekinthető alaprajzi rendje, térosztása.

⁴⁵ „Die Straße der Renaissance wird nicht als einheitliches Ganzes aufgefaßt. (...) Dies gilt für das späte Quattrocento wie für das 16. Jahrhundert.” (GIEDION, 1996, 63)

⁴⁶ *San Pietro, Vaux-le-Vicomte (Le Vau, Le Nôtre, Le Brun 1656-1660)* Nem sokkal ez után Le Nôtre Versailles kompozíciójának alaprendezése szerint tervezte meg Párizs új főtengegyét, az *Avenue des Champs Élysées*-t – soha ilyen hatást nem gyakorolt a kertépítészet egy város életére.

Európa – a korszakban

„A város fejlődése a legsúlyosabb anarchiába süllyedt;
nem egyszer még rosszabbá lett mint a középkoré,
melynek idején a városok növekedését nem egy tekintetben természetes
ösztönösség és józanság jellemezte s a végső hibáktól megőrizte.”
(Bierbauer Virgil)⁴⁷

A városok területének gyors növekedése a belvárosok, városközpontok **teljes átalakulásához** vezetett. A városrészek közötti ingázás hatalmas mértékben megnövelte a forgalmat, ez a lakókörnyezet leromlásához vezetett.⁴⁸ A tehetősebbek ezért az újonnan épült külvárosokba települtek, a helyükre alacsonyabb néprétegek költöztek; az egykori szép lakóházakból tömegszállások lettek, a helyi ipar gyorsan fejlődött – felemészte az egykori zöldfelületeket és tömbbelsőket.⁴⁹

Angliában a robbanásszerűen fejlődő ipari városok (Manchester, Liverpool) a spontán városfejlődés útjára léptek, amely egyszerre érintette a belső és a külső városrészeket. A belső, középkori eredetű városmagok egyre inkább **átépültek** a kor igényeinek megfelelően. A szabadterek háttérbe szorultak, az utcák, terek kizárólag az egyre növekvő forgalmat szolgálták. Akárcsak a külső negyedekben, itt is megjelentek az ipari létesítmények. A hosszú és fárasztó munka, a fejletlen közlekedési lehetőségek miatt a munkásság igyekezett a munkahelyéhez lehető legközelebb lakást találni.

A szükség elképesztő lakáskörülményeket teremtett – az erre reagáló „*Public Health Movement*” néhány évtized alatt a hatalmas késésben lévő városépítészeti **szabályozás** motorjává vált. Az időszak törvényi háttere: 1833-ban elfogadják az első ún. gyári törvényt (*Factory Act*), amely korlátozza a gyerekek és a fiatalok munkaidejét. 1842-ben a bányákban megtiltják a nők és a gyermekek alkalmazását. 1844-ben az új gyári törvény a nők üzemi munkaidejét 12, a gyerekeket 6 és 1/2 órában szabja meg. 1846: *Nuisance Removal Act*, 1847: *Towns Improvement Clauses Act*, 1848: *Public Health Act* (Közegészségügyi Törvény) – cselekvési program a városi higiéné érdekében.⁵⁰ Ezek a rendelkezések emelték fel először a törvény szavát az egészségtelen lakáskörülmények ellen, bár az első – ezek szellemében történő - bontásokra csak jóval később 1866-ban Glasgow-ban kerülhetett sor. (ALBERS, 1997)

⁴⁷ (BIERBAUER 1940, 48)

⁴⁸ Londonban 1829 óta menetrendszerűen közlekedtek a lóvonatású omnibuszok. (KELEMEN – VAJDA, 1981, 28)

⁴⁹ „...die ehemalige Grünflächen und Blockinnenbereiche wurden mit Häusern und Fabrikhallen überbaut.” (REINBORN, 1996)

⁵⁰ Irányítója a *General Board of Health*

London, mint a brit birodalom központja, méretéhez és politikai súlyához képest ⁵¹ kevésbé volt lenyűgöző város, mint Párizs vagy Bécs. A belváros kialakítása nagyban különbözött a kontinensen polgárvárosokban megszokottól: az ottani kistelkes magánházak helyén itt nagy, összefüggő, egy kézben lévő területeken **bérházak** sokasága állott („*Jerrybuilders*“). A tulajdonos a királyi család és más vezető nemes családok, egyházi intézmények, ipartestületek. Egészen a híres londoni építési rendelkezések bevezetéséig (*Metropolitan Building Act 1840-50*) ⁵² ezek a tulajdonos-befektetők a saját legjobb belátásuk szerint építhették be telkeiket, évszázadokra meghatározva ezzel a város összképét. ⁵³ A város vonzerejét a Temze és a részben már ekkor tervszerűen kialakított terek és parkok biztosították. ⁵⁴

Párizsban, a kontinens legnagyobb városában (I./6. ábra) alig egy évtizeddel a forradalom után félmillióan laktak (lakosainak száma 1846-ban 1 227 ezer volt). A századforduló már annak a Napóleon Bonaparténak az uralma alatt zajlott, aki megszállottja volt a fővárosnak ⁵⁵ A századelő *Rue de Rivoli*-jában, amely a *Louvre*-ot köti össze a *Vendôme* térrel és a Tuileriák Kertjével (I./3. ábra) még a francia későbarokk tradíciók jelentkeztek (terveztek: Percier és Fontaine). Csak egy épített térfala van, a másik oldalon – magas kovácsoltvas kerítés mögött – a park pompázik. A későbbi folytatások már szakítottak az empire stílussal és a hagyományos XIX. századi utca képét mutatják.

Eközben az átlagember élete több, mint nehéz volt. A keskeny és kanyargós utcákon hatalmasá duzzadt a forgalom, gyalogszerrel már jóformán nem lehetett közlekedni. A rakpartok rendezetlenek voltak, kevés volt a híd. Hiányoztak a piacok, akadozott a ivóvíz ellátás (húszezer vízfordó dolgozott napi rendszerességgel a városban ⁵⁶). Ez utóbbin valamelyest javított az 1805-ben átadott *Canal de l'Ourcq*, amely egyben a keleti városrész „*Champs-Elysées*”-jeként szolgált: a módosabbak ott, a szegényebbek itt találkoztak, „korzóztak”. (Zárt csatornarendszerről akkor még nem esett szó.) A közegészségügyet szolgálta az a 60 kút is, amelyből nem csak vizet vételezni lehetett, hanem a levegőt frissíteni és az utcákat locsolni is. ⁵⁷

Az 1640-től folyamatosan fejlődő **Berlin**, a porosz királyok székhelye ekkor még közel sem volt akkora jelentőségű európai nagyváros, London vagy Párizs. A századelőn 170 ezer lakost számlált (ebből 12 ezer katona volt) és összességében igencsak vidékies benyomást keltett. 1818-ban a porosz vámtörvény lehetővé tette az átmenetet a szabad kereskedelembe: erre alapozva megnyílt az út az ipar

⁵¹ Ekkoriban a világ legnagyobb városa volt, 1800-ban 865 ezren 1850-ben 2 363 ezren lakták.

⁵² Ez a beépítési magasságot és az utcák szélességét szabályozta – mégpedig az egyes tömbök benapozási viszonyainak figyelembe vételével. (KIEß, 1991, 35)

⁵³ Teljes függetlenséget élveztek, az, hogy milyen lakáskörülményeket alakítottak ki az adott területen, csak saját szociális érzékenységükön múlt.

⁵⁴ *Act for Rebuilding the City of London* (1667) megőrzi a régi kataszteri szerkezetet, bizonyos pozitív újításokkal: szélesítik az utakat, szabályozzák a Temzét, meghatározzák az épülettípusokat. (BROWNE, 1971)

⁵⁵ Még 1798-ban (tehát a teljes hatalomátvétel előtt) azt mondta: „*Ha Franciaország uralkodója lennék, Párizst nemcsak a valaha volt legszebb várossá tenném, hanem a valaha lehető legszebbé is. Egyesíteném mindazt, amit az emberek Athénban és Rómában csodáltak; tereket építenék, amiket emlékművekkel, szobrokkal és szökőkutakkal díszítenék.*”

⁵⁶ GIEDION, 1996

robbanásszerű fejlődése előtt, amit támogatott a vasútvonalak gyors kiépítése a főváros és fontos nagyvárosok között.⁵⁸

A lakosság koncentrációjának következtében nagy volt a munkanélküliség és a lakáshiány.⁵⁹ A város **egészségügyi viszonyai** siralmasok voltak, 1831-ben kolerajárvány söpört végig a városon – a beavatkozást nem lehetett halogatni. Megkezdődött a vízellátás kiépítésének és az utcák tisztántartásnak megszervezése. Az évszázad első felét végigkísérte a munkáslakások építésének kérdése. Az első kísérletek a 20-as években folytak, de az uralkodó réteg nem karolta fel az ügyet.

A város 1823-ban elkészítette 1:2000 méretarányú felmérési térképét, amely alapján megkezdődhetett a város **terjeszkedésének** tervezése.⁶⁰ A város legnagyobb rendelkezésre álló szabad területe a *Köpenicker Feld* volt, a város délkeleti részén (370 ha). A területen átmenő csatornát, két piac- és templomteret terveztek, az úthálózat kialakításakor a már meglévő dűlőutakat vették alapul. A végleges beépítési tervet a királyi kertészeti igazgató (!) *Peter Joseph Lenné*⁶¹ készítette; a kor „megkérdőjelezhetetlen” tekintélyű építésze, *Karl Friedrich Schinkel*⁶² nem kis rosszallását vonva ezzel magára.⁶³ (Az építkezések megkezdése el is húzódott mintegy másfél évtizedet...) Később ők ketten készítettek **beépítési tervet** az állami épületek új, központi helyszínére, *Moabit* városrészben, a Spree híres kanyarulata környékén. (II./6-7. ábra)

A Párizshoz hasonlóan császári székhely **Bécs** I. Ferenc (1804-35) és I. Ferdinánd (1835 – 1848) uralma alatt sem érzett alapvető indítást, hogy a kezdődő urbánus problémákról tudomást vegyen, pláne hogy tegyen is valamit azok javítása érdekében. A napóleoni háborúk alatt fölvirágzott a kontinentális kereskedelem, így az évszázad második harmadára a kontinens belsejében is kezdett a polgárság talpra állni. Bécsben 1850-ben már húszezer kisebb-nagyobb manufaktúra működött, miközben lakossága a századelő kétszázezerről addigra 430 ezerre növekedett (amiből 40%-nyi növekedmény az utolsó 20 évre esett).⁶⁴ A szociális körülmények nem sokban különböztek a párizsi *Cité*, vagy a londoni *East End* körülményeitől; amit csak fokozott, hogy a nagykiterjedésű erődítmények és keskeny utcák miatt egyre nagyobb gondot okozott a városból ki-, illetve a városba bejutás. (KIEß, 1991, 182)

⁵⁷ „...es wird nicht nur für privaten und öffentlichen Gebrauch da sein, sondern auch die Luft erfrischen und die Straßen säubern.” (KIEß, 1991, 41)

⁵⁸ 1837: Potsdam, 1843: Stettin, 1846: Hamburg (BOHLEY, 1991)

⁵⁹ A szociális feszültségek gyakran felkelésekre torkolltak. („szabófelkelés” 1830, „tüzoltófelkelés” 1835)

⁶⁰ tervezője: *Geheimen Baurat Schmidt*

⁶¹ 1789 – 1866

⁶² 1781– 1841

⁶³ A korszak kiemelkedő tájépítészei rendszeresen készítettek beépítési terveket. „Die großen Landschaftsarchitekten des 19. Jahrhunderts hatten glücklich auch die Aufgabe der Stadtplanung übernommen.” (KUBITZ – KUBITZ, 1989, 127)

⁶⁴ KIEß, 1991

„Budapest”

A magyar főváros, **Pest–Buda** fejlődése teljes egészében ki volt szolgáltatva Bécs kényének kedvének.⁶⁵ Bár a század elején lakosságában nem volt lényeges eltérés a két testvérváros között⁶⁶, Buda valójában inkább stagnált; míg Pesten már ott lüktetett valami a század második felének lendületéből. Ennek egyik oka, hogy Budán a kezdetekben nem voltak szabad területek, míg Pesten gyorsan megnyílt az út a terjeszkedés előtt: „*A városhalon az első beavatkozások – a városhal megnyitása, rondellák lebontása vagy új kapuk nyitása – a XVIII. sz. közepén történnek, ettől kezdve pedig a városhal folyamatosan veszítette el fizikai lehatároló szerepét.*” (NAGY, 1997). Pest-Buda megkezdte hosszú, 19. századi menetelését, amelynek a végére a világ 8. legnépesebb városává vált.⁶⁷

A fiatal József nádor (I./5. ábra) – aki az alig egy évtizeddel korábban elhunyt felvilágosult, haladás párti uralkodó, II. József szellemi örökösének vallotta magát – 1801. november 14-én felterjesztéssel fordult a királyhoz „Pest szépítése tárgyában”. A király 1804. november 16-án leiratban kifejezte azon kívánságát, hogy közöltessék vele egy pontosabb elképzelést, valamint megjelölte a **városszabályozás** legsürgősebb teendőit. A város azonnal tárgyalás alá vette a kérdést és megbízta Hild Jánost, hogy a megfelelő szabályozási tervet készítse el. Hild néhány hónap alatt el is készült tervével, amely a Közmunkatanács működéséig Pest legnagyobb városrendezési terve volt. (I./4. ábra)

József Nádor 1805. június 1-én terjesztette Ferenc király elé a főváros történetében korszakos jelentőségű memorandumát **Pest szépítéséről**, amely szerint a külvárosokban az alábbi változtatások szükségesek:

- Utcák és házak rendezése, új beépítési területek kijelölése. A girbe-görbe utcákat ki kell egyenesíteni és meg kell szélesíteni, a túl széles utcákat szűkebbre kell szabni.
- Mélyen fekvő utcák feltöltése, lefolyócsatornák építése.
- A futóhomok megkötése a külvárosban fák ültetésével.
- Piacok rendezése.

József Nádor és Hild János kétszáz évvel ezelőtt ezekben a pontokban pontosan megfogalmazta egy leendő polgárváros fejlődésének városépítészeti szükségleteit.

- Városépítészeti szituáció, beépítési viszonyok, új beépítések; az építészeti szabályozás kérdése. Egyértelmű, hogy a megújítási folyamat leglátványosabb és legmeghatározóbb eleme, egyben mozgatórugója is az újonnan kialakuló építészeti karakter.

⁶⁵ Budára úgy tekintettek, mint lehetséges „tartalék fővárosra”, ugyanis a napóleoni háborúk során a császári udvarnak kétszer – 1806-ban és 1809-ben – kellett menekülnie Bécsből.

⁶⁶ 1799-ben Budának 24 306, Pestnek 29 870 lakosa volt. (LUKÁCS, 1996, 78)

⁶⁷ 1890-ben a lakosság összlétszáma meghaladta a félmilliót, vagyis kis híján tízszeresére nőtt. (LUKÁCS, u.o.)

- Az utcák és közművek rendezése, felújítása. Az európai nagyvárosok – évtizedekkel későbbi – problémáin keresztül érthető meg e kérdés kiemelt fontossága. A közterületek állapota sokat elárul egy város mentalitásáról.⁶⁸
- A környezeti ártalmak (1805-ben még csak futóhomok) csökkentése – elsősorban növénytelepítéssel. Mai szóhasználat: szabadterek komplex környezeti rehabilitációja, mint a városmegújítás kulcsintézkedése.
- Tágabb értelemben, ahogy annak idején a piac sem egyszerű kereskedelmi funkció volt, hanem fontos találkozó- és hírszerző hely is – a szolgáltatások létfeltételeinek biztosítása, kialakítása. Áttételesen segítségnyújtás helyi lakóközösségek kialakulásához

2.1.2. Városi zöldfelületek

Európa

*„A legtöbb régi városban kiirtottak minden növényzetet,
és sok keleti városban még ma is ez a helyzet.
Tekinthejtük ezt az eljárást következetes városépítésnek is:
az ember csak azt látja, amit ő hozott létre.”
(Wolf Schneider)*

A **középkor** embere szoros szimbiózisban élt az őt körülvevő természettel, tájjal, mégis olykor meg kellett magát tudni védeni tőle – meg az ellenségtől. A városfal nyújtotta kicsiny, védett területen nem volt hely nagyobb, közcélú zöldfelületek kialakítására. A középkor végére, az újkor elejére aztán a nagyvárosokban egyre gyakrabban találunk egy-egy fásított teret.⁶⁹ (I./1. ábra) Németországban először a harminc éves háború után, a települések újjáépítése és bővítése során hoztak létre **fásított köztereket**, utcákat (I./2. ábra). Leggyakoribb tértípusok a templomterek és piacterek voltak (általában ez utóbbiak a nagyobbak), ezeket fásították. Később a barokk korban az új városi (szabad)terek a kastélyépítésekhez kapcsolódtak. (MEßNER–FUNECK, 1974, 125)

A polgárosodó ipari társadalom városainak korában a munkahelye közvetlen közelében élő városlakó munkás teljesen elszakadt a természetes zöldfelületektől, a környező tájból kivált városok vélt, vagy valóságos ökonómiai előnyeit életteni adottságaik terhére építették ki. Megjelent az igény a **közhasználatú városi zöldre**, a fásított sétányokra, parkokra. „A „zöldbe járás”, a kirándulás igénye az 1700-as évek végén már tömegesen jelentkezett.” (NAGY, 1997)

⁶⁸ Budapest a mai napig a „gyenge-közepes” közterület-állapotú európai városok egyike.

⁶⁹ „...soziale Leben am Petersplatz seiner Heimatstadt Basel ist der erste Hälfte des 17. Jhs. dokumentiert und noch heute Vorbild für innerstädtische Platzbegrünungen sein könnte.“ (SCHEDIWIY – BALTZAREK, 1982, 12)

Londonban a nagy tűzvész (1666) után a *Act for Rebuilding* alapján alakítják át, illetve ki a királyi parkokat: a *Hyde Parkot*, (amelyet már 1640-ben megnyitottak a város lakói előtt), a *St. James Parkot* a *Pall Mall* sugárúttal, illetve más, egyéni kezdeményezésű kisebb parkokat (*Vauxhall Gardens*, *Ranelagh Gardens*) Később egyes telektömböket beépítetlenül hagytak és növényzettel ültettek be, ezek voltak a *Garden Squerek*. 70 A 17. és 18. század sztkverjei kapcsán a középkor óta először történt meg, hogy a városi lakosság tevőlegesen és ténylegesen beleszólhat környezete alakításába.

Párizsban már a XVIII. század elején az erődítések helyén körutakat építettek, sugárutak és parkok sokasága keletkezett. A kor meglepő újdonsága volt ez a zöld parkokkal megnyitott város, ahol nincs szükség városfalra, hiszen a birodalmat végvárok sora védi a határok mentén; a kor irodalma hol elutasítóan, hol csodálattal beszél róla.⁷¹ Párizsból terjed el egész Európa uralkodóházainál a szokás: legyen egy városi palota és egy vagy több, parkkal ellátott kastély a város mentén. A szabadterek és a közegészségügy közös területe a piacterek kialakítása. Párizsban 1802-től sorra létesültek az új piacok⁷², amelyeket középen közutak egészítettek ki.⁷³

Berlin középkori városmagjától nyugatra a 17. és 18. század folyamán új városrészek keletkeztek (*Dorotheenstadt*, *Friedrichstadt*). A derékszögű útszomszerbe szögletes és köralaprajzú tereket szöttek, s egymás után megvalósultak az új kompozíciós tengelyek, az egymást derékszögben keresztező *Unter den Linden* és *Friedrichstrasse*. (POGÁNY, 1954, 133) Hasonló jelentőségű Potsdamban a *Breite Strasse*.

Röviddel mindezek után Angliában és Németországban is olyan jövőbe mutató terveket alkottak, amelyek bebizonyították, hogy a városépítészet és a városi szabadterek kérdése elválaszthatatlan **egységet** alkotnak. Az egyik *J. C. Loudon* 1829-es London terve (II./8. ábra), egy utópisztikus koncepció, amelyben a város átszellőzését szolgáló kertek, parkok és művelt földek összessége egy közel 800 méteres gyűrűt alkot az intézményi központ és a lakóövezetek körül.

A másik előremutató elképzelés *Peter Joseph Lenné* berlini „*Projectirte schmuck- und Grenzzüge von Berlin mit nächster Umgebung*” című tervezete 1840-ből. A lényege egy olyan, a vízrendezési problémákat is megoldani képes városkerülő külső csatorna- és körútszomszer volt, amely fásított **zöld gyűrűbe** foglalta volna a fővárost. A porosz uralkodóház – elsősorban akarathiányból – akkoriban képtelen volt egy ilyen léptékű városrendezési elképzelés megvalósítására.⁷⁴

⁷⁰ „Der „Square“ ist ein Stück Land, das von einem Garten eingeschlossen und von einer Straße umzogen ist und Zugang zu den Häusern auf allen einen vier Seiten gibt.“ *Dictionary of Architecture*, 1887 (GIEDION, 1996, 431)

⁷¹ (BENEVOLO, 1994, 157)

⁷² *Saint-Honoré* – 1809, *Saint-Joseph* – 1816, *Blancs-Manteau* – 1819

⁷³ Pesten a Belváros és az új városrész (Lipótváros) határán ekkor jelölték ki a központi piacteret (Erzsébet tér)

⁷⁴ A tervről további részletek: (KIEß, 1991, 72)

Budapest

„Városainkból rendszerint hiányoztak azok a hatalmas, főúri kertek, melyek a városba záródva a nyugatibb nagyvárosok hatalmas parkjait alkotják.”
(Gulácsy Béla)⁷⁵

A törökök másfél százados uralmát követően a 18. század közepén épült barokk paloták, kolostorok és polgárházak mellett létesült díszkertek voltak az első jelentősebb kertépítészeti alkotások, majd az 1785-87-ben elkészült **Városmajor** az első nagyszabású park a fővárosban (1825-től látogathatta a publikum). Ez még mértani egységekből felépülő barokk ("francia") kert volt, egyenes fasorokkal, nyírt sövényfalakkal és szabályos alaprajzú kertrészekkel. Az 1790-es évek közepén báró Orczy László saját birtokán tájképi ("angol") kertet létesített a Külső-Józsefvárosban (tervezője: *Bernhard Petri* német tájkertész). Az **Orczy-kert** a Városliget megszületéséig Pest legjelentősebb zöldfelülete volt. (ALFÖLDY, 2004)

Pest városának 1804-05-ös rendezési tervét nehéz lenne „zöld” jelzővel illetni. Az okokról Podmaniczky Frigyes visszaemlékezéseiből tudhatunk meg többet: „Általában igen különös jelenség volt az, hogy József nádor, a Városligetnek, a Margit-szigetnek, az alcsuthi nagyszerű ültetvényeknek megalkotója, a kiváló kertész, a városban ültetendő minden egyes fának vagy bokornak esküdt ellensége vala. Mindig ezt mondá: *Die Bäume gehören nicht in die Stadt.*”⁷⁶ Igaz, a nádor még mentségül hozzátette: nem is könnyű városi körülmények között fát nevelni. Hild éppoly kevésbé szerette a teret s a fákat, mint József nádor. Podmaniczky szerint itt a kultúra nem tereket adott, hanem **tereket vett el** építkezés céljára.

Budán a Várban a Promenade (a mai Tóth Árpád sétány) és a Várhegy lejtőjén az ún. Ellipsz sétány (a mai sikló két oldalán) voltak az első fásított városi sétahelyek. Pesten 1789-ben létesítették az első kis sétateret a hajóhid hídfőjénél (a mai Vigadó épülete előtti park helyén). „A 20-as években ültették el a pesti Duna-korzó első hárs- és akácfáit. A padok kihelyezésével valódi nagyvárosi promenádként működött.” (NAGY, 1997) A városfásítás emlékoszlopon is megörökített első ünnepélyes tette volt az **első városi sétány** kiültetése, amelyet 1846-ban adott át a nagyközönségnek a Széchenyi kezdeményezésére megalakult Pesti Sétatér Társulat.

Pest város tanácsa több, sikertelen előzmény után 1813-ban pályázatot írt ki a **Városliget** parkosítására. A nyertes *Heinrich Nebbien*, a kor neves tájkertésze lett, akinek munkája révén Pest Közép-Európa egyik legjelentősebb közparkjával gazdagodott. A tájképi kert nagy tóval, majorsággal, vendéglővel hamarosan a pesti közönség kedvelt kirándulóhelyévé vált, bár teljes kiépülésére még több évtizedet várni kellett.

⁷⁵ (GULÁCSY 1954, 50)

⁷⁶ idézi: SIKLÓSSY, 1931, 34

2.1.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

Európa

A leggyakrabban **háborúk** és természeti **katasztrófák** nyomán nyílik lehetőség a város szerkezetének, az utcahálózatnak az újragondolására,⁷⁷ az új ismeretek és tapasztalatok beépítésére – s a középkor után rendszeresen éltek is ezzel a lehetőséggel. A hirtelen és kéretlen jött pusztítások elősegítették az uralkodó, vagy a város vezetői által nehezen elhatározható változtatásokat.

A **reneszánsz** korban jellemzően olyan területeket szakítottak ki az állandó, lassú változásban lévő várostestből, melyeket egy építési program szerint, önmagában zártan, befejezeten tudtak megformálni. A közterek a befejezettség, a teljesség igényével zárt egységet alkottak, zárványt képeztek a középkori városszövetben. Ezek a zárványok a városi terek szép történeti példái, bár meglehetősen korlátozottak és ötletszerűek, de mindenképpen aránytalanok az egyetemes eszközeiben biztos tervezési kultúra ambícióihoz képest.⁷⁸

A **barokk** az építő- és kertművészet soha (azóta sem) látott egységét és harmóniáját teremtette meg, előképül szolgálva a elkövetkező korok városépítészeti beavatkozásaihoz. Legismertebb megvalósult példája ennek a római útbevágások a városszövetbe, bár II. Gyula egyenes vonalú útjai, a *via Giulia* és a *via della Lungara*, vagy X. Leó három, a *piazza del Popoloba* torkolló három sugárirányú útja elszigetelt perspektivikus kompozíciók maradtak. Összességében a városok középkori szerkezetében nem végeznek jelentős átalakításokat, s e mulasztást csak némileg ellensúlyozza az, amit a városokon kívül költenek a parkokra és a pompás építményekre.⁷⁹

A barokk nagyvonalú, átfogó egysége a 17. század végének Angliáját nem érintette meg. Így aztán 1666-ban a **nagy londoni tűzvész** után készült *Christopher Wren* London újjáépítési tervét II. Károly három nap alatt elutasította. A felerészt barokk, felerészt reneszánsz elemekkel dolgozó terv túlságosan egységes és nagyvonalú volt, arról nem is beszélve, hogy lehetetlen lett volna megállapodni a telektulajdonosokkal. Létezett még egy további, nehezen megmagyarázható ellenállás is a főurakban; így aztán olyan helyzetekben sem sikerült utcák, terek és teraszok hatásos együtteseit kialakítani, amelyek tulajdonosi szempontból kedvezőnek tűntek.⁸⁰

Az 1830 és 1860 közötti időszak legnagyobb belső átépítése egy „zöldfelületi-” és egy ahhoz szervesen kapcsolódó lakóterületi fejlesztéshez kapcsolódott. Ez volt a ***Regent's Park – Regent's Street***

⁷⁷ Olyannyira, hogy a porosz Kereskedelmi és ipari Miniszter 1855-ös rendeletében megkülönbözteti a „normál” beépítési terveket a „*Retablissementplänen*”-től, amelyeket természeti katasztrófák után alkalmaztak. (ALBERS, 1997)

⁷⁸ BENEVOLO, 1994, 115

⁷⁹ BENEVOLO u.o.

⁸⁰ Így utasította el *Bedford* hercege a *Covent-Garden* negyed terveit.

projekt (II./1-5. ábra). A Regent's Park eredetileg királyi vadászterület volt. 1812-től 1827-ig építették parkká⁸¹, s vették körül klasszicista stílusú, szép házsorokkal, a főváros egyik legelőkelőbb lakónegyedét hozva ezzel létre. Csakhogy az ide költöző előkelőségeknek gondot okozott a kormányzati negyed, a Parlament és a City elérése; akárcsak a *Carlton House*-ban lakó későbbi IV. György számára a parkba való kijutás. Ezért **közvetlen összeköttetésre** volt szükség, amelyet *John Nash* 1814-ben – részben meglévő utcák kiszélesítésével, részben tömbök áttörésével – tervezett meg: ez lett a híres Regent's Street, amely a kor legnagyobb bevásárló- és lakóutcája lett. A városszövetbe bevágott, több kanyarral és térrel tagolt utca szabadtér-kialakítása példaértékű: a park felőli végén félkör alakú tér oldja a városi tengely feszességét; az északi töréspontban a Mindenszentek Temploma tere ellensúlyozza az irányváltást; a déli „nagy kanyar” lendülete pedig a *Piccadilly Circus*-ben talál feloldást.

Párizsban még a 19. század elején is a városi szép és a nemesség kényelme foglalkoztatja leginkább a várostervezésben jeleskedő császárt. 1809-ben pályázatot hirdet a *Louvre* és a Tuileriák kertje nagyvonalú összekötésére, amelyre 47 javaslat érkezik. Ez a nem kis mértékű beavatkozás azonban eltölpül az 1812-es év megalomán projektje mögött. Ahogy haladt az idő, úgy vált egyre kevésbé alkalmassá a *Louvre* és intézményei a császári hatalom méltó megjelenítésére. Ezért Napóleon új palota építése mellett döntött, amelynek 1812. augusztus 15-én (a háborús események ellenére) le is tették az alapkövét a *Chaillot* dombon.⁸² A teljes épületegyüttes laktanyákkal, kórházakkal, egyetemmel együtt a teljes Mars-mezőt is elfoglalta volna, hatalmas barokk tengelyt vágva a tájba.

Róma, a birodalom második legnagyobb városa Napóleon uralma alatt újra császárvárossá lett. Az Imperator utasítására – aki talán identitását kereste a rég eltemetett romokban – nagyszabású ásások kezdődtek a városban. 1811 és 1813 között csaknem a teljes *Forum Romanum*-ot feltárták. A franciák szemében azonban hiányzott Rómából egy igazán nagyvárosi promenád, amelynek helyét a *piazza del Popolo*⁸³ hosszabik, kelet-nyugati tengelyében vélték megtalálni. Ebben a tervnek központi motívuma a francia barokk kertművészet elemeinek alkalmazása. A nyugati oldal „*Nouvo Giardino dei Gran Cesare*” parkját teraszos lépcsősorok vezették volna a térre, ahonnan a tengely folytatásaként széles sétányt vágtak volna bele a városba, egészen a *Tiberis* partjáig.⁸⁴

Budapest

Egyértelmű volt, akár az 1808-ban, a József nádor által alapított Szépitő Bizottság, akár – a nádor iránt igen nagy tisztelettel viseltetett – Széchenyi István gróf részéről, hogy **Pest-Budát** (ekkor már egyre

⁸¹ Tervezte: John Nash.

⁸² A történet kísértetiesen hasonlít Hitler és Berlin viszonyára.

⁸³ A teret *Carlo Rainaldi* tervei alapján 1662-től építették ki.

⁸⁴ Napóleon elbukott, a tér környékének végleges rendezése elvetette a keresztengely kihangsúlyozását, a főmotívum maga a *piazza del Popolo* maradt.

gyakoribb szóhasználatban Buda-Pestet ⁸⁵⁾ gyönyörű nemzeti fővárossá, a birodalom egyik vezető városává kell fejleszteni. A fejlesztés azonban a húszezres Pesten nyilvánvalóan nem jelenthette azt, amit a világváros London, vagy Párizs számára. Nem volt még az ottanihoz hasonló értelmű urbanizáció, a belvárosba települt ipar még nem okozott egészségügyi problémákat.

Franz Schams 1821-ben ⁸⁶⁾ beszámolt a Szépítő Bizottság működéséről. A 24 pontba szedett főbb tevékenységi kör között több már átépítésekről szólt: mint 1820-ig befejezett tevékenység említette a *régi városkapuk és falak eltüntetését*. Ezzel megteremtették a lehetőségét a belváros szerves terjeszkedésének. 1821-ben már napirenden volt és néhány éven belüli megoldást vár: a Dunapart szabályozása és burkolása, a partok és utcák feltöltése és kibővítése, a dunaparti sétány meghosszabbítása a hídtól a nagy kincstári épületig.⁸⁷⁾ A nagy terveket szövögető város működőképességének biztosításával volt elfoglalva. Szüksége volt a szabadterek jól használhatóvá tételére, a rakpartok rendezésére (árvíz!), a belső közlekedési hálózat kialakítására.

Az 1838-as jeges áradás (I./8. ábra) pusztítása Pest 4 254 háza közül 2 281-et, Buda házai közül 601-ot döntött romba, Pesten megrongált 827, Budán 536 házat. Az újjáépítés során Pesten kialakult a beépítés **egységes klasszicista stílusa**, míg Budán továbbra is túlsúlyban voltak a barokk épületek. Felgyorsult a rakpartok rendezése.⁸⁸⁾ Széchenyi átfogó városfejlesztési koncepcióval állt elő, „*A Lánchíd hatalmas állványai ekkor már beárnyékolják a Szépítő Bizottságnak akkor már kisebbedő vonalú tevékenységét.*” (SIKLÓSSY, 1931, 32) Az egyre erősödő nemzeti akarat és a gyarapodó lakosság ⁸⁹⁾ realissá tette a nemzeti főváros kiépítését.

⁸⁵⁾ Széchenyi 1819-ben írja le először egy levélben ezt a szóösszetételt.

⁸⁶⁾ „*Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pesth in Ungarn*” c. könyvében

⁸⁷⁾ Itt említi a Városliget tervszerű elrendezését is – Nebbien tervének hatásait ekkor még nem lehetett érezni.

⁸⁸⁾ Az utolsó nagyobb áradás 1876 elején volt, ekkor a főváros területéből 1 865 ha került víz alá.

⁸⁹⁾ Az 1850-1851. évi népszámlálás a pesti oldalon 106 000, Buda-Óbudán együttesen 50 000 lakost regisztrált.

2.2. A „TRADICIONÁLIS” VÁROSMEGÚJÍTÁSOK KORA⁹⁰

„A tizenkilencedik században megkezdett nagy építési és bővítési munkák, bár gyakran származtak az elterjedő spekulációból, az egész lakosság számára örömet jelentettek és így pozitív dolog volt az életükben.”

(Aldo Rossi)⁹¹

Anglia már az 1848-49-es forradalmi hullám korábban nekilátott, hogy saját nemzetgazdaságához hasonlóan megszervezze a **világpiacot**, ezáltal elindítva Európa gyors iparosodását. A XIX. század második fele a nemzetállamok virágkora volt. Franciaországban a katonai vereséggel együtt is megszilárdult Európa első centralizált (és nagy kiterjedésű) köztársasága. Létrejött az egységes olasz és német állam; az osztrák-magyar kiegyezés pedig végre nyugodt feltételeket biztosított a közép-európai gazdasági fejlődés számára is.

Az ipari forradalom kiterjedésével egész Európára az 1850-es évektől az ipar, a technika, a tudomány fejlődése, a városiasodás minden eddiginél gyorsabb üteművé vált. Visszavonhatatlanná vált a **pénz**, a nyersanyag, az áruk, az emberi tudás, a tőke világméretű piacának a létezése. Az iparilag fejlettebb országokban túkefölösleg halmozódott fel s jelentkeztek az első túltermelési válságok.

A sűrűn lakott iparvidékeken, a nagyvárosok ipari negyedeiben az iparban foglalkoztatottak egyre növekvő sokasága élt együtt. Bár a munkások létbizonytalansága nem szűnt meg és a városi nyomortanyák a halandóság új okaivá váltak; éppen a tömegtermelés következtében a reálbérek növekedtek. Az emberek jobban és célszerűbben táplálkoztak. Az orvostudomány nagy eredményei⁹² megfékeztek a járványokat, csökkent a halandóság.⁹³

Magyarországon a szabadságharcot követő **Bach-korszakban** bevezették ismét a cenzúrát és a német nyelvet tették meg hivatalos államnyelvnek, a feudalizmus visszaállítására azonban a neoabszolutizmus sem gondolhatott: megnyílt az út a magyar polgárosodás előtt. Az iparosodás biztos jele volt a közlekedésfejlesztés⁹⁴, a belső vámok eltörlésével pedig szabad út nyílt a magyar agrárexport előtt.⁹⁵ Megindult az iparfejlesztés, elsősorban a vasérc- és szénbányászat, valamint az ehhez kapcsolódó iparágak (kohászat, mezőgazdasági gépgyártás) fejlődése volt dinamikus.

⁹⁰ Az európai forradalmaktól az első világháborúig (1848-1914)

⁹¹ (ROSSI, 1986, 52)

⁹² Semmelweis, Pasteur, Koch felfedezései

⁹³ Más, hasonló európai városokkal összevetve 1867-ben Pest halálzási aránya szomorú, de az 1900-at megelőző huszonöt esztendő alatt a mind zsúfoltabb városban ez a mutató a felére esett vissza (LUKÁCS, 1991, 84)

⁹⁴ Hazánk első közforgalmú lóvasútja Pozsony és Nagyszombat között 1840-46-ban épült meg. Pest – Vác vasútvonal 1846, Budapest-Nagykanizsa 1861. 1851-ben 51 gőzhajó járt a Dunán, 1864-ben 134.

⁹⁵ A lehetőségekkel elsősorban az udvarhű arisztokrácia tudott élni, akik lassan visszanyerték elvesztett gazdasági és politikai súlyukat.

2.2.1. Városépítészet

Európa

A kor meghatározó stílusa a „stílustalan stílushalmozás”: az **eklektika**. Európa városaiban a múlt kimeríthetetlen tárházából majd' mindent elővettek: terveztek gótikus középületet, román templomot, reneszánsz palotát, barokk lakóházat és klasszicizáló múzeumot. A tér és a tömeg alakításában új megoldások nem nagyon születtek, az előző korszakhoz – a klasszicizmushoz és a romantikához – hasonlóan az eklektika is a barokktól örökölt módszerekkel élt. Az eklektika nem segítette elő korszerű szerkezetek alkalmazását, nem volt forradalmi, Európa városaiban mégis maradandót alkotott.

Az építészet funkcionális palettája 19. század folyamán ugrásszerűen gazdagodott. Közigazgatási, kormányzati és hivatali épületek, színházak, könyvtárak, egyetemek, múzeumok, kórházak, vasszerkezetű pályaudvarok, kereskedelmi csarnokok, fedett üzletutcák épültek.⁹⁶ A bérházakban növekedett a lakáskomfort. Általánossá vált a gázvilágítás, javult a közművesítés. A század végére a kórházak, laktanyák és más nagy téréngényű szolgáltatások kitelepültek a külső negyedekbe, a belső városrészben csak az intenzív területhasznosítású, nagy értékű üzletágak maradtak.

A 19. század utolsó harmadában a társadalmi és gazdasági fejlődés éleződő ellentmondásai az építészetet is érintették. A mérnöki és az építőművészi tevékenység között a szakadék egyre jobban mélyült. Minél inkább szembekerült az anyagfelhasználás, a szerkezet és a technika korszerű követelményeivel, annál kényszerítőbb erővé fokozta az egység helyreállításának igényét. Ebből az igényből bontakozott ki a századforduló korszerű stílusa, a **szecesszió**^{97 98}, ami határozottan szembefordul a historizmus minden válfajával. Arra törekedett, hogy a történeti múlttól elszakadva új, a modern élet lendületét híven kifejező formákat teremtsen.

Az egyre növekvő városterületeken a lakosság száma korábban hihetetlen magasságokba emelkedett: 1870-ben London 12 kilométer átmérőjű beépített területén 3,2 millióan éltek, Párizsban (10 km) 2,2 millióan, és már Berlin (6 km) is átlépte az egymillió határt. És felnőtt egy új generáció, **az ipari nagyváros generációja**: „A nagyvárosok formálta generáció számára ez nem csak létér, lakóhely, üzlet, hanem biológiailag és társadalmilag is az, ami a legmélyebben fejezi ki az emberi élet kibontakozásának színterét: szülőföld.”⁹⁹ A nagyvárosok egyre növekvő munkásnegyedeiben az életfeltételek egyre rosszabbak lettek, nem lehetett halogatni a törvényi beavatkozást. (III./1. ábra) A különböző európai országok törvényhozása meglepően időben reagált a kihívásokra.

⁹⁶ „Egy új forma a – rendszerint – üvegtetővel fedett bevásárló utca, első példányai Franciaországban és Angliában épültek meg. A párizsi Passage des Panoramas, vagy a londoni Burlington Arcade indították el a típus fejlődését.” (DARAGÓ, 2003)

⁹⁷ ...majd később a tárgyilagos formálásra törő korai modern építészet.

⁹⁸ Európa különböző országaiban más-más nevet kapott, nálunk és Ausztriában az "elszakadás, különválás" francia kifejezésével (*sécession*) szecesszióknak nevezik.

A sorra megszülető **törvények** vagy rögtön mindkét problémakört – közegészségügy, építésügy – igyekeztek egyszerre kezelni (Itália 1865, Belgium 1867), vagy elsősorban a fizikai környezet szanálására koncentráltak (Franciaország 1850¹⁰⁰, Anglia 1875: „*Artizians‘ and labourers‘ Dwelling Improvement Act*“¹⁰¹). Londonban 1864-ben az utcák szélességét a környező házak magasságával egyenlőnek írták elő, szabályozták a belső udvarokat – de csak 1894-re jutottak el oda, hogy valóban be is tartassák a vonatkozó rendeleteket. (BERLEPSCH-VALENDÁS, 1911, 58) Németországban 1873-ban városépítésszek és orvosok közösen alapították meg a „Közegészségügyi Társaságot“, amely először lépett fel határozottan az egészségesebb lakóházépítés érdekében. A szabályozott városépítés irányába az igazán nagy előrelépést az 1874-es „Kisajátítási” és az 1875-ös „Menekülési Útvonalak” törvények hozták meg.¹⁰²

Nagyrészt éppen a nyomornegyedekben termelt anyagi javak segítségével Európa vezető városai lenyűgöző fejlődésnek indultak. A polgári fejlődés egyik fontos ismérve lett az **idegenforgalom**, a nemesség és a külföldi vezető polgárság egyre többet utaz(hat)ott. A metropolisszá fejlődő fővárosok világhiállításokat rendeztek, amelyeken fennhangon mutatták be fejlődésüket.¹⁰³ A kiállításokra való állandó készülődés, az építési láz, a városok versengése összefonódott a hatalmas átépítésekkel, az új városnegyedek, -központok kialakításával. A barokkizáló pompa, a széles utak és hatalmas terek lenyűgözték a látogatókat.

Mindeközben az **urbanisztika** elismert tudományág lett, *Baumeister* (1876)¹⁰⁴, *Stübben* (1890)¹⁰⁵, *Unwin* (1909) traktátusaira építve. A gépiesen tervezett sakktáblás utcahálózatok ellen lépett fel a 80-as évek végén a bécsi *Camillo Sitte* világszerte elterjedt könyvével¹⁰⁶, amelyben a középkori zegzugos városok festői szépségének dicsérete szólalt meg. (III./4. ábra) Sitte is a városi szépben hitt, de másképp, mint monumentalista kortársai: meglévő példák – elsősorban városi terek – sokaságának bemutatásával igyekezett kortársait jobb belátásra bírni. Nem volt haladás-ellenes, csak mást értett „modern”-en, mint a többiek.

⁹⁹ (ROSSI, 1986, 52) Itt *Willy Hellpach*-ot idézi (Mensch und Volk der Großstadt, 1952)

¹⁰⁰ Az 1850-es francia törvény nem volt sikeres – Haussmann fellépéséig érdemben nem változtak a viszonyok.

¹⁰¹ Általánosságban nem volt rossz törvény, de hatása mennyiségileg nagyon kicsi maradt. (ALBERS, 1997)

¹⁰² „*Erst 1874 mit dem Enteigungsgesetz und 1875 mit dem Fluchtliniengesetz werden die wichtigsten gesetzlichen Grundlagen für einen geregelten Städtebau geschaffen.*“ (HOFMAN, 1975)

¹⁰³ London 1851 és 1862-ben; Párizs 1855-ben, 1867-ben, 1878-ban, 1889-ben és 1900-ban; Bécs 1873-ban.

¹⁰⁴ Reinhard Baumeister „*Stadterweiterungen in Technischer, Baupolizeilicher und Wirtschaftlicher Beziehung*” (Berlin, 1876)

¹⁰⁵ Hermann Joseph Stübben „*Der Städtebau*” (Darmstadt 1890)

¹⁰⁶ Camillo Sitte „*Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*” (Wien, 1889)

Budapest

„Pestre megérkezni: örömteljes és dicsőséges reggel volt. A vasúti indóházak
kőszénfüstös levegőjéből üdén, frissen mosdva és jókedvűen várta Pest az
utazót. A pincérek újonnan vasalt frakkja, az utcák öntözöttsége, a boltok
csábító frissessége a háztetők fénye, a nagyvárosi élet kellemetlen zsbongása
elringatta az utazót egy boldog, ifjú város fantáziájába.”
(Krúdy Gyula)¹⁰⁷

Budapest az egyesítéskor, 1873-ban mintegy 300 ezer lakost számlált, az első világháború
küszöbén ez a szám meghaladta az 1.1 milliót. A város a kontinens – Berlin mellett – legdinamikusabban
gyarapodó városa volt. A kényelmet a közvilágítás, csatornázás, a lakások növekvő komfortja határozta
meg. A tömegközlekedés Európa élvonalában járt, 1887-ben megépült az első kísérleti **villamos** vonal a
Nyugati Pályaudvar és a Király utca között, majd 1889-től megkezdődött a végleges hálózat építése.¹⁰⁸
(JESZENSZKY, É.n.) A millennium körüli évekre esett a táviró, a telefon, a villanyvilágítás és az autó
elterjedése. (VI./1-10. ábra) A városközponttól dél és észak felé a komor gyáróriások sorakoztak, de belső
városrészek méltán kivívták a kor elismerését. „Az *Encyclopædia Britannica* híres tizenegyedik
kiadásában (1910-11) Budapest úgy szerepel, mint „Európa egyik legszebb városa”. Ezt Berlinről senki
nem mondta akkoriban.” (LUKÁCS, 1991, 79)

Ugyanakkor az 1870-es években már mindenki tudatában volt a spontán urbanizáció ártalmainak.
Így konszenzus volt azt illetően, hogy a nagyváros halmozott környezeti gondjainak kezelése hatósági és
nemegyszer kifejezetten állami beavatkozás hiányában úgyszólván reménytelennek látszik. Ránk
magyarokra akkoriban leginkább az **angol példa** volt hatással; de ösztönzőleg hatottak a közbeeső
fővárosok is: Párizs, amely az izlés és városrendezés módozataiban szolgált előképként, Berlin, amely
építészeti romantikáját hagyományozta ránk és természetesen ott lebegett Bécs képe is.¹⁰⁹ „Éppen a
század közepének párizsi, londoni, berlini, bécsi tapasztalatai figyelmeztették a Budapest nagyvárossá
fejlesztését ambicionáló politikusokat arra, hogy átfogó várostervezés és tudatos állami várospolitikai
nélkül belevágni sem érdemes a munkába.” (GYÁNI, 1998, 14)

A kiegyezés után nem sokkal, 1868. április 24-én összeült a reformok országgyűlése. Andrassy
Gyula miniszterelnök állt Budapest reformjának élére, amelyben kitűnő segítsége volt a
Helytartótanáctól a Közlekedési és Közmunkaminisztériumba átkerült Reitter Ferenc. A két nagyhatású
várospolitikus hozzákezdett az elsúlytalanodott és megszüntetett Szépítő Bizottság utódjának

¹⁰⁷ Krúdy Gyula: Pesti vizit (1918)

¹⁰⁸ A berlini újságok méltatlankodva számoltak be arról, hogy míg a Siemens Budapesten sorra építi a belvárosi
villamosvonalakat, addig Berlinben még lóvasút jár.

¹⁰⁹ „...azé a városé, amellyel paritásba helyezett az 1867-es közjogi kiegyezés. A feladatot meg kellett oldani; meg kellett
teremtteni a modern magyar fővárost.” (SIKLÓSSY, 1931, 58)

felállításához. A végül 1870-ben megszületett Közmunkatanács mintájául a londoni *Metropolitan Board of Works* szolgált.¹¹⁰

A **Közmunkatanács**¹¹¹, amely felerészt állami, felerészt városi tagokból állt 1871 márciusában írta ki a pályázatot „*Buda-pest általános beosztási és rendezési tervének*” készítésére. „*Főbb vizsgálandó területek: közlekedés, csatorna, vízvezeték és világítás, a középületek elhelyezése, fásítás és parkosítás, a város terjeszkedése és kapcsolata a környékkel.*”¹¹² Az 1871. márciusi eredményhirdetésen első díjas lett Lechner Lajos „*Veritas*” jellegével, második „*Metropolis*” jellegével Feszl Frigyes, harmadik „*Ich dien*” jellegével S. Klein és Fraser Sándor londoni mérnökök.¹¹³ A két magyar nyertes városfejlődésről alkotott véleménye hűen tükrözte a kor különböző elképzeléseit:

Lechner konzervatív és konzerváló tervet készített. Szerinte Berlin „betege” a túlságosan széles utaknak és Bécsben is csak a Lóvasút indokolja a Ring szélességét. Nagyobb beavatkozást tehát nem tervezett, bár elismerte, hogy a jövő a kör- és sugárutaké, azokat tervében nem alkalmazta. Egyetlen nagyszabású átépítési gondolata a Lipótvárosban terpeszkedő Újépület helyén tervezett beépítés volt. Véleménye szerint a Duna megoldja a város átszellőztetését, ezért további terekre, sétányokra nincs szükség. Tervét reális, belátható javaslatai tették a zsúri szemében vonzóvá.

Feszl: „*Szakítani kell azzal a balítélettel is, hogy a háztelkek a városokban igen drágák ahhoz, hogy utcák és terek céljára használtassanak fel. Ellenkezőleg: a telek csak akkor lesz igazán értékes, ha olyan útvonalra kerül, amelynek van világossága, levegője és közlekedése.*”¹¹⁴ Az Óváros rendezésétől sem riad vissza és kifejezetten erőltetette a kör- és sugárutak kiépítését. Tervében a Tabánt erős kézzel átalakította, a Gellért hegyet parkosította, a József nádor teret a londoni *Trafalgar Square* mintájára átalakította. Feszl terve nagyvonalú és sok tekintetben jövőbelátó; nem véletlen, hogy a tervezéssel megbízott ügyosztály sok kérdésben híven követte elképzeléseit.

A városnak hatalmas lökést adott az 1873-as **városeejesítés**. Beépítése egyre sűrűbbé vált, amit egyrészt az engedékeny, 80%-os beépítettséget megengedő övezeti előírások, másrészt a házadó segített elő, ami alól a központ felé egyre nagyobb időre adtak felmentést. A XIX. század Budapestjén a népességszaporulat a bécsi alatt maradt, így nem került sor az elővárosok nagy területeket átfogó átépítésére, így azok építészeti-társadalmi felértékelődésére sem.¹¹⁵

¹¹⁰ „Mily különböző két név: Szépítő Bizottság és Közmunkatanács. A két kor különbsége megmagyarázza. Szépítő Bizottság: a német romantikából fakadt név. Közmunkatanács: a reális angol időkből.” (SIKLÓSSY, 1931, 37)

¹¹¹ FKT

¹¹² idézi: FABÓ 1998, 169

¹¹³ „Ezek közül „kivételre egyik sem került. A Tanács Budapest általános szabályozási tervének elkészítésével – a rendelkezésre álló anyag felhasználásával – saját műszaki osztályát és bizottságát bízta meg.” (SIKLÓSSY, 1931, 118)

¹¹⁴ idézi: SIKLÓSSY, 1931, 121

¹¹⁵ „...mi inkább az Andrássy úttal és a Nagykörúttal voltunk elfoglalva, amelyek csak vontatottan épültek ki és az állam vagy a főváros nem segítette olyan mértékben az építkezést megrendelésekkel, mint Bécsben.” (LICHTENBERGER-CSÉFALVAY-PAAL, 1995, 107)

2.2.2. Városi zöldfelületek

Európa

„...kiterjedt, monumentális, gyakran zöld gyűrűként kialakított zöldsáv körút-rendszert formálnak nemcsak esztétikai, hanem higiénikus megfontolásoknál fogva is. E körutak annyira divatosak váltak, hogy ilyeneket terveztek ott is, ahol a városnak nem is voltak körfalai.”
(Bierbauer Virgil)¹¹⁶

A fegyvergyártás fejlődésével megváltoztak a hadviselés módszerei, elkezdtek feladni a **régi városfalakat**, lebontani a bástyarendszert, amelyeknek a helyén a városi zöldfelületek mennyisége erős növekedésbe kezdhetett. Kimondottan erőssé ez a gyarapodás a kilencvenes évektől vált, amikor az új iparvárosok is egyre élelkebb érdeklődést mutattak a kérdés iránt. A városi zöld szabadterek **jellegzetes formái** ekkor a városi park, a díszter, a kör- és sugárutak, a városerdő valamint a temetők voltak. (WIEGAND, 1975, 15)

A korabeli térképekre tekintve feltűnő, hogy a **parkok** helyének kiválasztása meglehetősen esetleges volt. Minderre kiváló példa az, ahogyan a Berlieni Magisztrátus 1864-ben – egyértelműen Haussmann báró hatására – két új park létesítésére határozta el magát.¹¹⁷ Mindkét park meglévő parkok kiegészítéseként épült ¹¹⁸; azonban **mindkettő az akkori város peremén**, sőt – elsősorban a Treptower Park – már-már a használhatósági határon kívül. Szintén ki nem használt területen jöttek létre Párizs olyan új közparkjai, mint délen a *Montsouris*, északon a *Buttes-Chaumont* – ez utóbbi egy felhagyott kőbánya helyén. (GIEDION, 1996)

Mivel a telekárak az égbe szöktek, a spekuláció felerősödött, ezért a városok elsősorban be nem épített területeken jelölték ki a zöldfelületi létesítmények helyét. Ha nem történt meg időben a szabad (zöld-) területek kijelölése, akkor utólag a város már csak **kisajátítás** útján és aránytalanul nagy költségekkel biztosíthatta a szükséges területet.¹¹⁹ Ilyen körülmények között azután az elkésett városrendezési törekvések már csak a lehetőségekkel számolhattak, ezért a legtöbb város zöldfelületi elemei azokból a zárványokból alakultak ki, amelyek a város terjeszkedése során az ipari vagy lakóterületek közé ékelődtek.

¹¹⁶ BIERBAUER 1940, 48

¹¹⁷ „...die Anlegung zweier neuer größerer Parks in Auge, von denen der eine im Süden, der andere im Norden der Stadt liegen sollte.” (WIEGAND, 1975, 15)

¹¹⁸ A nyugati a *Tiergarten* (*Humboldthain*, 1869 – 1876), a keleti *Friedrichshain* meghosszabbításaként (*Treptower Park*, 1876 – 1888)

¹¹⁹ „E költségekre jellemző, hogy Essen városában 1880-ban 4,3 ha területet 125.000 márkáért szereztek meg ilyen célra. Ennek kiegészítésére később újabb 0,3 ha területre volt szükség, melyért 1909-ben már 276.000 márkát kellett fizetni a város közönségének.” (GULÁCSY, 1954, 42)

Megnőtt a városi **díszterek** jelentősége. Ezek gyakran egykori – funkciójukat veszített – piacterek voltak, amelyeket idővel fásítottak, majd később, ha közlekedési funkciójuk megengedte, parkosítottak. Létrejötték a kor által követett tájképi kertstílus kicsinyített városi megfelelői – leggyakrabban már a kortársak által is kritizált szőnyegágyas kiültetésekkel. (III./6. ábra)

Az egyre növekvő forgalom és környezeti ártalmak hatására a kor jeles elméleti szakemberei számára nyilvánvalóvá vált, hogy új megoldásokra van szükség. Az egyik legnagyobb német szakteknitély *Josef Stübben* híres könyvében (*Städtebau, 1890*) még csak a hagyományosan ismert szabadtér elemek városban való megjelenését szorgalmazta ¹²⁰, azonban néhány évvel később egy új javaslattal jelent meg: a nagy sűrűségű belső területeken „hátsó” beépítési vonalat javasolt, amely – a tulajdonos számára kényszerűen – szabad belső udvarokat hozhat létre, amelyeket parkosítani lehet. ¹²¹

Szintén ebben az időszakban jelentkezett a **városi zöldfelületek** összességét **rendszerben** alakításának igénye. A század utolsó harmadában általánosan azt tartották ideálisnak, ha a várost gyűrű szerűen erdő és rétövezet veszi körbe, ami megvédi a települést és ahová „ki lehet menni” kikapcsolódni. *James Hobrecht* 1862-ben készített berlini beépítési terve ¹²², amelyben a meglévő kerteket és parkokat egy belső és egy külső fásított zöldgyűrűvel vette körbe, de a belső fejlesztésekkel még nem sokat törődött. (SCHWEDLER, 1970, 40) Angliában megjelent a „*Metropolitan Open Space Act*”, „*az első zöldfelületi ellátást szabályozó rendelet, amely parkok és közkertek létesítését irányozza elő a városi lakosság számára.*” (SZILÁGYI, 2003). Bécsben 1898-ban kezdődtek a vita egy, a város körül 600 méteres szélességben be nem épített erdő- és mezősávról, amely 1905-re elvezetett a „*Grüngürtel*” projekt elfogadásáig. ¹²³ (V./7. ábra) (GOTTER – KRATOCHWILL, 1996, 8)

Párizsban III. Napóleon és Haussmann városrendezéseinek egyik fő jellegzetessége, hogy a hatalmas sugárutak és terek mellett nagy **zöldfelületek** jöttek ekkor létre: Londoni mintára (Napóleon korábban menekülteként ott élt) 24 parkosított tér (square) született. ¹²⁴ Két hatalmas park alkotta Párizs tüdejét a város nyugati és keleti felében: a *Bois de Boulogne* (1853-58) és a *Bois de Vincennes* (1857-64) ¹²⁵, de hiába nőtt jelentősen a zöldfelület a városban, Haussmann (akkor) korszerű elképzelését a városi zöld gyűrűről nem sikerült átverekednie a Tanácson. ¹²⁶ A zöld gyűrű szempontjából a hatalmas sugárutak nagyobb akadályt jelentettek, mint az egykori városfalak. (GIEDION, 1996)

¹²⁰ „*Versorgung mit Luft und Licht durch Anordnung von angemessenen Straßenbreiten, freien Plätzen, Vorgärten, Gartenplätzen und Parkanlagen*“ (HOFMAN, 1975)

¹²¹ „...erwähnt er als erster die Möglichkeit „hintere Baulinien“ festzusetzen. Durch sie soll zwangsweise eine Freihaltung des Blockinnern erreicht werden.“ (HOFMAN, 1975) - Egy később sokat alkalmazott gondolat első megjelenése.

¹²² „*Berliner Bebauungsplan*”, 100 éves távlatban négymillió lakossal számolt.

¹²³ A tervezet 1950-re négymillió Béccsel számolt.

¹²⁴ A két főváros hasonló elnevezésű terei azonban éppen lényegükben különböztek egymástól: a londoni terek a forgalomtól *elzárt szigetek*; a párizsiak inkább *utcák bővületei* voltak – az ennek megfelelő forgalommal együtt.

¹²⁵ Tervezőjük a neves kertépítész Jean Alphonse, aki később Haussmann legfőbb segítőjévé vált.

¹²⁶ „*Conseil d'Etat*” Később az Itáliából hazatérő Napóleon sem tudta megmásítani a döntést.

Budapest

Magyarországon „nem voltak meg az erődítmények, - a sáncok – és az újkor elején kialakult erődírművek sem, amelyeket a várost körülölelő zöldövenként lehetett volna kiépíteni. Ennélfogva a legkevesebb helyen sikerült a városokban meglévő szabadterületeket zöldterületként célszerűen felhasználni.”
(Gulácsy Béla)¹²⁷

A magyar főváros igyekezett lépést tartani más európai nagyvárosokkal a kertépítészet és a városi szabadterek fejlesztésében. A XIX. század - amelyet a "közparkok századának" is neveznek - jelentős fejlődést hozott e téren. *„A korabeli szaklapok híradásai bizonyítják, hogy parkjaink, s köztük fővárosunk kertjei is a század végére külföldiek által is elismert színvonalra emelkedtek.”* (ORMOS, 1964, 223)

A **városi parkok** (Margitsziget, Városliget, Városmajor, majd később a Népliget) a város különböző – a beépíthetőség szempontjából kedvezőtlen – pontjain jöttek létre. *„A Városligetnél a mocsaras részek, a Népliget esetében a futóhomok jelentett olyan kedvezőtlen termőhelyi adottságot, amiért nem alakulhattak ki a pesti külvárosokra a XVIII. század elejétől jellemző majorságok.* (NAGY, 1997, 24) A Városmajor várvédelmi terület volt, amely a 18. század végén került át a budai polgárság használatába, míg a Vérmező a glacis maradványaként egészen a II. világháborúig megtartotta (legalábbis részben) katonai jelentőségét.

Pecz Ármin (az Orczy-kert akkori főkertésze) tervei szerint alakították ki a Múzeumkertet (1855), fásították az Erzsébet teret (1856), a mai Népliget helyén akácfákkal megkötötték a futóhomokot, és 1865-ben - ugyancsak Pecz tervei szerint - megépült az Állatkert. Az ostrom során megsérült királyi várkertet is helyreállították. 1868-ban létrejött a **Székesfővárosi Kertészet**, amely - Fuchs Emil főkertész, majd utódai vezetésével - a városfejlesztési elképzelések megvalósításában jelentős szerepet játszott. (ALFÖLDY, 2004)

A **városerdő** Budapest körül a budai hegyekben egyre népszerűbbé vált. Akárcsak a Városligetbe, már Zugligetbe is omnibusszal lehetett kimenni, divatba jött Kamaraerdő éppúgy, mint a Svábhegy. A Gellérthegyen (a középkorhoz hasonlóan) népünnepélyeket, szüreti mulatságokat tartottak. Az Andrássy út városligeti végén, valamint a park körüli utcákban folyó luxusvilla-építkezések észrevehetően növelték a Városliget presztízsét. *„A Városliget közparkként az 1880-as években nyerte el ma ismert alakját és térszerkezetét, amikor kiépült a Stefánia-úti korzó, fásították a korábban elhanyagolt részeket, és épületeket emeltek a park területén.”* (GYÁNI, 1998, 17) (VI./2. ábra) A Városliget vonalában

¹²⁷ GULÁCSY 1954, 50

zöldgyűrűt terveztek, ennek lett része a lóversenypálya a Kerepesi út irányában (1879-80) és a Népliget a Duna felé eső oldalon (1893).

Korábban Pest városközpontját a szögletes, zárt Városház tér alkotta. „*A Belváros apró, szabálytalan terei a középkori városmag területén szinte egymásba kapcsolódtak.*” (FABÓ, 1998, 165) A század derekán – az egyetlen Sétatéren kívül – nem akadt a belvárosban „zöld” találkozási pont. A meginduló nagyarányú városi átépítések, a közellátás fejlődése néhány évtized alatt – többek között új vásárcsarnokok építésével – lehetővé tette az **egykori piacterek** fásítását, parkosítását (Almássy tér – 1893, Bem József tér – 1893, Mátyás tér – 1894, Klauzál tér – 1906). Fokozatosan felújították a meglévő parkokat – a kor elvárásai szerinti gyűjteményes stílusban – és (pl. az új hídfők kialakításakor) újakat is létesítettek. (VI./9. ábra)

2.2.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

Európa

„A Haussmann-féle útvágások meglehetősen szemléletesen mutatják, hogy az utca és a látókör szélessége nem függ össze. Párizs történelmi központjának szétvagdalása helyett a báró-prefektus okosabban tette volna, ha annak idején a külső kerületek fejlesztését támogatja...”
(Bernard Oudin)¹²⁸

A 19. század közepére beigazolást nyert, hogy a középkorias várak hadiértéke semmi, vagy nagyon csekély, ezért Európa-szerte „nyugodt szívvel” nekiláthattak azok lebontásához. Helyükön rendszerint zöldfelületekkel gazdagon kísért **körutak** jöttek létre. A 19. század végén a párizsi, bécsi, barcelonai város-átépítésekben (III./5. ábra), a budapesti Andrassy út és a Nagykörút terveiben¹²⁹ a reneszánsz és barokk kori fedelmek rezidenciáinak, a hozzájuk kapcsolódó kerteknek, a városi nobilitások palotáinak helyet adó „*strada nuova*”-knak¹³⁰ a formai elvei és szelleme éltek tovább.

A XIX. század második felének nagy átépítésekkel járó városmegújításaiban két cél játszott jelentős szerepet: egyrészt megfelelni a **reprezentáció** és a **közlekedés** és egyre nagyobb kihívásainak, másrészt épületek és/vagy egész negyedek felújításával megakadályozni a higiéniai állapotok további romlását. Ezek olyan városépítészeti transzformációk voltak, amelyekben az átalakulás általában csak a sugárút két oldalán érintett és újraosztott telkek sorát érintette; a sugárutak által közrezárt térségeket az átépítés hosszú ideig elkerülte, így itt konzerválódtak a középkori állapotok. A nagy városszabályozási műveleteinek szükségességét a **magántulajdon** nem érezte át, közérdekű műveleteket azokban nem

¹²⁸ OUDIN, 1980, 43

¹²⁹ kicsit később az amerikai City Beautiful mozgalomban is, amelynek vezéralakja a kertépítész Olmsted volt.

¹³⁰ A középkori várostestbe vágott új, szélesebb, egyenes utak.

látott, legfeljebb városzépítési igyekezetet és vissza nem térő alkalmat páratlan kereseti lehetőségekre. Friedrich **Engels** „A lakáskérdéshez” c. munkájában pedig kifejti, hogy az átépítéseknek „*kimondottan osztályjellegük volt*”.¹³¹

Párizsban III. Napóleon, a nagy császár unokaöccse 1853-ban azzal bízta meg a szajnai körzet prefektusát, **Hausmann** bárót¹³², hogy a belváros utcáinak középkori zűrzavarában több nagy boulevard-ot vágjon.¹³³ Hausmann teljesen szabad kezet kapott és – elődjével, *Rambuteau* gróffal szemben – élni is tudott a lehetőséggel. (IV./1-4. ábra) A klasszikus városrendezés három alapelvét – az egyenes vonalakat, a rendezettséget és a perspektívát tiszteletben tartva először a fővárost keresztülszelő utakat építette ki mind az áruforgalom megkönnyítésére, mind pedig az esetleges felkelések leverése céljából.¹³⁴¹³⁵ Hausmann 1853 és 1869 között 2,5 milliárd frankot költött el, elsődleges céljának a pályaudvarok és fontosabb közintézmények széles utakkal történő összekötését tekintette.

A párizsi átépítések **eredményessége** azóta is vitatott, de jelentősége megkérdőjelezhetetlen.¹³⁶ A báró szelleme évtizedek múltán is meghatározó volt. 1905-ben Selves prefektusának egy jelentésében a város központját „egészségtelen sziget” kifejezéssel illette. „*Ez adta az indítékot arra, hogy a városi eljáróság elrendelje Párizs központjának szanálását, az egészségtelen szigetekcskék kisajátítását, majd felszámolását.*” (SÁGVÁRI, 1980, 237) Lebontották a középkori Párizs maradványait, így azt a sok kis épületet is, amelyek a az idők során rátelepültek a **Nôtre Dame** székesegyházra. (IV./2. ábra) Helyüket gyepvel vetették be, hogy a kulturális emlék minden oldalról jól látható legyen, így fosztva meg a főtemplomot – sok más társához hasonlóan, szerte Európában – a viszonyítási alapoktól, az eredeti építői szándéktól: a környezetükön való túlszárnyalástól.

1805-ben **Bécs**et elfoglalták a franciák, 1809-ben az erődítések egy részét felrobbantották – ezek már soha nem épültek újjá, helyükön létesült a *Heldenplatz*, a *Burggarten* és a *Volksgarten*. (HALA, 1997, 5) 1850 körül már egyre sürgetőbbé vált a városközpont és az azt körülvevő városi kerületek közötti összeköttetés javítása és az a kívánság, hogy a nagypolgárságnak reprezentatív lakáslehetőségeket, a hivataloknak pedig tekintélyes középületeket építsenek. E tények idővel legyőzték a katonaság aggályait is. I. Ferenc József császár Alexander Freiherr von Bach belügyminiszterhez intézett, híressé vált levelében 1857-ben elrendelte az erődrendszerek és a Glacis megszüntetését, Bécs rendezését és megnagyobbítását, egyidejűleg gondoskodott arról „*hogy Bécs városépítőinek annyi tér, pénz és hatalom*

¹³¹ „...a legbotrányosabb utcák és kis sikátorok eltűnnek, miközben a burzsoázia önmagát ünnepli ezért a sikerért, máshol azonban nyomban újra keletkeznek, gyakran a legközelebbi szomszédságban.” (PERÉNYI, 1953, 167) Ez a meglátás a legutóbbi idők városmegújításainak legérzékenyebb szociális kérdését feszegeti – jó száz esztendővel korábbról.

¹³² *Georges-Eugène Hausmann* (1809 – 1891), 1853 és 70 között „*Préfet de la Seine*”

¹³³ Hausmann: „*A város egy dzsungel – csapások és tisztások kellene, hogy megakadályozzuk az erdőtüzeket.*”

¹³⁴ „*Nyílt titok, hogy a zsarnok császár szabad löterületet akart nyerni hadserege ágyú számára.*” (SCHNEIDER, 1973, 185)

¹³⁵ Röviddel Hausmann hivatalba lépése előtt, 1852-ben volt az utolsó nagy városi lázadás.

¹³⁶ Biztonságpolitikai részéről az 1871-es kommun erősen megkérdőjelezte, ezen kívül a közlekedési problémák megoldása sem bizonyult hosszú életűnek: a tömegközlekedési eszközök fejlődésük kezdetén voltak, és így nem lehettek tisztában a modern nagyvárosi közlekedés igényeivel.

álljon rendelkezésére, amennyire történelmi városépítésnél még nem volt példa.” (SIKLÓSSY, 1931, 56)

137

1858-ban **pályázatot** írtak ki ¹³⁸, amelynek egyesített eredménye volt az a beépítési terv, amelynek alapján elkezdődtek a munkálatok. A Ringstrassén az 1914-ig terjedő időszakban a historizmus szellemében épült ki az új Hofburg, a nagy múzeumok és a híres színházak (*Staatsoper, Burgtheater*), a bécsi szecesszió legjelentősebb alkotásai közül itt áll Otto Wagner takarékpénztár épülete. (MATOUSEK, 1995) Mindez egy nagyvonalú szabadter-együttesbe ágyazva, amely egyformán szolgálta a kialakítás használhatóságát és pompáját.¹³⁹ (V./1-6. ábra)

Budapest

1864: az 1860 óta felségsértésért újabb 15 éves börtönbüntetését töltő **Táncsics Mihály**, „*a néphangulat elismert képviselője*” „Fővárosunk” címmel felvázolta Budapest, mint nemzeti főváros jövőképét ¹⁴⁰, amelyben lényegében (az akkor még nem létező) Közmunkatanács előtt álló feladatokat veszi számba. Meglátása szerint a város felemelkedésének kulcsa a tiszta levegő: „*Jelenleg tiszta levegőt csak az élvezhet, aki Pest utcái közül a budai hegyek közé siet*”. A szociálisan és városépítészetileg is érzékeny Táncsics éppen ezért kiemelt szerepet szánt a szabadtereknek. Kettős csatorna szükségességét vetette fel, a külső csatorna „*partján világvárosiassá fejlesztessék a most Városligetnek nevezett kicsinyes mulatóhely. (...) Az összes főutak s a csatornák partjai fákkal ültetessenek be; a külső csatorna partjai tiszta légű sétánnyá varázsoltassanak.*” ¹⁴¹ (SIKLÓSSY, 1931, 60) ¹⁴² Nem csak városbővítésben gondolkodott, hanem a meglévő adottságok megfelelő kihasználásán is: véleménye szerint a Dunapart teljes hosszában fásított sétányt kell kiépíteni. ¹⁴³

A nagyobb beavatkozásokat a meglévő városszövetbe – előkészítve ezzel a Közmunkatanács működését – a **kisajátítási törvény** ¹⁴⁴ tette lehetővé. Ennek első szakasza kimondta, hogy Buda és Pest városok területén bármilyen ingatlan vagyon kisajátítható „*ha közegészségügyi, közlekedési vagy szépitési célokból új utcáknak vagy tereknek nyitása, a létezőknek szélesbítése vagy egyenes irányba vezetése szükségessé vagy hasznossá válik.*” A feladatokat számba vevő „**1870. évi X. Törvénycikk**” pedig

¹³⁷ Ismerve a Párizsban történeteket, ez enyhe túlzásnak tűnik.

¹³⁸ Többek között P.J. Lenné részvételével, aki a „legzöldebb” tervet készítette (vö. KIEß, 1991)

¹³⁹ Bár a kortársak között nem mindig lelt egyöntetű lelkesedésre – ld. Lechner Lajos idegenkedését.

¹⁴⁰ Amelyet a Vasárnapi Újság álnéven sem mer közölni, ezért ő maga adja ki – félvakon szabadulva, 1867-ben.

¹⁴¹ „*A csatornán járó vizipuskaszerű géperőművekkel megoldandó az öntözés kérdése*”

¹⁴² Finanszírozási elképzelései is vannak: „*Az Akadémia és a Lóversenyegylet egy évi jutalomdíjaitak erre fordítsák.*”

¹⁴³ „*Berlin Unter der Linden-je törpévé alacsonyulna a dunaparti sétány mellett.*” (SIKLÓSSY, u.o.)

¹⁴⁴ 1868. évi LVI. törvény

egyebek (elsősorban Duna-szabályozás) mellett „a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő” közmunkákról szolt. ¹⁴⁵

Egybevágunk a törvényi elképzelésekkel a tanács elgondolásai: ¹⁴⁶ „Egy oly ételemben vett nagy fővárosnak külkellékei: a) kedvező közegészségi viszonyok s ezekkel kapcsolatban helyes csatornázási rendszer, tisztántartás, terek és széles utcák, hogy lehetőleg minden lakás világossággal és levegővel bírjon. b) Kényelmes és biztos közlekedés, ezzel kapcsolatban helyes és biztos kövezési rendszer, utak és utcák jókarban tartása.” ¹⁴⁷ Mindkét indoklás kiemelten szerepelteti tehát a szabadterek jelentőségét, ám míg a törvény a fő hangsúlyt a **közlekedésre** helyezi (iparfejlesztés); addig a Közmunkatanács a **szociális szempontokat** sorolja előrébb (csatornázás, közegészségügy).

A korszak városépítési tevékenységének kétség kívül legegységesebb és legnagyobb szabású alkotása a Sugárút (**Andrássy út**) kiépítése volt. Építésének első gondolata (1841) egybe esett a Városliget jelentőségének – és a Király utca forgalmának – megnövekedésével, állandó jelleggel 1868-tól volt napirenden, későbbiekben mint a Közmunkatanács egyik kiemelt feladata. Az 1200 öl hosszú sugárút kiépítése hosszas (parlamentari) vitákat gerjesztett. Már a nyomvonal kijelölése is kérdéses volt, végül a nyilvánvaló telekspekuláció érdekein kívül – legalább is a szőlők színtjén – szociális szempontok is számításba kerültek. ¹⁴⁸ Az építés 1871-ben kezdődött és – komoly pénzügyi fennakadások után – 1885-ig tartott. ¹⁴⁹ Három markáns szakaszát világvárosi léptékű terek tagolják, külső harmada gyorsan a város egyik legelőkelőbb negyedévé fejlődött. A Sugárút kettős-, külső szakaszán négyes fasort kapott, legelőször fakockával burkolták. Bár nagyvonalúan összekötötte a Ligetet a várossal, valódi „sugárútként” nehezen működött, országos főúthoz nem kapcsolódott; a kiskörúthoz történő csatlakozása pedig a következő évszázad egyik fő városépítészeti problémáját szülte meg.

A **Nagykörút** a különböző mértékben beépült pesti külvárosok összeköttetését volt hivatott megoldani, a beépítés sűrűségétől függően több-kevesebb bontás árán. Közvetlen előzménye az a rakpartokkal és boulevardokkal kísért Reitter-féle csatorna (1862) volt, amelynek „felső vége a Tüköri-sörcsarnok tájáról húzódván az államvasúti indóház felé, innen mintegy félkörben a Gyár-utca mögé, a Rókus-kórház mögött a Józsefvárost átszelvén, a tábori kórházon innen a Dunába ömlik.” (SIKLÓSSY, 1931, 84) (VII./3-4. ábra) Ez a csatorna az egyszerű, olcsó, nagy teherbírású vízi szállítással megoldotta volna a külső területek ipari létesítményeinek kiszolgálását, miközben egységes házsoraiban egészséges lakáskörülményeket alakított volna ki. A kiépítés a beruházás hatalmas költségei miatt elmaradt, de

¹⁴⁵ ennek 3.§. d. bekezdése szerint szükséges „a fővárosban, az ipar és kereskedés központján az áruforgalom könnyítése és a máris gyakori közlekedési zavarok elhárítása végett, de közegészségi tekintetből is kellő szélességű közlekedési fővonalaknak – mintegy államutaknak a községi utak nagy hálózatában – nyitása”

¹⁴⁶ A Közmunkatanács 1870-1871. évi jelentéséből.

¹⁴⁷ Az összes korabeli idézet: SIKLÓSSY, 1931, 103

¹⁴⁸ Jegyzőkönyv, FKT 1870. október 27-i ülése: a Sugárút „Könyök utcai” nyomvonaláról: „...Épen e vonal szeli át a Terézváros legsűrűbben lakott részét s így az ott összezsúfolt lakosságnak nyújt levegőt és világosságot, mely annak leginkább szűkében van...” idézi: GÁBOR, 1998, 219

¹⁴⁹ Ekkor nevezték el a néhai miniszterelnökről.

nyomvonala a Nagykörút későbbi nyomvonalában lényegében fennmaradt. A Nagykörúttal foglalkozó törvényjavaslat 1871-ben került a T. Ház elé, amely harminc évi adókedvezményt és 900 000 forintot biztosított az építkezés számára.¹⁵⁰ A fokozódó nehézségek ellenére a munkák folytatódtak, a Nagykörút 1896-ra, a millenniumra lett teljes egészében megnyitható; utolsó jelentősebb foghíjainak beépítése azonban 1906-ig elhúzódott.

A világvárosi léptékű fejlődés megkövetelte **további átépítések** – olykor fájdalmas – levezénylését is.¹⁵¹ Nehéz döntések sorozata¹⁵² előzte meg a nagy jelentőségű Erzsébet-híd (akkor Eskütéri-híd) építéséhez kapcsolódó Belváros-átalakítást. (VII./1. ábra) Az FKT 1895. májusában nyújtotta be tervezetét, amely az Eskü tér környékének teljes átalakítását célozta. Cél: az új híd és a – szintén kiépítésre váró sugárút – Kossuth Lajos utca (korábban Hatvani utca) méltó összekötése. A girbe-gurba utcák helyén – a szerencsétlen helyzetbe került Belvárosi Plébániatemplom megtartása mellett, de ennek ellenére is – nemzetközi mércével is nagyvonalú városépítészeti téregyüttes jött létre.¹⁵³ A *Klotild paloták*¹⁵⁴ a város jelképévé, míg az *Apponyi tér* (Ferenciek tere) a város főterévé vált. (VII./2. ábra)

Az 1894. évi XX. Törvény „*az Újépületet a katonai kormányzat kezéből kiveendőnek és értékesítendőnek jelentette ki*”,¹⁵⁵ ezzel megteremtődött a lehetősége Budapest egyik „szégyenfoltjának” eltüntetésére. A Parlament közelsége és a Lipótváros „tér-szegénysége”¹⁵⁶ egy nagyszabású díszes köztérrel kombinált megoldást eredményezett – a KT a Fővárossal 1897-ben egyezett meg a **Szabadság tér** beépítési tervének végleges formájáról.¹⁵⁷ (VII./6-7. ábra) A Dunapart a Parlamenttel, a Kossuth tér és az új tér együttese gyökeresen megváltoztatták a Lipótváros összképét.

Az 1896. évi Millenniumi Ünnepségsorozat nagy változásokat hozott az Andrássy út Városliget felőli végének történetében. Lebontották az addig itt állt Gloriettet, 1905-ig befejeződött az új emlékmű építése. A parkból kihasított terület még ekkor is csak az Andrássy útnak megfelelő szélességű volt, körülbelül a múzeumok bejáratának vonaláig, és csak itt, az emlékmű középső oszlopa körül szélesedett valóban térré. A tér a **Hősök tere** nevet 1932-ben kapta. Ekkor még mindig park jellege volt, virágágyak, fák, szökőkutak díszítették. Az 1938-as XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve azonban eltávolították a virágágyakat és a szökőkutakat; kialakították a ma is látható mintájú díszburkolatot. „*Az ünnepség lezajlása után az emlékmű visszanyerte eredeti arculatát, de a parkot nem állították helyre.*” (GYÜRE, 2003)

¹⁵⁰ Bécs városa 1857-ben a császártól ingyen kapta meg a lebontott erődök mellett elterülő 4,5 km hosszú sávot, amelyen a Ring kiépülhetett. „*Ezzel szemben Pestnek az aránylag kisösszegű állami támogatással szemben többek között óriási összegeket kellett a kincstárnak fizetnie a megváltandó katonai laktanyáért...*” (PERÉNYI, 1976).

¹⁵¹ A miniszterelnök ekkor: báró Bánffy Dezső.

¹⁵² Szinte teljesen eltűnt a „rési Pest”, lebontották a régi városházát is.

¹⁵³ Elsősorban a híd – templom problémakör később is foglalkoztatta a városrendezőket. (vö: LECHNER, 1938)

¹⁵⁴ építészek: Korb Flóris és Giergl Kálmán

¹⁵⁵ A miniszterelnök ekkor: Wekerle Sándor.

¹⁵⁶ Ez ismert okokra vezethető vissza – ld. korábban József nádor és Hild János tevékenysége.

¹⁵⁷ A tér déli oldalának beépítése elhúzódott – 1930-ban írtak ki rá pályázatot.

2.3. A MODERN MOZGALOM VÁROSMEGÚJÍTÁSI TERVEI ¹⁵⁸

„Az optimumot tehát bizonyos egyensúlyi helyzet jelenti, mely a település lazasága, a természettel, a tájjal fennálló kapcsolata és – másrésztől – a gazdaságossága között fennáll.”

(Gulácsy Béla) ¹⁵⁹

A századforduló után érezhető volt, hogy egy békésnek tartott korszak véget ért. Az addig lappangó ellentétek még jobban kiéleződtek, egyre súlyosabb konfliktusokhoz vezettek. Az 1914-1918-ig tartó első világháború a polgári lakosságot egyre fokozottabb mértékben vonta be a harcokba. A háború alatt **szétesett a régi Európa** politikai-társadalmi rendszere. Németországban és a Habsburg-monarchia utódállamaiban bekövetkezett az átmenet a demokratikus-republikánus államformákba. Az oroszországi októberi forradalom 1917-ben első ízben ültetett át a gyakorlatba szocialista elképzeléseket. A Párizs környéki békék után felerősödtek a győztesek közti ellentétek. Az Egyesült Államok visszavonult a világpolitikától, Németország szeretett volna szót érteni a győztesekkel, de az 1929-33-as világgazdasági válság következtében megakadt a kibontakozóban lévő megbékélés folyamata.

Az I. világháborút Magyarország a vesztes oldalon fejezte be, s ez kényszerpályára állította az egész 20. századi történetét. A terület- és lakosságelcsatolás szétzilálta az országos struktúrákat, amit tovább fokozott a háború okozta általános szegénység és az ellenséges külpolitikai helyzet.¹⁶⁰ Az elcsatolt területekről menekültek nagy része Budapesten igyekezett véglegesen letelepedni, ahol a legnehezebb volt lakáshoz jutni. Budapest **különálló** jelentősége egyre erősödött, lakossága növekedett. Jogilag lehetővé vált a társasházépítés, nagyszámú – kisebb-nagyobb negyedek, utcatorokat képező – kertes, családi ház épült.

Az egészségügyi politikában hazánkban is teret nyert az egészség megőrzése, a betegségmegelőzés. A kereskedelmi miniszter elrendelte a 48 órás munkahetet, 1936-tól mindenkinek járt a fizetett szabadság. A sportolást több okból központilag támogatták, a parlament megalkotta a testnevelési törvényt.¹⁶¹ A szabadidő megnövekedése nyomán a **sportolás** tömegessé válása a nagyszámú ingyenes strand, az uszodák, teniszpályák, korcsolyapályák számának növekedésével volt lehetséges. Korábban a drágaságuk miatt elérhetetlen sportok váltak ezáltal a középrétegek és a munkások testedző időtöltésévé.

¹⁵⁸ A kertváros mozgalom elindulásától a második világháború kitöréséig. (1898 – 1939)

¹⁵⁹ (GULÁCSY 1954, 3)

¹⁶⁰ Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság után a Horthy-korszakban Magyarország erősen német- (és olasz-) orientációjú politikát folytatott, az ottani diktatúrákhoz hasonló politikai helyzet azonban csak a második világháború végóráiban alakult ki.

¹⁶¹ ...amellyel a katonai nevelésről is gondoskodni szándékoztak

2.3.1. Városépítészeti¹⁶²

Európa

„A Bauhaus által bevezetett tervezési elvek eltörölték az utca és a zártosított beépítés szerkezetalkotó szerepét, de a biológiai higiénének (benapozás, zajvédelem stb.) akaratlanul is áldozatul esett valami, amit később városias atmoszférának, urbánus jellegnek neveztek.”
(Meggyesi Tamás)¹⁶³

Tovább gyorsult az **urbanizációs folyamat**, a világméretű népességrobbanás következtében egyre több lett a metropolisz. Mindez komoly foglalkozási átrétegződéssel járt. Gazdaságilag éreztette hatását a *fordista* ipar térbeli koncentrációja, a technikai fejlődés (közlekedés, közművek) pedig lehetővé tette nagyobb tömegek együttélését. Megindult a szuburbanizáció.

A modern városépítészeti teoretikusai a 20. század elejére egységesen arra a meggyőződésre jutottak, hogy a **történeti város** az összes addigi javítgatás, foltozgatás ellenére akkori formájában **menthetetlen**. A megoldás keresése két irányban indult el. Az egyik irányzat a dezurbanizációban látta a megoldást – ilyen a kertváros mozgalom –, a másik a hiperurbanizációban – ilyenek többek között Le Corbusier városlátomásai. E két irányzat rányomta a bélyegét a teljes évszázad városépítészetére.

A **kertváros mozgalom** (VIII./1-2. ábra) nem a semmiből bukkant fel a 19. század végén. *Robert Owen* a század első harmadában már hangoztatta, hogy a kisvárosokat kell fejleszteni, a környezetükkel összhangban – ahogy ezt *New Lanark*-ban gyakorlatilag is megvalósította. Úgy vélte, ha egy telep túllép azt a határt, amelyen belül még önmagát kényelmesen eltartani képes, akkor újabb telepeket kell építeni.¹⁶⁴

1898-ban indította el *Ebenezer Howard* (1850 – 1928) híres **Kertvárosi Közösségek** koncepcióját, amely nagyszámú kiköltözéshez vezetett és ezáltal lehetővé tette a belső területek „teljes átépítését”¹⁶⁵ A meglévő városokon kívüli területeken „tesztelte” azt, az alapvetően családi házas modellt, amelyet később az elviselhetetlenségig leromlott ipari városok helyén kívánt megvalósítani. Előképei Owenen kívül azon gyártulajdonosok „ipar falvai”, akik munkásaiknak és tisztviselőiknek közel a gyárhoz biztosítottak családi házas lakáskörülményeket. (*Cadbury – Bournville* 1880, *Lever – Port*

¹⁶² Az egységes „városépítészeti”, mint diszciplína, elsőként az 1910-es londoni, és 1911-es berlini városépítészeti kiállításon mutatkozott meg. (HOFMAN, 1975)

¹⁶³ MEGGYESI, 1971, 26

¹⁶⁴ A természetben úszó város - Fourier falanszter ötlete is hasonló alapelven nyugodott.

¹⁶⁵ „...ein Abbruch der schlechten Bebauung und die Schaffung von Parkanlagen, Spielplätzen und Pachtgärten.” (ALBERS, 1997)

Sunlight, 1887¹⁶⁶) Az ötlet tehát nem volt új: sikerének záloga abban rejlett, hogy elsőként foglalta össze a kertvárosok létesítésének szociális, térbeli és gazdasági szempontjait.¹⁶⁷ (REINBORN, 1996, 47)

Howard **ideális városa** kör alakú, sugaras-gyűrűs utcaszerkezettel. A további beépítés megakadályozására parkgyűrű övezi, amely mögötti területeken az élelmiszert termelik. A központban van a *Grand Avenue*, amely két részre osztja a várost, emellett vannak a közterek, iskolák, a külső részen pedig az ipari üzemek és a fejpályaudvar. Megvalósult fejlesztései *Letchworth* (1903) és *Welwyn* (1919). Magyarországon a „Wekerle-telep” tervezésénél alkalmazták elgondolásait.

Az **építészeti racionalizmus** más utakon indult. Baloldali ideológiák mentén, az iparosítás lehetőségeit keresve tömeges lakásépítést tervezett a megújuló városokban.¹⁶⁸ A több szálon kibomló, de egy irányba tartó fejlődés eredményeit összegezte s állította 1919-ben az építészet szolgálatába a 20. század legnagyobb hatású alkotóműhelye, a Bauhaus,¹⁶⁹ amelynek tevékenysége során kiderült, hogy a tradicionális zárt sorúan beépített városépítészeti tömb is – különösen annak keretes változatában – felbontható egymással párhuzamos sávházakra, vagyis a dekonstrukció ezzel a városi környezet egészére kiterjedhet.¹⁷⁰ (VIII./ 3-9. ábra)

A zsúfolt utcák és az eklektikus palotahomlokzatok mögötti egészségtelen lakások elleni tiltakozásul, az 1929-es gazdasági válság idején szerveződött a **CIAM**¹⁷¹, amely felvállalta és igyekezett a gyakorlatba átültetni a Bauhaus vívmányait: korszerű, jó benapozottságú kislakások tömeges építését. A CIAM vezetője a svájci **Le Corbusier**¹⁷² (IX./7. ábra) volt, akinek nézetei ugyanúgy kora városának a tagadásából indultak ki, mint a kertváros híveié. Le Corbusier azonban összevont zöldterületeket akart, terveit a széthúzást kihasználva tömörítették. A vertikális terjeszkedés híve volt a nagy területű kertvárosban fellépő infrastrukturális nehézségek (pl. közlekedés) miatt. A CIAM 1933-ban megalkotott¹⁷³ **Athéni Chartája** (IX./5. ábra) kimondta, hogy város csak társadalmi, gazdasági és földrajzi környezetével együtt értelmezhető.¹⁷⁴ A várost ezek után már általánosságában elemezve megállapította, hogy minden településnek négy alapfunkciót: a lakás, a munka, a szabadidő eltöltése, valamint a közlekedés igényeit kell kielégítenie. Az egymástól szigorúan elválasztott, monofunkcionális városrészek

¹⁶⁶ Cadbury kakaó-, Lever szappangyáros volt

¹⁶⁷ 1898: könyve „*Tomorrow – A Peaceful Way to Real Reform*” – majd 1902-ben változatlan formában „*Garden Cities of Tomorrow*” címen

¹⁶⁸ Ebben a tisztulási folyamatban az építészetet, a környezetalakítást, a tárgyformálást a képzőművészetben lejátszó változások jelentős mértékben segítették.

¹⁶⁹ Alapítója Walter Gropius, a modern építészet „legjelentősebb nevelője” (1883-1969)

¹⁷⁰ „*Ennek lehetséges konzekvenciáit a felfedezés örömeiben még nem lehetett sejtteni.*” (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 83)

¹⁷¹ *Congres Internationaux d'Architecture Moderne*

¹⁷² Charles Jeanneret (1887-1965)

¹⁷³ de csak 1943-ban publikált

¹⁷⁴ vö. HILPERT, 1988

gondolata az elkövetkező évtizedek vissza-visszatérő városépítészeti alapgondolatává vált. Le Corbusier háború előtti munkássága nagyban meghatározta a háború utáni városépítészetet.¹⁷⁵

Németországban a század első harmadában felerősödött a **szociális lakásépítés** – hatalmas új lakónegyedeket hozva létre. A beépítésekben¹⁷⁶ egyértelműen érződött az angol előkép: magastetős (gyakran iker-, vagy sor-) házak, kanyargós utak, magánkertek és fasorok az utak mentén. Az 1925-ben kezdődött városépítési boom-ból aztán már a modernisták is kivették a részüket¹⁷⁷, munkáikban különös módon egyesítve a „magánkertes álom” sorházait az akkori kor legmodernebb építési technikáival és tervezésmódszával.¹⁷⁸

Bécsben elutasítják a német gyakorlatot, ami az új telepeket a város szélére irányította. A világháború utáni baloldali fordulat¹⁷⁹ azt jelentette: a munkásosztálynak joga van birtokba venni a várost. Ezért belső városi tömbök felszabadítása után megkezdődtek a „**Hof**” építkezések, amelyek egyszerre biztosítottak lakást és kommunális szolgáltatásokat (óvoda, iskola, mosoda) a dolgozó rétegeknek. A szétfeszített keretes beépítés hatalmas megnyitásaiban korábban elképzelhetetlen méretű belső kertek jöttek létre.

Budapest

„Jelszóvá, programmá válik a szellősebb, levegősebb, napsugarasabb, forgalmilag kényelmesebb és biztonságosabb, szociálisabb városok megteremtése. Számos ország képes is volt e programnak megvalósítására, nekünk azonban 20 évre volt szükségünk, hogy az ilyenértelmű városrendezés alapjait tartalmazó városrendezési törvény az egyéni érdekek falanxjával szemben megalkottassék, hogy a korszerű városrendezés hazai tudománya megszülessék.”
(Bierbauer Virgil)¹⁸⁰

Budapest városképe a két háború közötti időben alapvetően **nem változott** az 1918 előttihez képest.¹⁸¹ Ez nem jelenti azt, hogy semmi sem történt¹⁸², de a berlinihez, bécsihez hasonló markáns változások elkerültek a magyar fővárost, a beépítés módjai (még ha a homlokzatok korszerűsödtek is) nem

¹⁷⁵ „Még tagadói is tanultak tőle.” (BATÁR, 2000, 43)

¹⁷⁶ pl. *Margaretenhöhe, Essen*, 1910-14, Georg Metzendorf

¹⁷⁷ pl. *Großsiedlung Britz*, Berlin, 1930, Bruno Taut

¹⁷⁸ A modern mozgalom nevezetes, megvalósult alkotásai mellett, komplex városrendezési terv összesen egy valósult meg: a *van Eeesteren* vezetésével 1928 és 1934 között Amszterdam rendezésére készült, amelyet 30 év alatt hajtottak végre

¹⁷⁹ A korszaknak azóta is „Vörös Bécs” a neve.

¹⁸⁰ (BIERBAUER 1940, 49)

¹⁸¹ „Ahogy minden Budapest-történész megállapítja, a milliós főváros arculata a századforduló utáni évtizedre már véglegesen kialakult.” (LACKÓ, 1998)

¹⁸² rohamosan nőtt a közúti motoros járművek száma. Az 1 500 db lófogatóú bérkocsiból csak 50 fiákeres maradt, viszont a bérautók száma 15-szörösére növe, meghaladta az 1300 db-ot

változtak. A beépítési vonal hátrébb került, a házak 4-5 emeletesek lettek, de a sűrűség lényegesen nem változott. „*Gyakorlatilag az adómentességi rendelet hatására kezdődött meg az addig meglehetősen foghíjas főútvonalak átépítése: Budán a Margit körút páratlan oldalán a földszintes vincellérházak bontásával, a Fő utcában és a mai Bem rakparton, a Batthyány utcában...*” (FERKAI, 1995) (X./6. ábra)

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a keretes beépítést tömbönként állapította meg és tette kötelezővé, mígnem az 1934. évi rendkívüli ideiglenes házadómentességről szóló rendelet a hatóság által előírt beépítésmóddhoz kötötte a maximális kedvezményt – így minden építetőnek saját érdekében állt az előírt keretes beépítést követni. Az **Újlipótváros**, (X./8. ábra) a **Víziváros** (X./4. ábra)¹⁸³, a **Lágymányos** voltak a fő helyszínek: itt 1920 és 1940 között, üres telkeken vagy bontás után 5-6 emeletes házak épültek.¹⁸⁴ A peremkerületek – ekkor még peremtelepülések – hasonlóan dinamikus népességnövekedést mutattak fel.

1940-re vezetésével készült el **Budapest városfejlesztési programja**¹⁸⁵, és annak közvetlen következményeként az új építési szabályzat, amely immár kötelezően előírta a korszerű csatlakozó udvaros, illetve tömbszegély beépítést, „*lehetővé tette a sávós építési módot, az övezetek és telekminimumok újraszabályozásával pedig a korszerű csoportházak (ikerház, sorház) építését.*” (FERKAI, 1995)¹⁸⁶ Az új lehetőségekkel csak elszórtan élt a város, a sorozatban készülő városrendezési terveknek csak egy része valósult meg.¹⁸⁷ Német mintára, de nagyságrendileg elmaradva annak mértékétől, megkezdődik a munkástelepek; Angyalföldön az ún. Magdolna városi munkáslakótelep, Kőbányán az új MÁV lakótelep s egy szegényes szükséglakótelep (Augusztai telep) építése.

2.3.2. Városi zöldfelületek

Európa

A 19. század végén, a 20. század elején a különböző **ideális várostervekben** feltűnően sokat értekeztek már a városi szabadterek, zöldfelületek fontosságáról. Ám mindezen – gyakran erősen át(szociál)politizált – hangok ellenére a tervezési és törvényhozási gyakorlat rendszerint évekkel, évtizedekkel az elvek után kullogott.¹⁸⁸ Az elméleti fejlődés két jól meghatározható gondolat mentén

¹⁸³ „*Sajnos a Víziváros átépülése a háború miatt csak töredékesen valósult meg és a későbbi épületek már nem igazodtak a harmincas évek végén megkezdett rekonstrukció léptékéhez és hangulatához.*” (FERKAI, 1995)

¹⁸⁴ A lakosságszám a stagnáló belvárosihoz képest 20 év alatt 50-100%-al növekedett ezeken a területeken. (PREISICH, 1998)

¹⁸⁵ szerzője Harrer Ferenc

¹⁸⁶ Az 1937-es magyar építési törvény még a rendezett – azaz a „szép” – város létrehozásában fogalmazta meg a várostervezés jogosultságát indokló elsődleges közérdeket. (LOCSMÁNDI, 2000)

¹⁸⁷ Jelentősebb új építkezések ekkor: az OTI új, szinte felhőkarcolószzerű épülete, a mellette épített baleseti kórház; a Tisza Kálmán (Köztársaság) téri új, modern lakóházor.

¹⁸⁸ „*in der Regel um Jahre oder Jahrzehnte zurück.*” (HOFMAN, 1975)

haladt: az egyik a város beépített területeinek és környező zöldterületeknek fizikai kapcsolatával és formájával foglalkozott; a másik – ettől nem teljesen függetlenül – a városi zöldfelületek lakosságszám-arányos mennyiségi vizsgálatával, ajánlások kidolgozásával.

Várostervezettől egyre inkább azt várták el, hogy biztosítsa mindenki számára a zöldfelületek elérhetőségét. A városok térbeli növekedése során egyre kijebb szoruló külső zöldterületekre igyekvők egyre nagyobb terhet róttak az amúgy is túlterhelt sugárirányú utakra. Berlin városa 1909-ben pályázatot írt ki egy átfogó rendezési terv készítésére, amelynek egy szabadtér-rendezési terv is része volt.¹⁸⁹ A német nyelvű szakirodalom éppen a várostestbe benyúló **zöld „ékek” hiánya** miatt nem a – megvételt nyert és a fokozatos fejlesztések alapját képező – „Jansen” tervet tekinti előremutató megoldásnak, hanem azt¹⁹⁰ amelyikben az azelőtt csak *Olmstead* által alkalmazott „parkway” karakteres zöldfelületi elemmé válik, s a közutak mentén folytonos kapcsolatot teremt a lakóhely, a kert, a park és a külső rekreációs zöldövezet között.

A „*Die Freiflächen der Stadtgemeinde Berlin*” terv 1929-ből (tervezői *Martin Wagner* és *Walter Koepen*) (VIII./7. ábra) a külső nagyterjedésű erdőket a várossal és egymással hatalmas parkokkal kötötte össze (ezekből 7 új városi temető). Kereken 2000 hektáron kiskert parcellákat, tízszer ekkora területen természetvédelmi területeket jelöltek ki. Ugyanebben az évben készítette Nagy-London hasonló szellemben fogant tervét *Raymond Unwin*¹⁹¹, amelyben a közkertek, közparkok a magántulajdonú kertekkel együtt – a városbelső szabad terein túl zöld gyűrűt alkotnak a város körül (VIII./10. ábra). A terv kiemelkedő jelentősége mindemellett abban is állt, hogy a városi zöld „fizikai” tervezésén túl konkrét és részletes **tervezési normatívát** tartalmazott.¹⁹²

A zöldfelület, mint **statisztikai mutató** nem itt jelenik meg először. Kutatásaink alapján *Joseph Stübben* tesz először ajánlást a lakosonként megkívánt zöldfelület mértékére: 4 m²/fő-t javasolt 1905-ben,^{193 194} majd, új, részletes beosztást készített 1924-ben, amely szerint a szükséges zöldfelület nagysága az adott terület laksűrűségétől függően 9,6% és 14,4% között mozog.¹⁹⁵ A berlini rendszerterv készítője, *Martin Wagner* ezt a számot 1925-ben egységesen 20 m²-ben állapította meg. A harmincas évek végén *Karl Elkart* hannoveri műegyetemi tanácsnok szerint átlagosan 30 m² zöldterületnek kell jutni minden

¹⁸⁹ „gesamtstädtischem Freiraumplan”

¹⁹⁰ terv: *Rudolf Eberstadt, Bruno Möhring* és *Richard Petersen*

¹⁹¹ 1863 – 1940

¹⁹² 2,83 ha/1000 fő zöldfelületet kellett Londonban biztosítani, ez 16,2 m²/fő, amelyen belül a magán- és közkertek aránya 3:4 kell legyen. (vö. SZILÁGYI, 2003, 138)

¹⁹³ „Stübben pedig, a neves szakember, 1905-ben mindössze 4 m² zöldterületet kívánt meg fejénként egy város számára.” (BÉCSKE 1940)

¹⁹⁴ W. Hegemann 1907-ben statisztikai felmérést végzett a városi zöldfelület-ellátottságról, amelyben az érintett létesítmény fekvését, elérhetőségét, minőségét nem vizsgálta. Számadatok a vizsgálat eredményeiből: Frankfurt/Main: 104,8; Stuttgart 33,4; Lipcse 17,6; Köln 5,7; Berlin 0,9 (Tiergartennel együtt 2,3) m²/fő (WIEGAND, 1975, 15)

¹⁹⁵ „Grünflächenanspruch: „Bei 200 Einwohnern auf 1 ha 9,6%; 250 Einwohnern auf 1 ha 12,0%; 300 Einwohnern auf 1 ha 14,4% des Geländes.“ (HOFMAN, 1975)

egy lakosra.,¹⁹⁶ Mindemellett felhívja a figyelmet, hogy a **helyi adottságok** sokban befolyásolhatják ezeket a számokat. Éppen a körülmények rugalmasabb kezelését tette lehetővé ugyan ebben az időben (a szintén hannoveri) *Blum* műegyetemi tanár elmélete, mely szerint a tervezésnél abból kell kiindulni, hogy a szabadterületek még egyszer akkorák legyenek, mint a lakóterületek, vagy másképp: akkora területet foglaljanak el, mint a lakó-, ipari és közlekedési területek együttvéve.

Budapest

„A továbbiakban tehát fővárosunk zöld és szabad területi problémáit egységesen, egy egységes zöldterületi rendszer keretében kell vizsgálnunk.”
(Dörre Endre)¹⁹⁷

Magyarországon a fejlődés, ha némi késéssel is, követte az európai tendenciákat. A zöldterületi normatíva az 1920-as években **Rerrich Béla**¹⁹⁸ javaslata alapján került be a hazai szakmai tervezési szempontok közé, bár mind mennyiségében, mind tartalmában viszonylag alacsony szinten, ugyanis csak játszóterekre és pihenőkertekre – a mai értelmezés szerint közkertekre, esetleg kisebb közparkokra – vonatkozik.¹⁹⁹ Ez az időszak – gazdasági nehézségei miatt – nem volt Budapest parkjainak virágkora, bár a húszas évek végére már készültek új parkok is (1927: Rottenbiller park, Gellérthegy déli sétány) „*Rerrichet nagyon zavarta az, hogy a budapesti utca igen heterogén képet mutatott abban az időben. Az egyes terek megjelenése nem volt egységes, hiányzott belőle az átgondolt, izléses kialakításra mutató szándék.*” (SIMON, 2003)

A harmincas évek gazdasági fellendülése aztán magával hozta a város fejlődését. A beépítés rendje hagyományos maradt, de az utcák szélesebbek a korábnál és bár néhány jelentős park is megjelenik a városképben a zöldfelületi arány nem nő számottevően. Ezek a jelentős parkok: a Károlyi kert (1928 óta fővárosi tulajdon – a park 1932-ben *Ráde Károly* tervei szerint készült el) és a Szent István park. Ez utóbbi 1930 és 1938 között épült. „*E park kialakítása egyedülálló volt abból a szempontból, hogy nem meglévő beépítéshez csatlakozott, éppen ellenkezőleg, a Közmunkák Tanácsa az építendő parkhoz írta elő ez egységes városképet adó házak építését.*” (NAGY, 1997) Kedvelt sétatér volt a Dunakorzó a szállodasor előtt.²⁰⁰

¹⁹⁶ „...és pedig sport- és játékszerekre 4 m², botanikus és iskolakertekre, valamint az olyan állandó jellegű kertterületekre, amelyek a szabadterületi hálózatba szervesen beilleszkednek 6 m², erdőterületekre, népkertekre, továbbá gyakorló-, repülő-, verseny- és lőtérre 15 m², temetőkre 4 m², belső sétaterületekre 1 m².” idézi: PÁLFY-BUDINSZKY, 1939

¹⁹⁷ (DÖRRE, 1942)

¹⁹⁸ Építész, kertépítész, a hazai felsőfokú kertépítész képzés egyik megteremtője (1882 - 1932). Ő használja hazánkban elsőként a kertépítész kifejezést, a települések „élő” növényzettel fedett felületeit ő nevezi „zöld terület”-nek. (SIMON, 2003)

¹⁹⁹ Városrendezési normaszabályzatban zöldfelületi norma majd csak a háború után (1951) jelenik meg vö. SZILÁGYI, 2003

²⁰⁰ Kiszélesítése és a villamos lesüllyesztésének gondolata már ekkoriban felmerült. (GRANASZTÓI – POLÓNYI, 1959, 110)

A világban megjelent **zöldfelületi rendszertervek** hazánkba is eljutottak.²⁰¹ A negyvenes évek elején a várostest belsejébe benyúló zöld ékek programja megjelent a főváros elképzeléseiben, amely szerint a budai hegyvidéket három helyen, parksávokon keresztül a Duna partjával közvetlen kapcsolatba lehet hozni. Ezek közül az első az Erzsébet-hídtól kiindulva a Tabánon, Gellérthegyen és a Németvölgyi temetőn vonul végig; a második a Tabán – Horváth-kert – Vérmező – Városmajor vonal; míg a harmadik a Szépvölgyi-út mentén biztosít majd közvetlen kapcsolatot a hegyvidék és a Dunapart között.²⁰² A pesti oldalon a Városligetet és Népligetet egymással; ezeket pedig a Határerdővel, valamint a Rákospatak vonalával tervezték egy-egy parksávval összekötni.²⁰³

„A parksávok kialakításánál elsősorban arra kell törekedni, hogy azok lehetőleg behatoljanak a város belsejéig, és a sűrűn betelepült városrészek levegőjének felfrissítését szolgálják. A parksávok útján összeköttetésbe kerüljenek egymással a már meglévő, vagy még kialakítható nagyobb zöldterületek.” (DÖRRE, 1942) Érezték a kor szakemberei is, hogy ez utóbbi lesz különösen nehéz feladat, hiszen az akadályok a külső részektől a város belseje felé haladva egyre nagyobbak. Ezeknek megfelelően a kint még tekintélyes szélességű zóldsávok, beljebb már egyre keskenyebbek lesznek, sőt nem egyszer – jobb megoldás híján – egy-egy fásított utcával is be kell majd érni.²⁰⁴

A nagyszabású parksávokon kívül az új építési szabályok értelmében még egy lehetőség kínálkozott: a nagy **telektömbök belsejének** park céljaira való felhasználása. *„Mivel a modern telekbeépítési elvek szerint csak a telkek szegélyei lesznek beépíthetők s a belső telekterület más célra történő felhasználása (pl. ipari célokra) sem mindig kívánatos a nyugalmat igénylő lakónegyedekben, ezen megoldás rendkívül kézenfekvőnek látszik.”* (PÁLFY-BUDINSZKY, 1939)²⁰⁵

A negyvenes években a magas beépítettség és bizonyos szabályozatlan kérdések a maihoz nagyon hasonló városi **szabadter-problémákat** okoztak. *„A magas telekárak folytán mind a zöldfelületekről, mind a szükséges szabadterületekről pl. autóparkoló helyekről való gondoskodás legtöbbször leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, és az eddigi módon – a még meglévő maradék fővárosi telkeknek átengedésével – aligha oldható meg.”* (DÖRRE, 1942) Először történik említés a parkoló autókról, amelyek száma akkor a mainak töredéke volt. A másik fő gond az építési telkek magas ára, amely miatt akár a közületeket, akár a vállalatokat arra kötelezni, hogy drága építési telkeket szerezzenek meg sport- és szabadterületek céljaira már akkor sem tűnt járható útnak.

²⁰¹ És sajnos a propaganda is: Karl Strölin, Stuttgart nemzetiszocialista polgármestere 1940-ben „Lakásügy, városépítés és tájrendezés” címmel tartott előadást a Magyar-Német Társaságban.

²⁰² vö. BECSKE, 1940

²⁰³ Korábban láttuk, hogy ez már a 19. század végén is létező elgondolás volt.

²⁰⁴ *„A parksávok elrendezésére két kiinduló pont van adva, egyik a város belső valamelyik parkja, a másik pedig valamely külső nagy zöld terület (temető, erdő, sportterület), míg az iránya általában a kivezető főforgalmi útvonalakkal párhuzamos, de attól lehetőleg egy háztömbnyi távolságra essék.”* (PÁLFY-BUDINSZKY, 1939)

²⁰⁵ Ez a mondat a harminc évvel később kezdődő budapesti tömbrehabilitáció előszeleként is értelmezhető.

2.3.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

„A modernizmus városépítési módszere a „törlés és helyettesítés” volt: úgy vélték, hogy csak egy tabula rasa teszi lehetővé az új kor önmegvalósítását.”
(Meggyesi Tamás)²⁰⁶

Európa

Le Corbusier 1925-ben jelentette meg első könyvét („*Városépítészet*”²⁰⁷), amely szinte kizárólag a nagy városok problematikájával foglalkozott. Megoldási javaslatának középpontjában a technika és a tudomány álltak.²⁰⁸ Itt publikálta első világviszhangot kiváltó koncepcióját, amely egy hárommillió ember számára elképzelt város volt („*Ville Contemporaine*” - a jövő városa, 1922, IX./4 és 6. ábra)), ahol a lakosságot és a szolgáltatásokat hatalmas parkok rácspontjaiba koncentrált magasházakban helyezte el. Az ebben foglalt alapvető elképzeléseit Párizs legelmaradottabb negyedére dolgozta át 1925-ben, ez volt „*Plan Voisin*”.^{209 210} Tervében a történelmi városszövetet teljesen eltüntette, helyére 18 darab, egyenként kétszáz méter magas **felhőkarcolót** állított. (IX./2. ábra)²¹¹ Az alig 5 százalékos beépítés a szabadterek soha nem látott tobzódását eredményezte. Hatalmas tájképi stílusú parkokat tervezett játszóterekkel és sportpályákkal, a felhőkarcolók lábainál sétautakat és garázsokat; a parkban teraszos épületekben éttermeket, kávéházakat helyezett el.

Később híressé vált öt pontja közül az elsőben deklarálta, hogy az épületek vázas szerkezettel épüljenek és lábakon álljanak, alattuk növényzet legyen, a tetők legyenek laposak és beültetettek.²¹² Ebben – a szabad terek kvantitatív jelenlétét a maximumra fokozó – a felfogásban tervezte utolsó eszményi városát („*Ville Radieuse*” – a ragyogó város, 1930-36). Két vélemény a műről. „(...) a pilléreken álló házak körül az anyaföld teljes egészében az emberre száll vissza, mert ott nem veszélyezteti a mai forgalom, annak kényelmetlenségeitől mentesítve mozoghat, élhet.”²¹³ (BIERBAUER 1940, 50) - fogalmaz a neves magyar kortárs. Le Corbusier lábakra állított házairól pozitívumként említhető, hogy mozogni lehet alattuk; de mindenképpen negatívum, hogy nem lehet hova behúzódni. „Az utcák és udvarok eligazítást adó sorának helyébe „a természet” lépett, pontosabban épületek közti füves

²⁰⁶ (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 22)

²⁰⁷ „Urbanisme”

²⁰⁸ Ezekben a kérdésekben az olasz Antonio Sant’Elia „Città Nuova” (1913), Bruno Taut „Stadtkrone” (1915) és „Volkshaus” (1919), valamint az angol Tony Garnier „Cité Industrielle” (1917) tervei voltak hatással Le Corbusier-re. (IX./1. ábra)

²⁰⁹ „A kor (ti. 1970 – BPI) hazai városépítészeti elképzeléseit jól jellemzi, hogy Le Corbusier 1925-ös Plan Voisin terve még 1970-ben is irányadó mintaként említettett.” (SIMON, 2002)

²¹⁰ Nagy hatással voltak rá a Rómában egy évvel korábban megkezdődött jelentős bontások és átépítések. (DRESEL – KNOBLICH, 1980)

²¹¹ A központ 360 hektár, 5%-os beépítettséggel; a kereszthalaprajzú épületek acélból és üvegből, mindegyik 60 emelet magas. Átlag 10 m² fejenkénti munkahellyel számolva 10 – 50 000 dolgozó számára, összesen mintegy 400 – 600 000 munkahely.

²¹² További pontjaiban a tartó- és határoló szerkezetről és az árnyékmentes, erős megvilágítást adó szalagablakok használatáról szólt.

²¹³ „E beépítési módszer mellett a város laksűrűsége eszményi lakásviszonyok között hektáronként 1000 lakoson felül fokozható s egyúttal a város kiterjedése roppant mértékben csökkenthető; ezáltal a városban meglehetősen erősen megrövidülnek.” (BIERBAUER, 1940, u.o.)

körút-oldal beépítésére (Új Városháza) a második világháború miatt nem került sor. A Madách tér azóta autóparkolóként szolgálja a várost és várja sorsa jobbra fordulását.²¹⁹

A másik, sokat vitatott és sokszor elővett probléma az Andrássy út és a Károly körút találkozási pontja, amelynek megoldatlansága rettenetesen bosszantotta a kor városépítészeit. Kertész K. Róbert és Weichinger Károly 1935-ben tanulmánytervet készítettek erre a területre „**Budapest központja**” címmel, amely mintegy összefoglalása kívánt lenni az összes korábbi elgondolásnak. A Bazilikától a Gerlóczy utcáig összefüggő parksávot alakítottak ki a Vilmos császár (ma Bajcsy Zsilinszky) út menti két tömb bontásával, a Bazilika bejáratát a tér felé fordították. (XI./5. ábra) Sokan ellenezték, főleg luxusnak tartották a **Fórum**-gondolatot.²²⁰

„*Még egy nagyszabású városrendezési akcióról kell beszélnünk, amelyik az előzőekkel ellentétben abszolút „negatív” eredménnyel végződött.*” (FERKAI, 1995)²²¹ A **Tabán** már régen foglalkoztatta a városfejlesztőket, Feszl és Lechner is új beépítést tervezett a helyére a pályázaton 1871-ben. Tényleges bontása 1909 óta szerepelt napirenden; a Székesfőváros 1914-ben fogadta el a Tabán újjáépítésének alaptervét.²²² Később a Hegyalja út kitézése és az 1929-es fürdőtörvény végleg hatályon kívül helyezte az addig készült szabályozási terveket, a Székesfőváros vezetése nyilvános tervpályázat kiírása mellett döntött. Az 1934. évi tervpályázaton az I. díjat Wargha László nyerte, de még a Tabánnak korszerű lakónegyedként való beépítését tervezte az akkori program szerint. A II. díjas terv (Árkay Bertalan, Hönsch László, Katona Dezső terve) azonban már felvetette a Tabán részbeni parkosításának gondolatát.

A pályázat eredményét és az utána kidolgozott újabb rendezési terveket a polgármester 1936-ban semmissé tette azzal, a közvéleményben tetszésre talált elhatározásával, hogy a Tabán egész területét parkosítsa. A parkosítással együtt mindinkább a gyógyfürdő-központként való felhasználás került előtérbe. Harrer Ferenc így ír 1940-ben „**Budapest városfejlesztési programja**” c. munkájában „*A Tabánnak még nincs elfogadott rendezési terve és nincs megállapítva a Tabánnak és vele kapcsolatos részeknek forgalmi rendszere sem. A követendő út logikai sorrendben a következő: a terület balneológiai jelentőségének megállapítása, az ennek megfelelő fürdőpolitikai elgondolás követeléseinek megvalósítása és összeegyeztetése az egyéb városrendezési, különösen a forgalmi követelésekkel...*” (HARRER, 1940, 3)

²¹⁹ A hetvenes években többször is újra felmerült a Madách út megnyitásának terve. 1974-ben négy régi háztömb lebontásával - kb. 60 épület - a sugárút mellett irodaházakból, parkolóházakból, áruházakból, szállodákból álló komplexum létrehozását tervezték, 1978-ban a BUVÁTI készített újabb koncepciót a területre. Mindkét elgondolás megghiúsult, mivel a tanács nem engedélyezte a szükséges bontásokat (LAMPEL, 1998). A 80-as évekre a hajdani reprezentatív sugárút helyett csak egy gyalogos sétány terve maradt az elképzelésből. Ma újra zajlik az egykori zsidónegyed körüli vita.

²²⁰ „*Akik ezt a véleményt vallják, azok emlékezzenek csak vissza a legutolsó nagy parádékra Miklós elnök és Viktor Emánuel császár fogadtatása alkalmával, mikor egyetlen monumentálisan kiépített utunkra voltunk utalva, aminek súlyos hátrányai akkor nyilvánvalókká váltak.*” (LECHNER, 1938, 13) Se benapozás, se közlekedés – csak pompa és reprezentáció. Könnyű elképzelni, hogy a kor – fejüket szociális bérlakásépítésen törő – modern építészei mit éreztek az ilyen sorok olvastán.

²²¹ A „negatív” itt, mint „városi üres” értendő...

²²² készítette: Wargha László, a tényleges bontásra végül csak 1932-33-ban került sor.

2.4. A 20. SZÁZADI DIKTATÚRÁK VÁROSMEGÚJÍTÁSAI ²²³

„A totális diktatúrák építészete hosszú időre lejáratta a hagyományok szerepét és a nemzeti karakter kifejezése iránti törekvéseket. Ezzel együtt lejáratta az európai klasszikus építészeti tradíciókat is.”
(Meggyesi Tamás) ²²⁴

Az első világháború utáni válsághelyzet majdnem minden európai államban olyan politikai csoportosulások keletkezéséhez vezetett, amelyek **szélsőségesen nacionalista**, antiliberalis és antimarxista, valamint durván expansionista politikát követett. 1922-ben vette át a kormányzást és építette ki fokozatosan fasiszta diktatúráját Olaszországban Benito Mussolini, ²²⁵ Németországban 1932-ben a nemzetiszocialista párt szerezte meg a legtöbb szavazatot, így vezérük, Adolf Hitler ²²⁶ lett a kancellár. Francisco Franco ²²⁷ a spanyol polgárháború után 1939-ben került hatalomra. Az októberi forradalom által elindított változások nyomán 1922-ben létrejött a Szovjetunió, élén J.V. Sztálinnal. ²²⁸ A szigorú hierarchia alapján felépített csoportosulások egypártrendszeret hirdettek, követőik legnagyobbbrészt a közép- és munkásrétegekből származtak, akik elbizonytalanodva érezték magukat a gazdasági válság, az infláció, a munkanélküliség miatt.

Az antiliberalis jelszavakkal kísért protekcionista gazdaságpolitika látványos eredményeket hozott, előtérbe nyomult az építés és az **újrafegyverkezés**. A Führer személyes vezetésével nagyszabású (nagy)városépítészeti projektek indultak – de a kivitelezést éppen a Németország által kirobbantott háború akadályozta meg.

A háború befejeződését követően a Szovjetunió érdekszférájába került kelet- és kelet-középeurópai országokban néhány év alatt a **sztálini diktatúrához** – többé kevésbé – hasonló államberendezkedés jött létre. ²²⁹ A megváltozott társadalmi és politikai viszonyok között az ideológia gyorsan elvesztette eredeti funkcióját, dogmává, megkérdőjelezhetetlen tanítássá merevedett. A társadalom gyökeres átformálásának programjában kiemelt szerepet kapott a kommunikáció átalakítása, a hivatalos nyelvhasználat legtöbb eleme a paternalizmus és a katonai nyelv szókészletéből eredt. ²³⁰ A felmerülő kérdésekre csak a “párt tanítása”, a “párt segítsége” alapján lehetett választ adni. ²³¹

²²³ Németország, Olaszország, Szovjetunió, „Kelet-Európai” kommunista diktatúrák (1922 – 1956)

²²⁴ (MEGGYESI, 1985, 15)

²²⁵ “Duce”, 1883 - 1945

²²⁶ “Führer”, 1889 - 1945

²²⁷ “Caudillo”, 1892 - 1975

²²⁸ „Generalisszimusz”, 1879 - 1953

²²⁹ Rövid demokratikus periódus után Magyarországon 1948/49-ben zajlott le a kommunista hatalomátvétel.

²³⁰ Ha változásról vagy a társadalmi-politikai átalakulásról esett szó, akkor a “harc” volt a leggyakrabban használt kifejezés. Nem kultúráról, hanem a “kultúra frontjáról” beszéltek. A militáns nyelvhasználat értelmében a termelés valójában “csata”, a hiba helyébe pedig az “ellenség támadása” lépett.

²³¹ A nép egy idő után nem tudta feldolgozni az egyre romló körülményeket – az 1953-es kelet-berlini munkáslázadás és az 1956-os magyar forradalom egyértelművé tették, hogy a sztálinizmus nem tartható fenn hosszútávon.

2.4.1. Városépítészet

„A városok óriásira nőnek, elerőtlenítik a nemzetet, magukhoz vonzanak mindenféle kalandort és szélhámost, s ezáltal tovább súlyosbítják a faji zűrzavart. A város, amely valaha a műveltség és az erkölcs székhelye volt, ma világvárosként a bolsevik támadás előretolt hadállásainak hálózatává lett.”
(Alfred Rosenberg)²³²

Európa

A harmadik birodalom a kisemberekre építő, szigorú nagyváros-ellenes propagandát folytatott, de az országon egyre inkább elhatalmasodó háborús készülődés és az ehhez párosuló iparfejlesztés olyan tömegű munkásságot igényelt, amelynek elhelyezése már lehetetlen volt családirházas negyedekben. Az újraéledő ipar és a nagy hatalmi ambíciók együttesen a városi életforma **újraértékeléséhez** vezettek.²³³ Tömeges **lakásépítésre** volt szükség, új városokra, lakótömbökre.²³⁴ A legnagyobb ilyen városok a „Stadt der Hermann-Göring-Werke” (ma Salzgitter Lebenstedt) és a „Stadt des KdF-Wagens” (ma Wolfsburg) voltak – akkoriban húszezer körüli lakosszámmal.²³⁵

A harmincas évek végétől az építészet a nemzetiszocialista eszme **fő kifejezőeszközévé** vált. Adolf Hitler, a Birodalom elsőszámú építésze²³⁶, úgy gondolta, hogy a hatalmas, reprezentatív épületek megfelelőképpen reprezentálják – és egyben konzerválják majd – Németország világhatalmát. A náci korszak „Városépítészetében az európai klasszicizmus hagyományai a barokk rideg archaizmusával és üres pátozával párosulnak.” (MEGGYESI, 1985, 14) Feltűnő az épületek egyszerűsége: nehézkes, komor kőhomlokzatok, szigorú szimmetria és kevés díszítés – a fő hangsúly a monumentalitáson volt.

A **Szovjetunió** a forradalmat és háborúkat követő időszakban a teljes csődből igyekezett kilábalni, de a harmincas évek már a komoly fejlesztések korszaka volt. Már 1919-től a lakáskérdést tartották az egyik kiemelt fejlesztési területnek, majd az SzK(b)P KB. 1931-ben „Jozsif V. Sztálin javaslatára, részletes programot fogadott el a városgazdálkodásnak az ország szocialista iparosítása

²³² (1893-1946) a náci párt főideológusa, főműve „A huszadik század mítosza” 1930-ban jelent meg először.

²³³ „Végére is egészen más dolog volt 1933-ban vagy 1934-ben ócsárolni az előző rendszerből örökölt nagyvárosokat, mint félévtizedes náci uralom után még mindig kitaróan és irgalmatlanul ostorozni azokat a településeket, amelyek már évek óta élvezik az új hatalom áldásait. A párthívek hatalmas seregét csak az óriásvárosokban lehet összetoborozni.” (LEES, 1995)

²³⁴ „Az a Franciaországban, és egy outsider által annakidején Németországban is fölvetett javaslat, hogy a lakosságot tömörítsük felhőkarcolókba, melyek nagy sík területek közepén állnának, egész sereg ok miatt el kell hogy hárítsassék: legelsőknek azért, mert ezzel a megoldással valóban elvész az embereknek a talajhoz való kötöttsége. Németországban azt tartjuk helyesnek, hogy a bérháztömböket három emeletnyi magasra korlátozzuk.” (STRÖLIN, 1941, 13)

²³⁵ Ma mindkettő 100 000 körüli lakosszámú középváros.

²³⁶ A német városok átépítéséről rendelkező törvény (1937) Hitlert egyszersmind a legfőbb megbízó titullal is felruházta. „Oberster Bauherr ist der »Führer« und Reichskanzler” (SCHÜTZLER, Heiko 2000)

alapján történő gyökeres átszervezésére.”²³⁷ A társadalmi rend egyben a városfejlesztési politika alapját is biztosította: bizonyítottnak látták azt a tézist, mely szerint a föld magántulajdonának fenntartása mellett a széles tömegek érdekeit nem lehet képviselni – így a lakásépítés terén sem.²³⁸

A Szovjetunióban „az új települések építése és a meglévők átépítése a legdemokratikusabb törvények és módszerek alapján történik, kizárólagosan a nép érdekeit és a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelését tartva szem előtt.” (LEVCSENKO, 1952, 18) A második világháború után egyre inkább a **normatív tervezés** vette át a főszerepet, amely annyit jelentett, hogy minden intézmény esetében hivatalos előírások rögzítették az egy főre jutó kapacitást, szintterületet és telekterületet, valamint azt, hogy az egyes intézmények melyik ellátási szinten kell, hogy megjelenjenek.

Budapest

„Az új építészet úgy lesz tartalmában és formájában is szocialista és realista, ha a dolgozó embert szolgálja, és ezt egyszerű, tiszta, világos és értelmes eszközökkel teszi, ám „nem hiányozhatik [az építészeti alkotásból] az országépítő dolgozók dicsőségét hirdető monumentalitás.”
(Major Máté)²³⁹

Budapest háromszázézeres lakásállományából az ostrom során 12 000 **elpusztult**, 47 000 súlyosan megrongálódott. Még 1944-ben olyan (később is) nagy jelentőségű szerzők, mint Fischer József, Granasztói Pál, Kismarty-Lechner Jenő, Major Máté, Weltzl János megírták „**Az építészet háború utáni feladatai**” c. memorandumot.²⁴⁰ Ebben fogalmazták meg a (várt, új) „haladottabb társadalmi és gazdasági rend” és a „modern építészet” kapcsolatából fakadó feladataikat egy „jobb jövő” építése érdekében. E gondolatok jegyében nem a helyreállítás, hanem az újjáépítés vált az építészek jelszavává is, mindenekelőtt a lakásínség intézményes megoldása révén.²⁴¹

Nem sokkal később egyikük, Major Máté (egykori illegális kommunista) leírta fejezetünk nyitóidézetét: megszületett Magyarországon is a kommunista diktatúrákra oly jellemző **szocialista realizmus**.²⁴² „A többiek” egy ideig igyekeztek árnyaltabb képet alkotni, de a szovjet minta gyorsan „bedarálta” őket, a koalíciós időszak előremutató, magyar specifikumokban is gazdag²⁴³ építésze

²³⁷ Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopédia

²³⁸ Moszkvában a teljes földterület a mai napig köz- (városi-) tulajdonban van – Tosics Iván szóbeli közlése

²³⁹ „Az új építészet elméleti kérdései – a Szocialista realizmus az építészetben”, 1948 (PRAKFAI, 1999, 20)

²⁴⁰ egy évvel később jelent meg

²⁴¹ „Az újjáépítést a modern építészet és városépítés szellemében kívánták megvalósítani, a régi lakóházak nagy részének, vagy legalább udvari szárnyaiknak lebontásával, a régi városrészek levegős átépítésével.” (PREISICH, 1998, 30)²⁴¹

²⁴² Polónyi Károly megfogalmazásában „neoklasszicista neoelektizmus” (POLÓNYI, 2000, 20)

²⁴³ „Nem hiszem, hogy a modern építészet nemzetközibb lenne bármely más építészeti stílusnál. Ugyanígy megtaláljuk benne a regionális és nemzeti jellegzetességeket, mint a román, a gót, a barokk vagy a neoklasszicizmus építészetében.” (POLÓNYI, 2000, 39)

gyorsan a támadások keresztútjába került. Az építészet elsődleges funkciója az egyenlőségnek, a szocialista rend demokratizmusának, a munka és az élet összetartozásának, a közösségi élet magasabbrendűségének a közvetítése volt. Az épületeknek, köztereknek tükrözniük kellett a szocialista gazdasági rend fölényét, a **munkásosztály hatalmát** és célkitűzéseit. „*Milyen építőművészetre van szüksége mai társadalmunknak? Olyanra, amely érthető a kortársak számára, amely a mai generáció forradalmi jellemét örökíti meg, a kort dicsőíti, a dolgozó népet derűvel és boldogsággal tölti el, és új győzelemre hív és vezet!*”^{244 245}

Nagy-Budapest létrejötté (1949. évi XXVI. Törvény, 1950. január 1-től) után „*a szakma 1950-től újfent hozzákezdhetett az addigi „vázlatok” továbbfejlesztésével az új feladathoz: Budapest rendszerspecifikus rendezéséhez.*” (PRAKFALVI, 1999, 32) **Politikai Bizottsági határozat** rögzítette 1951. novemberében az egy éven belül elkészítendő rendezési tervvel kapcsolatos elvárásait: a város „*örizze meg a történelmileg kialakult városszerkezetet, annak gyűrűs-sugaras jellegét a Sztálin térrel mint központtal...*” A tizenkét évre tervezett programra 23 milliárd forintot irányoztak elő, ebből zöldterületekre két és fél milliárdot (közel 10%!). A szűk gazdasági mozgástér azonban nem tette lehetővé a gyors intézkedéseket. Időközben – a politikai enyhüléssel párhuzamosan – leáldozott a szocreál hazai és nemzetközi karrierje.²⁴⁶

2.4.2. Városi zöldfelületek

Európa

A nemzetiszocialista ideológia mindenk fölé helyezte a német nép egészségi állapotát – vagyis harcrafoghatóságát. Ebben kiemelt szerepet szántak a sportnak – ami a sportterületek, uszodák, strandok nagyarányú fejlesztését vonta maga után. A **városi zöld** nem állt érdeklődésük középpontjában, elkészült ugyan 1937-ben Berlin zöldfelületi rendszerterve²⁴⁷, de az nagy újdonságokkal sem szolgált. A berlini olimpiához csatlakozó reprezentációt szolgáltatta az *"Unter den Linden"* kiültetése ezüsthársakkal (1936) és a tervezett útfásítások is.²⁴⁸

A Szovjetunió városépítészeti elméletében az ötvenes években – a kötelező, Lenin és Sztálin munkáságára utaló bevezetés után – inkább szakmai, mint ideológia szempontból vizsgálják a városi zöld szabadterek kérdését. Nagy hangsúlyt fektettek a meglévő és új városok rendszerbe foglalt, normatív és

²⁴⁴ Perényi Imre cikke a Szabad Nép 1949. augusztus 27. A negatív példák között említi a Fehérvári úti rendelőt és az Erzsébet téri autóbusz pályaudvart

²⁴⁵ A szocreált többen preposztmodernként emlegetik. „...mind a kettőnek célja, hogy a közönség megértse az építészetet. De hogy a közönség mit ért meg, azt a szocreálban a párttitkár határozza meg, míg a posztmodernben a primadonna építész.” Alexander Riabusin (POLÓNYI, 2000, 20)

²⁴⁶ Vö: Ny. Sz. Hruscsov 1954 év végi beszéde „a „hibák” bátor feltárásáról és a költségek csökkentéséről”.

²⁴⁷ "Natürliche Grünflächenplan"

egyenletes **zöldfelületi ellátására**.²⁴⁹ Az ajánlott normák az ötvenes évek elején: nagyvárosok: 10-12 m², közepes városok: 8-12 m², kisvárosok: 6-8 m². E normák leginkább „parkszerű közhasználatú városi zöldfelületi” mutatók voltak, mert nem tartoztak bele sem a belső kertek, se az utcák parkosítása; se a botanikus- és állatkertek, se a különböző védőfásítások és övezetek.

Budapest

Budapest (és más magyar városok) vonatkozásában is elindultak a részletesebb kutatások.²⁵⁰ Világossá vált – és nem csak a szovjet előképek miatt – hogy a zöldfelületi ellátottság Budapesten **nem egyenletes**. A fővárosban 1954-ben 28,63 m²/lakos ellátottságot mértek „...de ha ezt az ellátottságot körzetekre bontva vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a VI. kerületben lévő egyik szomszédságban – a MAJAKOVSKIJ-utca, LENIN krt., BAJCSY-ZSILINSZKY-út között elterülő háromszögben csak 0,19 m² jut egy-egy lakóra s ez a zöldterület is csak fasor.” (GULÁCSY 1954, 39)²⁵¹

S bár ekkora már sejthető volt, hogy a tervezett gigantikus város-átalakító beavatkozás elmarad, „...**parkláncolatok**, vagy pedig **zöld kulisszák**, esetleg **ékek**” kialakítására törekedtek. Nem tekintette a kor ugyanis teljesértékű zöldterületeknek azokat, amelyek a lakóház-tömbökön belül, vagy a közintézmények körül alakulnak ki (kifejtik ugyan a kondicionáló hatásukat, esztétikai hatásuk is teljes egészében érvényesül, de az üdülés, a pihenés, a testedzés feladatait csak korlátozott mértékben teljesíthetik, hiszen hozzáférhetőségük eleve is korlátozott).

Reális megoldásnak a régi beépítési struktúrába illesztett **parkok** tűntek. „Már a felszabadulásunkat követő legelső években megjelentek az eltakarított házromok helyén, a városok legsűrűbben beépített részein is a játszóhelyek, ha egyenlőre csak ideiglenes jelleggel is olyan telkeken, amelyek későbbi beépítésre voltak kijelölve.” (ORMOS, 1971, 56) Ha ilyen sem adódott akkor fennállt a „szanálás” elvi lehetősége, ez utóbbira azonban nem tudunk megvalósult példát említeni. Ellenben készült néhány új belvárosi park: Teleki tér, Hild tér (1951) – valamint a harmincas években megfogalmazott kívánság: a Vérmező (1947-52) (XVII./5. ábra)

Gulácsy munkájában megjelenik egy konkrét **ajánlássor** is²⁵², egy-egy főre eső igény részletezésével, amelyben 4 igényszintre lebontva (belső-, körzeti-, városrészi-, városi igény) elemenként

²⁴⁸ A birodalmi autópálya-rendszer kiépítése és városi kapcsolatai új diszciplínát teremtettek a tájépítészetben belül.

²⁴⁹ „A zöldterületek különböző formái között megfigyelhető aránytalanságot fokozatosan fel kell számolni, a kisebb parkok és szkvérek (sic!) számának növelése által oly módon, hogy az egyes városrészekben (lakóterületi egységekben) ez egy főre eső zöldterület nagysága nagyjából megegyezzen az egész város egy főre eső zöldterületi normájával.” (LEVCSENKO, 1952, 78)

²⁵⁰ Granasztói Pál fogott rendszerszemléletű (elsősorban várostervezési szempontú) vizsgálatokba 1953-ban. (GRANASZTÓI, 1953, 143)

²⁵¹ „Számításainkban a kétsoros fasorok folyóméterét 1,5 m² mérlegelt zöldterülettel vettük azonosnak.” (GULÁCSY 1954, 34)

²⁵² Ez megegyezik az 1951. évi városrendezési normaszabályzatban megjelentekkel – vö: SZILÁGYI, 2003, 140

tesz ajánlást a városi zöldterületek méretére. Összesen 52 m²-t állapít meg, amelyből ha levesszük a 30 m² városszéli erdőt, akkori is tekintélyes 22 m²-t kapunk.

Megkezdődtek a **lakótelep építések** – Lágymányos, Albertfalva, Béke út, Kerepesi út – a korra jellemző keretes formában, törekedve a belső udvarok rendezésére is. ²⁵³ „*Korántsem mondhatjuk, hogy tisztán látjuk, még kevésbé, hogy megoldottuk a lakótelepek problémáját. Még sok vizsgálódásra, próbatervre és számolgatásra van szükség, amíg megtalálni remélhetjük azt a beépítési módot, amit majd a városépítőknél nekünk, kertépítőknél kell szorgalmaznunk, hogy a legelőnyösebb kertmegoldásokhoz eljuthassunk.*” (ORMOS, 1957, 412)

2.4.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

Európa

„Új városok alapításán kívül nagy szerepet játszik a városépítési feladatok sorában egész városok, különösképpen világvárosok átalakítása is. Éppen az egészen nagyvárosokban adódnak a népességnövekedés és a forgalomemelkedés következtében, különösen a motorizált forgalomban egészen rendkívüli nehézségek. Ezek csak egész nagyszabású rendszabályokkal oldhatók meg.”
(Karl Strölin) ²⁵⁴

A harmincas évek végén megkezdődött **Olaszországban** a régi városok helyreállítása. Mussolini 1926-ban kijelentette, hogy a fasiszta rezsim építészetiileg is megváltoztatja az ország arculatát. „*Tíz év múlva, elvtársak, senki sem fog Olaszországra ismerni!*” ²⁵⁵ Elsősorban Rómát érintette a dolog: már 1924-ben kezdődtek a bontások a *Fori Imperialinál*, 1932-ben nyitotta meg *Corrado Ricci* a széles útözetet (*via dell’Impero*) a *Piazza Venezia* és a *Colosseum* között. (DRESEL – KNOBLICH, 1980)

Hitler a hatalomátvétel után azonnal elkezdte a **birodalmi főváros** alkalmassá tételét a náci propaganda szempontjából elsődleges fontosságú katonai szemlék és gyűlések befogadására. Egyenlőre nem foghatott komolyabb építészeti átalakításokba – ezért a gondosan parkosított városi köztereket vette célba. Sorban egymás után tűntek el a fák, gyepfelületek és szökőkutak a *Wilhelmsplatzról*, a *Kaiser-Franz-Joseph-Platzról* (az Opera mellett) vagy a TU Berlin előtti térről. A berliniek szemében legfájóbb veszteség a *Schinkel* tervezte *Lustgarten* felszámolása volt: Harmadik Frigyes Vilmos lovasszobrával

²⁵³ „*A lakótömbök belsejében szabadon maradó területek célszerű felhasználási módjával eddig még nem foglalkoztunk módszeresen. Megelégedtünk elsősorban grafikai hatásokra törekvő kertészeti tervek elkészítésével.*” (FARAGÓ, 1955) – írta a városépítész, nem túl hízelgő véleményt alkotva a kerttervezők munkájáról.

²⁵⁴ STRÖLIN, 1941, 13

²⁵⁵ „*Das faschistische Regime geht durch seine konkreten Werke in die Geschichte ein, durch die tatsächlichen, physischen, tiefen Veränderungen des Gesichts des Vaterlandes. In zehn Jahren, Kameraden, wird Italien nicht wiederzuerkennen sein.*” (DRESEL – KNOBLICH, 1980)

együtt a teljes parkot eltüntették és leburkolták – gondosan ügyelve az új burkolatban a jól látható alakulási alapvonalakra.²⁵⁶ (XII./3. ábra)

A tervbe vett átépítések közül a legnevezetesebb Berlin átépítése volt: a „*Germania – A Világ Fővárosa*” projekt.²⁵⁷ (XII./1-2. és 4-7 ábra) Adolf Hitler 1927-ben a berlini művészeti kiállításon találkozott először egy – akkor már tíz éves – elképzeléssel.²⁵⁸ Az elgondolás központi eleme a szerkezeti- és egyszersmind közlekedési problémák határozott egyidejű megoldása volt – egy központi és két kisebb átmenő-pályaudvart vágott bele a városszövetbe. (SCHÜTZLER, 2000) A náci hatalomátvétel után (1933) a Führer azonnal kiadta az utasítást egy, a brandenburgi kaputól nyugatra elhelyezkedő **észak-déli irányú út** megtervezésére. Egy évvel később kiegészítette a programot: a meghosszabított útvonalon egy hatalmas diadalívet; az északi végén pedig egy monumentális, 250 000 ember befogadására alkalmas csarnokot kell felépíteni.²⁵⁹

1936-ban nevezte ki Hitler a fiatal **Albert Speer-t**²⁶⁰ (XII./12. ábra) „*Generalbauinspektor*“-rá és megbízta Berlin újjáépítésével.²⁶¹ 1938-ra megszületett a városépítészeti koncepció (és 1:50 méretarányú makett) (XII./4. ábra), amely nagyban az eddigi elképzelésekre épített, a kompozíció középpontjában a 290 méter magas „*Große Halle*” állt.²⁶² (XII./2. ábra) Hitler 50. születésnapjára (1939. április) megépült a **kelet-nyugati tengely** nyugati szakasza a brandenburgi kapu és a *Reichskanzlerplatz* (1933 óta Adolf-Hitler-Platz) között. Az építkezés viszonylagos gyorsaságát az tette lehetővé, hogy az a város hatalmas belső parkjában, a Tiergarten-ben zajlott. Nem volt ilyen „egyszerű” az **észak-déli tengely** kiépítése. Ezt a birodalom valódi központjának szánták, hatalmas bontások árán kívánták megvalósítani. A tervek 1942-re lettek készen: az út szélessége 120 méter²⁶³, déli végén hatalmas tér egy 1200*400 (!) méteres díszmedencével, két partján fontos közintézményekkel. A nagy csarnok ellenpontja a világ legnagyobb diadalíve lett volna.²⁶⁴ Ekkor már egész Európa lángokban állott, Németországban is teljes építési tilalom volt érvényben – nem maradt energia a folytatásra. A zseniális szervezőképességű Speert a Führer birodalmi ellátásügyi miniszterré nevezte ki; a háború végével Germania álma is örökre eltűnt.²⁶⁵

²⁵⁶ „*Stärker als im Innenraum werden auf Plätzen die Aufmarschachen und Aufmarschfelder markiert.*” (NIELEBOCK, 1996)

²⁵⁷ Hitler: „*Ma a Berlinbe érkező bécsitől nem vehetjük rossz néven, ha saját szülővárosának nagyszerű városképére gondolva csalódik Berlinben...*” (SCHNEIDER, 1973, 219)

²⁵⁸ Martin Mächler (1881-1958) 1917-ben kidolgozott elképzelésével Berlin modern világvárossá fejlesztéséről.

²⁵⁹ Hitler vázlatein 1925-ben már megjelenik egy ilyen csarnok.

²⁶⁰ 1905 - 1981

²⁶¹ Berlin átépítéséről 1937-38-ban külön jogszabályok rendelkeztek. Elképzelésük az volt, hogy a kész főváros „*Germania*” néven 1950-ben viláckiállításal ünnepli majd világhatalmát.

²⁶² Alaprajzi mérete 230*230 méter.

²⁶³ „*Amikor 1940-ben három órát töltött Párizsban, azonnal megparancsolta, hogy a tervezett két berlini díszutat 120 méteresre szélesítsék. (Az egyik ekkor már majdnem kész volt...)*” (SCHNEIDER, 1973, 219)

²⁶⁴ Alapterülete 170*119 méter, magassága 117 méter.

²⁶⁵ A rezsimtől független városépítészeti – elsősorban közlekedési – megoldásai azóta is alapját képezik a fejlesztésnek.

A Szovjetunióban „Az SzK(b)P központi Bizottságának, valamint a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsának Moszkva szocialista átépítésének tervéről hozott 1935. július 10-i történelmi határozata eredményeképpen **gyökeresen átépült a város**. A főútvonalak és terek átépítése, a világ legjobb földalatti vasútjának megépítése, a magasépületek megjelenése, új rendezett parkok, sétányok, stb. létesítése, teljesen megváltoztatták Moszkva városképét.” (LEVCSENKO, 1952, 5) A moszkvai átépítések tervei sokat profitáltak a korszerű városépítészeti elképzelésekből. Átalakításainak lényege a város kiegyenlítetttségét, működőképességét szolgálták (többek között megtiltották újabb ipari üzemek létesítését). Sikerein felbuzdulva több más szovjet nagyváros hasonló tervei is elkészültek. Leningrád 1940-es tervének fontos eleme volt az a – nem titkoltan reprezentációs célokat is szolgáló – sugárút, amely a háborús újjáépítés kapcsán az ötvenes évek elejére – immár Sztálin-sugárút néven – hatalmas „szocreál rémálommá” duzzadt.²⁶⁶ (XIII./1-2. ábra)

De nem csak Leningrádban terveztek Sztálin-sugárutat.²⁶⁷ Habár **Berlin keleti részén** (a „keleti blokk” más országaihoz hasonlóan) az újjáépítés a modern felfogásban kezdődött,²⁶⁸ a keleti pártvezetés az ötvenes évek legelején szembe fordult a „nyugatnémet konstruktivizmussal” és az átkeresztelt Frankfurter Allee-n megkezdtek a szovjet előképek alapján – szocialista realista stílusban – tervezett hétemeletes lakóházak építését.²⁶⁹ 1952. decemberéig, Sztálin 73. születésnapjára – alig egy év alatt – 13 lakótömb 2236 lakása kellett elkészülnön. (XIII./3-4. ábra) A teljes városépítészeti együttest megkoronázó saroktorony-lakóházak 1958-ra lettek kész. A *Stalinallee*²⁷⁰ alapvetően abban különbözött a tíz évvel korábbi berlini elképzelésektől, hogy a térfalat adó hatalmas házakban nem intézmények, hanem a **dolgozók lakásai** nyertek elhelyezést²⁷¹, de a léptékvesztett szabadterekkel a „valóságban megépült verzió” sem tudott mit kezdeni.²⁷²

Budapest

Az ideológiai és építészeti fordulat után város megújításának modernista, vagy bármilyen „más” eszméje egy időre eltűnt – bár még küzdött az életben maradásért. Az 1952-ben tizenkét kiválasztott építész meghívásával a főváros átfogó rendezésére kiírt **tervpályázaton** bemutatott művek – a várakozásokkal ellentétben – nem százszázalékosan képviselték az akkor már uralkodó elképzeléseket.²⁷³

²⁶⁶ Ki is vívta a kortárs (haladó) szovjet építészek jogos bírálatát. Szabadtér rendszere már a kortársak szemében is sematikusnak tűnt, négy hasonló méretű terét egymáshoz szinte megtévesztésig hasonlóan alakította. (FEDOROV, 1953)

²⁶⁷ Budapesten már nem kellett – az Andrássy út viselte a generalisszimusz nevét.

²⁶⁸ nagyjából az 1946-ban elfogadott beépítési tervek alapján (Scharoun-terv)

²⁶⁹ „Name, den jeder kennt / strahlender heute denn je: / Strasse – sein Monument! / Stolze Stalinallee!” Johannes R. Becher verse 1952-ből

²⁷⁰ Az utca nevét 1961-ben Karl-Marx-Allee-ra változtatták.

²⁷¹ Megvalósult az utópista Fourier álma – a munkások palotákban laktak.

²⁷² A Stalinallee a kilencvenes évek eleje óta műemléki védelem alatt áll és házait fokozatosan felújítják. (SPITTHÖVER, Maria, 2002)

²⁷³ Elsősorban Borbíró (Bierbauer) Virgil visszafogott pályázata figyelemre méltó – ez után elsősorban várostörténeti kutatással foglalkozott... (XII./7. ábra)

A tapasztalatokat összegzendő 1953-ban szakmai ankétot tartottak, ahol általános vitának vetették alá a pályaműveket.²⁷⁴

*„A tervnek biztosítani kell a társadalom közösségi igényeinek megfelelő **monumentális útvonalak, terek, térsorozatok** kialakítását és ezeken magas művészi színvonalú építészeti alkotások, emlékművek elhelyezését. Az építészeti kompozíciók tárgyát, megoldásait igyekeznie kell a város történeti emlékeihez, a felszabaduláshoz, a szocializmus építésének mozzanataihoz kapcsolni.”*²⁷⁵ (XII./5 és 8, 9. ábra)

Dr. Harrer Ferenc (aki gyakorlatból emlékezett a háború előtti hasonló megújítási elgondolásokra) *„perspektívában”* érdemes foglalkozni olyan elgondolásokkal, mint: a **Nemzeti Múzeummal** szemben kialakítandó tér; a **Károlyi-kert** kihozatala a Múzeum körútra, a **Felszabadulás tér** megnagyobbítása a Kígyó utca keleti és a Duna utca nyugati vonaláig, a **Vérmező** kinyitása a tabáni völgyben a Dunáig. *„Nem helyeslem a Batthyány-tér kibővítését, mert az ott lévő műemléki házakat fel kellene áldozni..”* Ifj. Farkasdy Zoltán képviselte az egyik legdrasztikusabb, enyhén ideológiai töltetű véleményét:²⁷⁶ (XII./6. ábra)

A moszkovita Perényi Imre hozzászólásában véleményében felülkerekedett a realista városépítész hangja:²⁷⁷ *„Budapest központi területén kialakult városszerkezetét olyan hagyománynak kell tekinteni, amely nemcsak **megtartandó, hanem tovább is fejlesztendő.**”* Határozottan elvetette azokat a javaslatokat, amelyek ezt a kialakult és ésszerű szerkezetet szalagvárosszerűen, vagy egyéb formában meg akarják változtatni. *„Helytelennek tartok minden olyan javaslatot, amely eszmei indoklással vagy anélkül Budapest egész területére egész városrészek leradírozását, illetve teljes átépítését tartalmazza.”*

Amikor ez a megbeszélés zajlott, a város átfogó rendezésének problémahalmazát már elcsúsztatták az időben, mert a politikai bizottság állásfoglalása szerint a főváros fejlesztésének alapja majd a **második ötéves terv** lesz (1955-től). 1956 elején aztán – hivatkozással a népgazdaság távlati tervezésének elégtelen voltára – a téma le is került a napirendről. Budapest elkerülte Varsó és a többi markánsan átstrukturált főváros sorsát. Ami megvalósult a korszak átfogó térszervezési elképzelésekből, az már mindezek előtt, 1951-re be is fejeződött.²⁷⁸

²⁷⁴ A további idézetek – ha másképp nincs jelölve – az ott elhangzottakat tartalmazzák. vö. PREISICH – SÓS – BRENNER, 1954

²⁷⁵ „A vita alapjai”, Budapesti Városi Tanács VB. A budapesti városépítészeti vitához, 1953. június hó.

²⁷⁶ „Javaslatom egy zöldgyűrűövezet volt, amely a Belvárost mint városközpontot fogná körül. Magába olvasztaná a Kiskörút mentén a Roosevel, a József és az Engels tereket, a Deák tér helyén létesülő parkterületet, a zöldbe kerülő Madách-házakat, a Dohány utcai templomot, az Egyetemet, a Nemzeti Múzeum parkját, a Kálvin teret és a Fővám-palotát, Dunától a Dunáig haladna. Ez a megoldás eszmei tartalmában zöld parksávba ágyazott kultúrövezet lehetne.” A moszkvai, leningrádi és más minták alapján tervezett megalomán útnyitások mindig ennél jóval komolyabb ideológiai háttérrel (és szobrokkal) voltak „megtámogatva”.

²⁷⁷ Nyilván bátrabban fogalmazhatott, mint a „régiszerből itt maradt” Harrer.

²⁷⁸ „Az Aréna út kiszélesítésével megalkották a Felvonulási teret, a Dózsa György utat (...), a Vilma Királynő út tengelyében december 21-én felavatták Mikus Sándor Sztálin-emlékművét és a dísztribünt.” (PRAKFAI, 1999, 33)

2.5. NAGY MODERNISTA VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A 2. VILÁGHÁBORÚ UTÁN ²⁷⁹

„Persze az az érzésem, hogy amikor a szocialista embert, illetve a szocialista ember jövőendő életformáját tervezgetjük, akkor olyan növényt akarunk meghatározni, amelyiknek még csak a magját ismerjük.”

(Mikolás Tibor) ²⁸⁰

A második világháború kimenetele alapvetően megváltoztatta a világpolitikai helyzetet, a régi Európa véglegesen elveszítette korábbi vezető szerepét. Röviddel a háború megnyerése után a győztesek **egymás ellen fordultak**; az USA-ban hisztérikus antikommunizmus, a Szovjetunióban – irigységgel vegyes – amerikaellenesség alakult ki; mindez fegyverkezési- és űrkutatási versengéssel párosult. A két szuperhatalom politikai viszonya csak a kubai válság és a vietnami háború után változott meg, a hidegháborús összeütközések helyett lassanként a politikai enyhülés irányába ható szemlélet nyert zöld utat.

Magyarországon az 1956-os forradalom leverése új fejezetet nyitott: a **konzolidáció**, a (kis)polgári értékrend bújtatott visszacsempészése és az – eleinte megtűrt, majd támogatott – másodlagos szektor egyre nagyobb térhódításának időszakát. Ez volt a Kádár-korszak, a „*Mindenki velünk van, aki nincs ellenünk*” korszaka, amikor a kedvezmények és az érezhetően másfajta hangnem kollektív kiegyezésre bírta a Rákosi rendszerbe beletörődni nem bíró széles néptömegeket.

2.5.1. Városépítészet

„1951-ben Hoddesdonban Jaap Bokema ünnepélyes komolysággal jelentette ki, hogy nem a háború rombolta le a városainkat.

Azok lerombolása a békeidőkre maradt.”

(Polónyi Károly) ²⁸¹

Európa

Közvetlenül a háború után keleten és nyugaton egyaránt a modernizmus szelleme hatotta át az újjáépítés első gondolatait. „*A modernizmus fototechnikai értelemben kifordította a hagyományos városi szövetet, vagyis az udvarok, terek és utcák helyére tette az épületeket és az épületek helyét üresen hagyta.*” (MEGGYESI, 1985, 23) A keret megszakítását, befördítését, és az épületek utcavonaltól történő

²⁷⁹ Nyugat-Európa, Abercrombie Nagy-London tervétől a hatvanas évek végéig; a szocialista országok 1956-tól a demokratikus átmenetig. (1943 - 1990)

²⁸⁰ OSSKÓ, 1978, 153

²⁸¹ POLÓNYI, 2000, 42

elszakítását nem akarták (nem is nagyon tudták volna) az eredeti tömbstruktúrában megoldani. Innentől már csak egy lépés választotta el a „fejlődést” attól, hogy a beépítés teljes mértékben függetlenné váljon az utcától, és ezzel szakítson a sokezer éves tradícióval. A hagyományos értelemben vett városias tér és utca fogalma eltűnt az új városok terveiből.²⁸²

A gyakorlatban is elkezdődött az elvek megvalósítása: 1952-ben – öt évi építés után – elkészült Le Corbusier **„Unité d’Habitation”** lakóháza, amely kibombázott marseilles-ieknek kívánt új otthonot biztosítani. Nem tudott azonban diadalmaskodni: ²⁸³ a későracionalista városépítészet, amely mindenekelőtt a háború okozta lakásínség kiküszöbölésére koncentrált, a háború után kialakított spártai lakásalaprajzokat – az ötvenes évek közepén bekövetkezett gazdasági bumm ellenére, immár a maximális profit érdekében – fenntartotta.²⁸⁴ A zászlóra tűzött Athéni Chartát csak annyiban és azokban a kérdésekben vették alapul, amelyekben az alátámasztotta az építetők egyszerűsítési, iparosítási, sorozatgyártási – egyszerűbben pénzügyi megtérülési – érdekeit.

A CIAM 1959-ben feloszlatta magát. Kivált egy fiatal csapat, a **Team10**, amelyik az eddig hirdetett monofunkcionalizmussal szemben a funkciócsoportok integrálásában hitt. Az integráció eszköze pedig nem lehetett más, mint a közösségi zóna, a kommunikáció közege. A zártosú beépítésnek környezet-lélektani szerepet tulajdonítottak és a biológiai higiéné mellett a szellemi higiéné fontosságát hangsúlyozták. *„Innen ered az „utcás beépítés” és általában a lineáris koncentráció elve, amely a szerkezet és a formálás fegyelmét nem egy absztrakt, mondriani esztétika, hanem a környezet humanizálásának jegyében vállalja.” (MEGGYESI, 1971, 16)* Innen ered a lakóterületek tervezésének minőségileg új eljárása, a szerkezet-tervezés.

A német városépítészeti elmélet korszakalkotó munkája az egyenletesen fellazított városról ²⁸⁵ hosszú időre meghatározta a tervezési gyakorlatot. Szerintük eddig a nagyvárosok képét a belső sűrű, és a külső ritka település határozta meg. Ez az **egyenlőtlenség** tömegközlekedési problémákhoz (kint „üresek” a járatok, bent tömve vannak), valamint egyenlőtlenül kihasznált közösségi létesítményekhez (iskola, üzletek) vezetett. A városok egyenletes sűrűségű kialakításával azonban ezek a problémák megszűnnek.²⁸⁶

²⁸² Nem mindenki volt meggyőzve a modern beépítési módszereinek helyességéről: *„Die Gewinnung großer Parkflächen auf Kosten einer unmäßigen Zusammendrängung der Wohnungen in Hochhäusern zum Beispiel ist keine tragfähige Idee.” (ABEL, 1950)*

²⁸³ *„Le Corbusier híve volt a kollektív lakóépületnek, amelynek hibái ellenére is megvolt az az érdeme, hogy legalább egy pillanatra háttérbe szorította az egyéni lakóházat, ezt a szegycmenteljes ízetlenséget, amely ma ismét korlátlanul uralja a városépítészt rajztömbjét és a valamennyiünkben szendergő kispolgár szívét.” (OUDIN, 1980, 51)*

²⁸⁴ *„Es war ein größtenteils trauriges Kapitel europäischer und nordamerikanischer Baugeschichte.“ (DRESEL – KNOBLICH, 1980)*

²⁸⁵ *„Die gegliederte und aufgelockerte Stadt” (1957)*

²⁸⁶ Ebben a kérdésben a korszak „keleti” teoretikusai is ezen a véleményen voltak.

A nagyvárosok központjaiban lassan mégiscsak megvalósulni látszott a Le Corbusier által elképzelt funkció-szétválasztás²⁸⁷ – csak éppen másképp, mint eredetileg elképzelte: a lakófunkció eltűnt a belvárosból. A városok fejlődése negatív tendenciákat mutatott. A hatvanas évektől kezdve Európában is az amerikaihoz hasonló dez- és szuburbanizációs folyamatok kezdődtek.²⁸⁸ A fiatal középréteg tömegesen hagyta el a belső városrészeket, lepusztult *slum*-öket hagyva hátra idősödő és/vagy hátrányos helyzetű népeiséggel (**gettósodás, szegregáció**). Az okok: a múlt század végén épült lakóépületek állapota ebben az időben romlott le vészesen, növekedett a környezetszennyezés és a zsúfoltság, miközben a közlekedési infrastruktúra jelentősen javult, lehetővé vált a várostól való eltávolodás – mindezt a településtervezési gyakorlat is elősegítette. Ez a relatív decentralizáció időszaka.

Londonban *Barlow* jelentése (1937-40) bírálta az angol népesség területi megoszlását, így itt már 1938-ban leállítják a város periferiájának fejlesztését. A további fejlődésének az útját a még 1943-44-ben kidolgozott ún. Nagy-London terv határozta meg, amivel *Abercrombie* biztosítani akarta a népesség arányosabb eloszlását és a város harmonikus fejlődését a londoni agglomeráción belül.²⁸⁹ (XIV./3. ábra) A terv az 5. külső övezetet a bolygóvárosok (50-80 ezer lakosú új városok) övezetének jelölte ki. Legismertebb és legsikerültebb ezek között a Londontól délnyugatra fekvő **Roehampton**²⁹⁰, amely 1951 és 1954 között épült. (XV./1. ábra) Tervezésekor egyszerre érvényesültek az angol kertvárosokból és Le Corbusier elképzeléseiből ismert elemek.²⁹¹

Az európai városfejlődésben (is) gyökeres változásokat hozott az **1968**-as esztendő. A készülőben lévő olajválság, a szociáldemokrata kormányok sorozatos bukása, a diáklázadások átalakította a háború utáni közgondolkodást, új kormányzati és városfejlesztési módszerek kerültek előtérbe; felerősödött a magánszektor és a civilszféra szerepe. „*A településtervezés nem állami feladat*”²⁹² hangzott a jelszó. „Keleten” a nagyvárosok hasonló elképzelések mentén – ám anyagi és kulturális lehetőségeiktől függően némileg különböző módon – fejlődtek. A tipikus **szocialista városfejlődés** ismérvei: klasszikusan alulurbanizált, koncentráltan fejlődő lakótelepi külső gyűrű, elitté váló zöld részek, stagnáló családiházak városrészek – mindez az állam teljes körű kontrollja mellett. (TOSICS, 2003) Létezett szuburbanizáció is, de szocialista típusú: az új lakók itt kívülről (vidékről) érkeztek voltak, a külső városrészek gyorsan növekvő, de az ellátásban elmaradó negyedekké váltak.²⁹³

²⁸⁷ „Die von Le Corbusier geforderte Trennung von Wohnung und Arbeitsstätte wurde realisiert – nur anders. Das Wohnen wurde ausgelagert...” (DRESEL – KNOBLICH, 1980)

²⁸⁸ A tengeren túl mindez mintegy negyven évvel korábban kezdődött.

²⁸⁹ Alapelvei voltak: újabb lakótelepek ne létesülhessenek a város határán belül; ipar-kitelepítés és új lakásépítés a városon kívül, intenzív zöldterület gazdálkodás és -fejlesztés a közúthálózat sugaras-gyűrűs rekonstrukciójával párhuzamosan.

²⁹⁰ tervezte: London County Council Architects Dept

²⁹¹ Földszintes és egyemeletes, magánkertes sorházakkal és közintézményekkel átellenben tizenkét-emeléses pontházak és corbusiánus sávházak (egyfajta „Unité d’Habitation”-ok) állnak. A házak között tájképi park (meghagyott eredeti fákkal), kanyargós utak és parkolók – bár akkoriban jóformán senkinek nem volt autója, aki ideköltözött.

²⁹² Meggyesi Tamás professzor szóbeli közlése

²⁹³ „A városszéli területeken létesített új lakóegységek kétségtelenül a kedvezőbb természetes fekvés, a jobb levegő, a bőségesebben méretezhető zöldterületek előnyeivel dicsekedhetnek, magukon viselik azonban a perifériális fekvés és fejlődés hátrányait is: a közlekedési és ellátási, a társadalmi, szociológiai hátrányokat, a belső városrészekkel való laza kapcsolatot és a külső fekvés kevésbé urbanus voltát... „ (FÜLE, 1973, 89)

Budapest

„Budapestnek ma a két legnagyobb problémája a lakáshelyzet és a közlekedés. Mindkettő alapvető, szerkezeti változásokkal járó megoldást: nagyarányú új lakótelepeket, elavult városrészek lebontását, újjáépítését, gyorsvasutakat, új, betorkolló autóutakat igényel.”
(Granasztói Pál - Polónyi Károly)²⁹⁴

Budapesten a lakásállományt ugyan nem gyarapította, de komoly hangulatjavító tényezőnek volt, hogy 1957-től eleget tettek egy előző évi határozatnak, és a nem utaltak ki több társbérletet. Folytatódtak a megkezdett **lakótelep-építések**.²⁹⁵ 1970-ben Budapest lakossága 1 945 000 fő volt; ugyanakkor megindult a lakásépítés által nem érintett belső kerületek – V., VI., VII. – népességének csökkenése. (PREISICH, 1998) A lakosság gyarapodásával párhuzamosan nőtt a **közúti forgalom**,²⁹⁶ a hatvanas évektől egyre hosszabbra nyúltak a csúcsgalamban órái. A megnövekedett forgalommal azonban csak úgy tudtak lépést tartani, ha szélesítették az utakat²⁹⁷, a Nagykörúton belül korlátozták a teherforgalmat, egyre több helyen pedig megtiltották a főútvonalak melletti parkolást.²⁹⁸ Az egyre több gépkocsi és az a tény, hogy számos villamosjáratot buszokkal váltott fel a BKV nem tett jó a város levegőjének.

1960-ban megszületett **Budapest és környéke általános rendezési terve**, amely a város határtól 5–10 km-re 5-7 ezer lakásos „alvótelepülések” létesítését javasolja a belső városrészek erőteljes felújításával párhuzamosan. Ugyanebben az évben kormányhatározat készült a tizenöt éves lakásépítési programról: ennek értelmében 1960 és 1975 között az országban a meglévő 2,8 millióhoz további egymillió lakás építését tervezik.²⁹⁹ A tervidőszak első harmadában bevezették a blokkos lakásépítési technológiát, majd áttértek a **paneles, házgyári** lakásépítésre. Ezek a házgyári elemekből készülő lakótelepek lettek aztán a fejlődés mintaképei, s a mennyiségi lakáshiány felszámolásáért épült modern lakótelepeket a lakosság örömmel fogadta.³⁰⁰

1970-ben Budapest és környéke általános rendezési terve mellékközpontok létesítését javasolta a centrum tehermentesítésére. Megindultak a nagyterjedésű külső lakótelep-építkezések, s mindez egyre komolyabban meghatározta a városképet, sőt, az 1974 januárjában tartott ülésén a minisztertanács fogalmazta meg azt az irányelvet, amelynek értelmében „a városközpontok építésekor tartózkodni kellett a költséges, pusztán a látvány céljait szolgáló beruházásoktól.” (N. KÓSA, 1998)

²⁹⁴ (GRANASZTÓI – POLÓNYI, 1959)

²⁹⁵ A magánlakás építés csak a XV. kerületben játszik igazán meghatározó szerepet, a többi kerület nagyarányú népességnövekedése a lakótelepeknek köszönhető.

²⁹⁶ Míg 1972-ben kb. 100 ezer magántulajdonban lévő személygépkocsit tartottak nyilván, 1981-ben már negyedmilliót.

²⁹⁷ Ez gyakran árkaosztással járt együtt.

²⁹⁸ 1972-ben jelent meg az első parkolóóra Budapesten (N. KÓSA, 1998)

²⁹⁹ Megszabja a lakások nagyságát, felszereltségét, az előírt közműveket. Előírásokat tartalmaz a lakásépítés műszaki fejlesztésének gyorsítására, korszerű építéstechnológiák alkalmazására. (BOGNER, 1999)

³⁰⁰ „1967-ben megindult a termelés a dél-pesti, ferencvárosi házgyárban (ez a dán technológiát honosította meg), a hetvenes évek elején pedig átadták a Dunakeszi határában felépült észak-pesti házgyárat, majd a dél-budai, budafoki üzemet, melyek a szovjet típus továbbfejlesztett változatai voltak.” (N. KÓSA, 1998)

Az egyre növekedő városban (az alulfejlett) **közlekedési hálózat** egyre központibb szerepet játszott. Amikor 1950-ben a fővároshoz csatoltak a 13 környéki helységet, ez kb. kétszeresére növelte a tömegközlekedés igénybevételét.³⁰¹ A bajok orvoslására 1968-ban alakult meg a Budapesti Közlekedési Vállalat (BKV).³⁰² A hetvenes évtizedben két és félszeresére duzzadt gépkocsi-szám a forgalmi dugókat és a parkolási nehézségeket tette a városi szabadterek elsődleges teherátvitelére.³⁰³

2.5.2. Városi zöldfelületek

„Minden beépítési mód helyszínráji elrendezéséből ma már megkövetelhetjük, hogy a városok belsejében legalább a fénybeesés és az udvarok egységes parkozása, a lazább beépítésű területeken – a villaövezetekhez hasonlóan – a kerti környezet, a teljes napsugárzás, a kilátás és a feltáruló égbolt látványa minden ház és minden egyes lakás természetes velejárója legyen.”
(*ifj. Kismarty-Lechner Jenő*)³⁰⁴

Európa

Abercrombie Nagy-London terve³⁰⁵ a **zöldfelületi rendszertervezés** korszakalkotó példája. Öt zónára osztotta Nagy-London területét, amit azután tíz sugárúttal és két körgyűrűvel tárt fel. A 4. zóna maga volt a híres „*Green belt*” (zöldgyűrű), a többi négy zónát pedig átszöttek a „*parkway*”-k – hasonlóan Unwin 1929-es tervéhez.³⁰⁶ (XV./2-3. ábra) A Nagy-London terv több európai nagyváros fejlesztési elgondolásainak is példaképévé vált.

Nyugat-Berlin önálló várostervezési rendeletét az NSZK és az NDK megalakulása után, 1949-ben fogadták el. Ebben fel kívánták használni a várost ért rettenetes pusztítást egy, az egykorinál kedvezőbb zöldfelületi ellátottságú városszerkezet kialakítására. Ennek fő eszközei az elsődleges zöldsávok³⁰⁷, amelyek három-négy kilométerre egymástól a belvárost a környező tájjal (paradox módon, jelen esetben fallal lehatárolt tájjal) kötik össze. A másodlagos sávok a nagy sávokat kötik össze a gyalogos használatú felületekkel.³⁰⁸ **Kelet-Berlinben** önálló zöldfelület-fejlesztési munkarész az 1969-

³⁰¹ Amely másfelől azonban az egyéni közlekedés növekvő szerepe miatt csökkent is. (CZÉRE, É.n.)

³⁰² Hozzá csatolták a METRO-t is, amelynek első szakasza 1970-ben nyílt meg.

³⁰³ 1981-ben a Belvárosban 8000 olyan parkolóhely volt, amelyet közlekedési szempontból rendben levőnek minősítettek, amelyek összesen 80-100 000 m² területet foglaltak el. „*Ez a terület potenciálisan zöldterület, pihenőpark és gyalogos zóna lehetne, ha nem kellene parkolásra igénybe venni.*” (KELEMEN – VAJDA, 1981, 50)

³⁰⁴ IFJ. KISMARTY-LECHNER, 1947, 21

³⁰⁵ 1943-44

³⁰⁶ Abercrombie a zöldfelületi ellátottság tekintetében Unwin 16,2 m²/fő elvét alkalmazza vö. SZILÁGYI, 2003, 138

³⁰⁷ „Hauptgrünzüge”, a parkway német megfelelője.

³⁰⁸ A rendelkezés 1970-ig volt érvényben.

ig nem készült ³⁰⁹, addig az újjáépítést és az „új rend” építési előírásait készítették, a zöldfelületek fejlesztésére nem maradt energia. Ez után tíz évente készült új előírás.³¹⁰

A zöldfelületek a háború után nem csak az elméletekben és előírásokban, hanem **gyakorlati (város)tervezésben** is polgárjogot nyertek, a gyökeresen megváltozó városi körülmények egyik jelképévé váltak szerte Európában. Nem volt azonban könnyű a hirtelen városi alapszövevé váló, a hagyományos út- és térrendszert felváltó „új típusú” zöldfelületek megtervezése. És ha a terv képes is volt alkalmazkodni az új térstruktúra kívánalmaihoz, akkor is még hátra volt a **kivitelezés**, amely – pl. szocialista viszonyok között – gyakran nem az elvárható gondossággal készült el.³¹¹ Pedig a szabadon álló magasházak közötti szabadtér csak nagyon ritkán válik pozitív minőségű közeggé, „*pl. akkor, ha a természeti környezet, a táj látványa erősen kitölti a térközöket, vagy ha ezt a szerepet sűrű növényzet, esetleg erdő tölti be.*” (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 65) Pozitív megvalósult példákkal nyugat-európai lakónegyedekben lehetett csak találkozni.

Budapest

„Törekedni kellene arra is, hogy a régi városrészek sokszor szélsőségesen rossz viszonyain javítsunk. Ilyen helyeken eddig épületekkel elfoglalt területeket kellene – a létrejött, elszórt példáknál gyakrabban – kertesíteni.”
(Ormos Imre)³¹²

Budapest és környéke általános városrendezési terve 1960-ban – a háború előtti elképzeléseket átvéve – **zöld gyűrűben** gondolkodott. (XV./8. ábra) A budai oldal erdős területeiről érkező friss levegő a budai völgyeken, mint légcatornákon keresztül, érkezik a Dunához, ezért e völgyeket megóvták a további beépítéstől, sőt helyenként a beépítés lazításával is számoltak. A pesti oldalon egy belső, Városligettől a Kerepesi temetőre, az Orczy kertre, a Népligetre támaszkodó és a Dunához húzódó zöldgyűrűt terveztek. A pesti oldalon a várostestbe benyúló zöldfolyosók nem jelentek meg – igaz, a nagy parksávból sem lett semmi.

A **normatív tervezés** gyakorlata mind a várostervezés, mind a zöldterületi tervezés szintjén általánosan elfogadottá vált. A zöldterület-szükségletet egy lakosra számítva általában 12-19 m²-ben határozták meg, mint korlátlan közhasználatú zöldterületigényt, a lakóházakhoz és a közintézményekhez tartozó zöldterületek nélkül. „(...) új, szocialista városaink számára rendeleteink az egészségügyi és kulturális célú zöldterületek mértékét a nemrégben még kedvezőnek ítélt budapesti 30m²/fő helyett 50 m²/fő

³⁰⁹ „Generalbebauungsplan und Generalverkehrsplan mit Plan des Grün- und Erholungssystems”

³¹⁰ 1979: Generalbebauungsplan für den Zeitraum bis 1990; 1989: Flächennutzungsplan für 1990 bis 1995 und für nach 1995

³¹¹ Kelet-Berlin: „Die Freiraumgestaltung ist außerordentlich spartanisch und beschränkt sich auf das in dieser Zeit als unbedingt notwendig Angesehene.”

³¹² ORMOS, 1971, 60

arányban írják elő.” (ORMOS, 1964, 223) A mechanikus normatív tervezéshez Ormos Imre³¹³ további olyan, funkcionális faktorokat dolgozott ki amelyek a különböző zöldterület típusokat – a potenciális rekreációs tevékenységen túl – az eltérő klimatikus hatásaik alapján értékelik.³¹⁴

Paneles lakótelepeink építésekor már – európai összehasonlításban is – korszerű méretezési irányelvek szerint létesült a közcélú zöldfelület.”³¹⁵ Az OÉSZ 1964-ben új beépítésnél 5 m²/fő közkert létesítését írta elő. A teljes építési tevékenység szabványosítása során született meg a zöldterületi tervezési normák **végleges változata**³¹⁶, amely már nemcsak egy magas szintű (legalább is mennyiségi értelemben) ellátást céloz meg, hanem egyben a zöldterületek hierarchiáját is kidolgozza.

A normatív előírás **gondokat okozott** a történeti városrészek megújításának gyakorlatában, mivel a meglévő többszintes beépítésű lakóterületrészekben a beépítettség az átépítés után is szinte mindig magasabb lesz, mint új lakóterületeken. „Emiatt a közkertek kialakítása számára fennálló lehetőségek korlátozottak; a jelenleg érvényben levő 7-10 m²/fő területi igény csak kivételesen elégíthető ki.” (FARAGÓ 1986, 228) A „kivételesen” szó ilyen szövegkörnyezetben a „soha” kifejezéssel egyenértékű.

Nagy szükség és elvárás volt az új lakónegyedek **színvonalas** kertépítészeti megoldása. Az építkezések lázában csak 1970 és 1974 között 12 ezer fát vágtak ki városszerte, érthető hát, hogy a hetvenes évek közepén már többen is megkongatták a vészharangokat. A nagyberuházások³¹⁷ összefogásra, együtt-tervezésre ösztönöztek. „Ez a szükségesség hívta életre az állami építészeti tervezővállalatok mellett működő zöldterületi tervező osztályokat, illetve csoportokat.” (ORMOS, 1964, 227) A nagy lakótelepek zöldfelületeinek minősége a szocialista országok átlaga fölé emelkedett, de köszönő viszonyban sem volt a nyugat-európai negyedek kialakításaival. Bár igen részletes „Tervezési Irányelvek”³¹⁸ és **magas színvonalú egyedi tervek** születtek, a kivitelezést és a fenntartást már a szocialista nagyipar és az egyre szűkösebb anyagiak határozták meg.³¹⁹

A hatvanas években több közparkot **felújítottak**, játszóterekkel bővítettek. (Mechwart tér, Jókai tér, Erzsébet tér). A korszak legnagyobb szabású beruházásai: az 1960-ra elkészült Feneketlen tavi park³²⁰, a gellérthegy Jubileumi park.³²¹ A Városligetben és a Népligetben kisebb felújításokat végeztek – a

³¹³ 1903 – 1979, a hazai kertépítészeti oktatás iskolateremtő személyisége

³¹⁴ Itt az értékek a fásított vízpart, vagy zárt állományú erdő 1,2-es és az egyedi telkes lakóterület 0,5-ös faktora között mozogtak. vö. SZILÁGYI, 2003, 141.

³¹⁵ A „zöldfelület” kifejezés - Mőcsényi Mihály javaslatára - a hetvenes évek elejére honosodott meg véglegesen.

³¹⁶ 11/1977. ÉVM/OTSH együttes utasítás, ÉVM 29/1978. sz. közleménye

³¹⁷ A hetvenes évek budapesti nagyberuházásai: Békásmegyér I-IV., Újpest városközpont, Fehérvári út, Füredi út, Újpalota, Ekkor, Csepel városközpont I-III.)

³¹⁸ Lakóterv, dr. Dalányi László

³¹⁹ „Pedig ennek a kérdésnek kibontása rendkívül aktuális, különösen most, amikor lakótelepeink új léptékrendje és ezen belül tagadhatatlanul mechanizáltabb városképe létrejön.” (DALÁNYI, 1967, 349)

³²⁰ terv: Mőcsényi Mihály

³²¹ 1960-65, terv: Jancsó Vilmos, Krizsán Zoltánné

Városliget nagyszabású felújítására 1974 és 1978 között került sor.³²² A hetvenes évtized legnagyobb parképítési beruházása volt az Óbudai-szigeten 1975-ben kialakított 34 ha-os parkrész.³²³

Budapesten a belső városrészek továbbra is **nagyon rossz zöldfelületi ellátottsággal** rendelkeztek. Az elvben fontos zöldterületi megújítás nem történt meg, a beavatkozások, fejlesztések ad hoc jelleggel, ötletszerűen folytak.

2.5.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

„A városok egészének átrendezését természetesen nem sikerülhetett a gyakorlatban is realizálni, ezért az ilyen elvek szerint kialakított új beépítések idegen testként jelennek meg a városban.”
(Tóth Zoltán)

Európa

A második világháború szörnyű pusztításai sok helyen lehetővé tették a **nagykiterjedésű városmegújítást**. Három alapvető irány látszott kibontakozni:

- Az első a város régen várt „felszabadításának” idejét látta eljönni. *„Ne építsük fel újra a bérkaszárnnyák, hátsó udvarok és pincelakások városát!”*³²⁴ A modernizmus zászlója alatt annak minden városépítészeti elgondolását a (romjaiban) meglévő történelmi központokra is ki akarta terjeszteni. *Marcel Lods* Le Corbusier ideáit kívánta megvalósítani Mainz **csaknem teljes leradírozása** után. (XIV./9-10. ábra) Maga a „mester” pedig az Elzász-Lotaringiában elpusztult *St. Dié* városára készített világos szerkezetű radikalista javaslatot. (XIV./5. ábra)

- A második a meglévő utcahálózatra és tömbstruktúrára alapozott (nem teljes mértékben megtartva azt) és a város „haladó szellemü”³²⁵ **fellazítását** tartotta kívánatosnak; a megmaradó történelmi centrum körül már szabadabb beépítést alkalmazva.³²⁶ Ilyen volt *Nürnberg* újjáépítésének terve³²⁷, vagy *St. Malo*-é Normandiában.³²⁸ (XIV./6. ábra) A megoldás megtartva az utca-szerkezetet megőriz valamit a régi város szabadtér-szerkezetéből, a tömbbelsőket parkosítva pedig jelentősen javítja a zöldfelületi ellátottságot.

³²² terv: Baraczka Katalin és Krizsán Zoltánné.

³²³ terv: Gopcsa Ervin és Krizsán Zoltánné

³²⁴ Max Taut Berlin kapcsán 1946-ban.

³²⁵ „fortschrittlicher”

³²⁶ Ezt a gyakorlatot sajnos a hetvenes évek Magyarországon is gyakran fogják alkalmazni...

³²⁷ tervezők: G.Hassenpflug – H. Räder – P. Pöschel

³²⁸ „*St.Malo in Normandy is an example of radical but highly successful restructuring in wich a great deal of thought was given to the preservation of the pattern of the historic road network.*” (PAPAGEORGIU, 1971, 87)

- A harmadik az évtizedekkel későbbi gyakorlatot előrevetítve **az eredeti városszövetet megtartva**, azt valóban csak „a főlöszlegesen ráakódott” terhektől megszabadítva állította helyre. Ilyen beavatkozás történt Párizs *Maubert* városrészében, ahol a felszabadított területeken sétányokat, zöldfelületeket létesítettek. (XIV./4. ábra)

Az ötvenes évek nyugat-európai bevásárló-utcáinak előképe a **Lijnbaan**.³²⁹ **Rotterdamban** épült 1951-ben. (XV./4-6. ábra) Az együttes, amely a város súlyosan szétbombázott központjában jött létre, a mai napig az egyik legmeggyőzőbb módon képes egyesíteni magában a tradicionális városi szabadtér-szerkezetet a modern beépítésmóddal. Drasztikusan csökkentették a lakások számát³³⁰, ezáltal lehetővé vált a beépítés fellazítása. A lakó- és irodatömböket a kedvező benapozás szerint rendezték, de nem áldozták fel a hagyományos értelemben vett városi utcát: fásított gyalogostengely tárja fel a magasházak alatt végigfutó üzletsort.

Már túl az újjáépítés első szakaszán 1953-ban hirdettek városépítészeti pályázatot Nyugat-Berlin tönkrebombázott **„Hansaviertel”** városrészének új beépítésére.³³¹ (XV./7-10. és 13. ábra) Az eredeti csillag-formájú, sűrűn beépített negyedből a két, egymást keresztező főúton és egy lényegében sértetlen templomon kívül semmi sem maradt – az alapszövet hatalmas parkká változott.³³² A város vezetése – mintegy reprezentálva különállóságát az öt körülvevő sztálinista NDK-tól – a „szabad világ” **építészeti krémjét** kérte fel, hogy az egyes épületeket megtervezze.³³³ Az épületek az 1957-es „Interbau” kiállításra készültek el.³³⁴

Kelet-Berlinben eközben elkészült a Stalinallee, de az 1958-as városépítési tervzet³³⁵ megjelenése után a sugárút kiépítését már modernista épületekkel folytatták. 1961-ben fallal választották el a két városrészt egymástól – ekkor készült a *"Plan für den Aufbau des Zentrums der Hauptstadt der Deutschen Demokratischen Republik"*, a teljes központi terület nagyszabású középületekkel és panel-lakótelepekkel való kiépítésének terve.³³⁶ Ez már tartalmazta annak, a „szocialista nagyvárosokra” jellemző **hatalmas központi téregyüttesnek** a tervét, amely a valaha világhírű Alexander-platz és környéke helyén később kialakult.³³⁷

³²⁹ tervezői: Johannes Hendrik van den Broek és Jacob Berend Bakema

³³⁰ „...a háború utáni rekonstrukciók során a városközpont funkciói közül „kifejejtették” a lakást. Így történt, hogy például Rotterdamban a háború előtti 25000-ból csak 10000 lakást építettek újjá a központban.” (OUDIN, 1980, 75)

³³¹ A pályázatot *Gerhard Jobst* és *Willi Kreuer* nyerte, egy mai szemmel nézve is figyelemre méltó, a corbusziánus háztömbökkel játékosan teret alkotó radikális beépítési javaslattal.

³³² A teljes területre számított szintterület mutató 2,2-ről 0,9-re csökkent.

³³³ Így lett „kiállító” a világ legnagyobb építészeti gyűjteményében Le Corbusier, Alvar Aalto, van den Broek és Bokema, Walter Gropius és Max Taut – összesen 54 neves építész. A teljes névsort ld. DOLFF-BONEKÄMPER, 1999, 25

³³⁴ A 45 épületben az 1938-as 7 000-hez képest 3 500 lakó számára volt hely.

³³⁵ *"Grundlagen des Planwerkes für die sozialistische Umgestaltung der Hauptstadt Berlin"*

³³⁶ www.stadtentwicklung.berlin.de/umwelt/stadtgruen/geschichte/de/stadtgruen

³³⁷ A jelen berlini városmegújításának egyik központi – és legösszetettebb – kérdése ennek a térségnek a „visszavárosiasítása”.

Budapest

„A rekonstrukció nyújt lehetőséget a meglévő szerkezetnek a korszerű követelményeknek megfelelő korrigálására, egyszerű, áttekinthető, a fő közlekedési áramlásokat kifejező településszerkezet létrehozására, amelyen belül az emberi és gépi haladás sebességéhez igazodó keretek és kompozíció alakulhatnak ki.”
(Füle Lajos)³³⁸

Budapesten az ostrom utáni néhány „szabad” évben a nyugat-európaival megegyező tartalmú és szellemiségű, **szívnvonalas elméleti munkák** láttak napvilágot.³³⁹ Az FKT több pályázatot hirdetett, a részben romokban álló belső városrészek megújításának lehetőségeit kutatva.³⁴⁰ Az egyik legjellemzőbb ezek között a Belső Erzsébetváros egy tömbcsoportjának átépítésére kihirdetett volt (1946), amelyre általában a meglévő keretes beépítéshez csatlakozó, sávházaz, belső parkos megoldási javaslatok érkeztek. (PREISICH, 1998, 32)

Az 1948 és 54 közötti „kitérő” után a honi elmélet és gyakorlat 1954 után – a városmegújítás kérdésében is – elfordult a dogmatikus szocreál várostervezési ideáitól. Megkérdőjelezték, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága meglévő városaink áttervezése során a lakóterületi egységek rendszere kialakításának, hiszen (akkor már) könnyen belátható volt, hogy a meglévő városainkban csak erős belemagyarozás útján lehetne megállapítani valamilyen lakóterületi szervezetet.³⁴¹ A nyugati gyakorlathoz hasonlóan az volt az álláspont, hogy a városközpontok mind épületállományuk, mind szerepkörük miatt **nem alkalmasak** lakások tömeges elhelyezésére.³⁴² A **közlekedési és parkolási** probléma előrevetette az árnyékát. Mélygarázsokra, parkolóházakra akkor még az „elit” Belvárosban is csak félve mertek gondolni, ezért a szabadterek növelését, megmentését más módon kellett megoldani.³⁴³

A szocreál beköszönte előtt a már említett tervpályázatokon kívül egy, városképileg is jelentős **átépítés** történt: ez a Parlamenttel átellenben 1948-49-ben felépült – azóta csak pontházként emlegetett – nyolcemeletes, negyvennyolc lakásos épület³⁴⁴, amely a megépülte utáni hat évben a gyűlölet céltáblája volt. 1959-ben már követendő példa megint: „Az ún. pontház mellé előbb egy, majd – bontás után – még egy építendő – hármas egység már jellegzetes városképi hatást adhat e helyen.” (GRANASZTÓI –

³³⁸ FÜLE, 1973, 90

³³⁹ „Zártsorban épült, kialakult városrészekben úgy építjük be az új lakóépületeket, hogy a teletömb belseje üresen maradjon. A beépített keretbe a sarkoknál lehetőleg beépítetlen nyílásokat (légréseket) kell hagyni. (...) Ha elavult, vagy rombadőlt épületek helyén nagyobb összefüggő terület beépítésére nyílik alkalom, törekednünk kell a korszerű sávaz, vagy szabadonálló beépítési mód bevezetésére.” (IFJ. KISMARTY-LECHNER, 1947, 25)

³⁴⁰ Tervpályázat volt 1946-ban a dunaparti szállodasor újjáépítésére, valamint a pesti Duna-part Szabadság-híd és Petőfi-híd közötti szakaszának beépítésére.

³⁴¹ vö. FARAGÓ 1955

³⁴² „Ma ugyan laknak bennük, de ez nem azért van, mert kényelmes lakáslehetőséget biztosítanak, hanem azért, mert válogatási lehetőségek nincsenek.” (PERÉNYI, 1963)

³⁴³ „Ha az épület állaga megengedi, akkor az út- és gyalogjáró felületek, a szabad területek növelése elképzelhető az épület földszintjének kiváltásával, lábra állításával.” (PERÉNYI, 1976, 139)

POLÓNYI, 1959, 25) (XVI./9-10. ábra) Ha megtörtént volna, akkor a Dunapart és a Nagy Imre tér együttesen a budai Dunapart egyik legkellemesebb, vegyes funkciójú szabadtér-együttesét hozták volna létre.

Budapest és környéke általános rendezési terve 1960-ban „alvótelepülések” létesítését javasolja, de a **belső városrészek erőteljes felújításával egyidejűleg**. Ekkor határozták el a Közép-Józsefváros átépítését is. Az eredeti beépítési terv változatos épületmagasságával kevésbé volt „lakótelepszerű”, mint a – részben – ténylegesen megvalósult.³⁴⁵ (XVII./3-4. ábra) A terv célja a külső Józsefvárosban bontással építési telkek felszabadítása volt az első tizenötéves lakásépítési program megvalósításához. Négy év alatt 3200 lakás épült meg, majd finanszírozási okokból az építkezést leállították.

Magát a tervet az jellemzi, hogy teljes egészükben megmaradnak a főútvonalak (a József körút, az Üllői út, a Baross utca) menti, műszaki és városképi szempontból egyaránt értékes épületek. Ezzel szemben lebontják és **teljesen újjáépítik** a tömbcsoport belsejét. A beépítés – a bontási arány lehető csökkentésére – sűrűbb, mint a külső területeké. A zöldterületek és a gépkocsiparkoló helyek létesítése csak úgy lehetséges, ha az épületek viszonylag magasak, az óvodák, bölcsődék pedig a lakóépületek földszintjén foglalnak helyet. Preisich Gábor³⁴⁶ szerint: „*Ennek, a viszonylag nagy bontással járó építési tevékenységnek az a nagy előnye, hogy környezetük rendezésével a megmaradó épületeket is értékesebbé teszi.*” (PREISICH, 1973, 46)

Időközben nemzetközi szinten felerősödött a történeti városok védelme. A – később a Washingtoni Chartában testet öltött – szellemiség ellenére a városok többségében nem jelöltek ki **műemléki jelentőségű területeket**. Mire ez megtörtént volna, a főleg alföldi, jellegükben 19. századi városokat olyan brutális városrendezési beavatkozások érték, hogy karakterük nagy részét elvesztették. Lélektelen, uniformizált lakótelepek foglalták el a hagyományos városrészek, nemegyszer a központok helyét.³⁴⁷ De sajnos hasonló „**külterjes**” **megújítások** zajlottak le abban a „történetinek elismert” 19 magyarországi városban is, ahol viszont jelöltek ki műemléki jelentőségű területeket.³⁴⁸

A külső fővárosi városterületeken megindult „szanálás” Budapesten nem okozott sok fejtörést és valóban **látványos eredményeket** hozott. A 15–20 év alatt lebontott lakások száma nem haladhatta meg az ugyanazon idő alatt felépítendő lakások számának 25 százalékát. „*Ez idő alatt egyébként 58 ezer otthon lebontása árán 250 ezer lakást kívántak átadni a budapestieknek.*” (N. KÓSA, 1998)

³⁴⁴ Németh Pál, Scultéty János és Szilágyi Jenő alkotása

³⁴⁵ A tervet Mester Árpád készítette a BUVÁTI-ban.

³⁴⁶ (1909 – 1998) Hosszú pályafutása alatt, több minőségben (tervező, főépítész, BUVÁTI vezető), Budapest e munkában tárgyalt hét korszaka közül négyben aktív részese a folyamatoknak, várostörténeti munkái alapvető fontosságú irodalmak.

³⁴⁷ Debrecen, Makó, Szolnok, Orosháza és még egy sor jellegzetes alföldi magyar város jóvátehetetlen károkat szenvedett. (ROMÁN, 1996)

³⁴⁸ „*Három gyönyörű műemléki város: Veszprém, Székesfehérvár és Esztergom szenvedett úgy szörnyű károkat úgy, hogy a jogilag védett műemléki jelentőségű területet voltaképpen nem érte közvetlen sérelem.*” (ROMÁN 1996).

2.6. A „SZELÍD” VÁROSMEGÚJÍTÁS ELŐRETÖRÉSE ³⁴⁹

„Meg kell tanítanunk a következő generációt arra, hogy hogyan tehetnék lakhatóvá azt a világot, amelyet a mi generációnk épített.”

(Antoine de Saint-Exupéry) ³⁵⁰

Európa 20. századi történelme, két minden eddigi borzalmat felülmúló világháború, a döbbenetes mértékű népirtások, a gazdasági, társadalmi, urbanizációs átalakulások, valamint a politikai ideológiák összeomlása az európai civilizációs és kulturális értékek válságához vezettek. A hatvanas évek végére felnőtt egy **új generáció**, amelyik már csak hallomásból ismerte a második világháborút, a „helyreállítás”, az „újrakezdés” nekik nem sokat jelentett. Nyugat-Európában az amerikai támogatásból kiindult gazdasági csoda egyre magasabbra emelte az életszínvonalat, de a felszín alatt megindult az erjedés.

A termelés súlypontjai kikerültek a városokból, a meglévő üzemek kitelepültek, az újak eleve oda épültek. A városokban csökkent az ipari munkahelyek száma, míg az agglomerációban megnőtt – megkezdődött az ipar szuburbanizációja. Egyre többen kutatták a megteremtett jóléti társadalom „árnyoldalait” is – olyan fogalmak váltak az új korszak központi kérdéseivé, mint a környezetvédelem vagy a fenntartható fejlődés. ³⁵¹ Az olajválság idején a és a társadalom **energia-függősége** megrémítette az embereket, a személyes létbizonytalanság teret engedett az alternatív gondolatoknak és mozgalmaknak. ³⁵² A tiszta környezethez való jog sok ország alkotmányának részévé vált, szinte minden ország létrehozta környezetvédelmi szervezeteit, megalkotta környezetvédelmi törvényeit. ³⁵³

A szocialista országokban mindez jókora késéssel ment végbe. A hatvanas évek végén, a csehszlovákiai VSZ bevonulást követően egy rövid **enyhülés** következett (ez leginkább a kulturális életben hagyott mély nyomokat), de az azután újra megmerevedő politikai helyzet, a továbbra is erőltetett iparosítás, az elavult technológiák alkalmazása nem a nyugati típusú minőségi szerkezetváltás irányába mutattak. ³⁵⁴ A világgazdasági helyzet, a nyomasztó nyugati gazdasági és katonai fölény, a megállíthatatlan informatikai fejlődés végül térdre kényszerítette a kommunista rezsimeket – a berlini fal leomlása után megindult a gyors átmenet a demokratikus társadalmi viszonyok közé.

³⁴⁹ Nyugat-Európa a hatvanas évek végétől; szocialista országok a nyolcvanas évek elejétől (1968-)

³⁵⁰ „Terre des Hommes”, 1939 (POLÓNYI, 2000, 167)

³⁵¹ 1969-ben U Thant ENSZ főtitkár felhívással fordult a tagállamokhoz. Beszédében kifejtette, hogy az emberiség története során először került olyan helyzetbe, hogy létét válság fenyegeti, a környezet válsága, amely alól egyetlen nemzet sem vonhatja ki magát - A felhívás hatására 1972-ben Stockholmban összehívták az ENSZ Környezetvédelmi Világkonferenciát.

³⁵² A globális veszély felismerése ösztönözte Aurelio Peccei olasz közgazdászt, hogy 1968-ban létrehozza a Római Klubot.

³⁵³ Hazánkban: 1976. évi II. törvény,

³⁵⁴ Az egyre fokozódó elégedetlenség az 1981-es lengyelországi munkásfelkelésben csúcson sodródott ki.

2.6.1. Városépítészet

Európa

„A modernizmus városépítési módszere a „törlés és helyettesítés” volt: úgy vélték, hogy csak egy tabula rasa teszi lehetővé az új kor önmegvalósítását. A posztmoderneknak módszere ezzel szemben az „ismétlés és újrakombinálás.”” (Jeffrey Kipnis, 1995)³⁵⁵

A nagy társadalmi elméletek bukásával együtt eltűntek a városi utópiák is. Az álmodozások, a végletes megoldások helyett a valósághoz közelebb álló, kisebb léptékű, magvalósíthatóbb javaslatok kerültek előtérbe. A **posztmodern városépítészet** a kulturális folytonosságot, a hely identitását tartotta elsődlegesen fontosnak. Az előző évtizedekben hangoztatott „*minden jó, ami modern*” helyett kialakult egy „*minden jó, ami régi*” felfogásbeli különbség. „*Mentsétek meg a városainkat!*”³⁵⁶ – ez volt a jelmondat. 1975 az „*Európai Műemlékvédelmi Éve*” volt – a külső területek fejlesztésének kifulladására a **műemlékvédelmi szemlélet** gyors előretöréséhez vezetett.

A másik vezérmotívum az **ökológia** lett. Az évtized közepétől megváltozott a tervezéskultúra, az urbanisztikai fejlődés „rehabilitálta” a tradicionális városszövetet: az utcát, a teret és az udvart, ismét „fölfedezte” a tér közösségi használatának differenciálásában rejlő környezet-lélektani, társadalmi és építészeti előnyöket. És hirtelen a városépítésszek is rájöttek, hogy mindezekért még áldozatot is érdemes vállalni, például azzal, hogy lemondanak az elválasztott forgalomról, a földszintek jó benapozásáról vagy a lakóterületek részeként korábban megvalósított nagy közterületi zöldfelületekről.

Az ún. **kontextualista személet** gyakorlati alkalmazását az „új racionalizmus”³⁵⁷ hozta el. A Krier fivérek elképzelése a középkori város változatosságát ötvözi a reneszánsz és a barokk rezidenciavárosok dísztereinek, kertjeinek, parkjainak kellemességével és a 19. század végi nagy városátépítések eklektikájával. (XVIII./6. ábra) *Aldo Rossi* a klasszicizmus folytatójaként bírálóitól a **formalizmus** vádját is elfogadta. Legfőbb ideje – mondták a teoretikusok – hogy elismerjük az emberek jogát saját kulturális környezetük meghatározására: *Aldo van Eyck* holland építész szerint minden más, kívülről jövő modell erőltetése társadalomellenes. „Bármi és bárhol” megtörténhetett a városon belül, nem véletlenül fedezik fel a 70-es évek teoretikusai, hogy a város: kollázs, vagyis különböző jellegű, megjelenésű és felfogású, különböző korokból származó környezeti kultúrák egymás mellettsége.

³⁵⁵ (MEGGYESI - BENKŐ, 2001, 22)

³⁵⁶ „*Rettet unsere Städte jetzt!*” – HARLANDER, 1998, 7

³⁵⁷ Tendenz csoport, *Leon és Robert Krier*

Ekkor lépett fel talán utoljára egységesen az a „sajátos értékrend”, amihez egy bizonyos kör tagjai – építészek, kertépítészek, településtervezők, mérnökök – mai napig „makacsul” ragaszkodnak, miközben más területek képviselői – közigazdászok, szociológusok, ingatlanfejlesztők – azóta már teljesen másképp gondolkodnak. *„Szempontjaik kimondatlanul is a „jó városforma”, városalak körül összpontosulnak, a városi tér és elemei három dimenziós kiterjedése és – ne tagadjuk – a szépség, kellemesség kategóriái körül mozognak.” (LOCSMÁNDI, 2000, 63)*

Alapvető szemléletváltozás állt be a **gépjárműforgalom** és a város kapcsolatában: jellemzően az ötvenes és hatvanas években – ez volt az infrastruktúra fejlesztés időszaka – az útvonalak kapacitását növelték a forgalom érdekében. A hatvanas-hetvenes évek közlekedéstudományának viharos fejlődése infrastruktúra optimalizálását hozta magával – igyekeztek forgalomszervezéssel orvosolni a bajokat. A hetvenes évektől leginkább azon dolgoztak, hogy megakadályozzák a forgalom növekedését, illetve megpróbálják csökkenteni azt.³⁵⁸ Elterjedtek a gyalogoszónák, a gépkocsi forgalomtól mentes belvárosok, az autókat elnyelték a parkolóházak és mélygarázsok.³⁵⁹

Budapest

„Egy dologban mindenképpen meg kell egyeznünk: amit értelmesen meg lehet tartani – és itt nemcsak esztétikai értékekről van szó – azt meg kell tartani. Minden olyan mozzanatot, motívumot, olyan épületet vagy bármit, ami karaktert ad, függetlenül attól, hogy műemlék-e vagy sem.”
(Borvendég Béla)³⁶⁰

Budapest, mint „a legvidámabb barakk” fővárosa, geopolitikai helyzeténél fogva is, kedvezőbb helyzetben volt társainál. A viszonylag erős középosztályban továbbélő polgári hagyományok nyugati értelemben is elviselhetővé tették a magyar fővárost – ez az idegenforgalom iparszerű fejlesztésében is megmutatkozott a hetvenes évek közepétől. A **lakáshiány** azonban csak lassan csökkent.³⁶¹ Az egyre jobban leromló belső kerületekből elkezdett menekülni a fiatal középosztály – alacsonyabb státusú népséget hagyva maga után. Budapestről a nyolcvanas évek vége óta az elvándorlás nagyobb a bevándorlásnál. Az elvándoroltaknak kb. 70%-a az agglomerációs övezetbe költözött. A hetvenes évekbeli rekonstrukció ellenére számban és arányaiban is leginkább a VIII. kerületben **csökkent a népesség**.³⁶² A IX. kerület népessége - a József Attila lakótelep építése ellenére is 16%-al csökkent.

³⁵⁸ „...nem a várost kell a forgalomhoz igazítani, hanem éppen fordítva.” (ROMÁN, 1999)

³⁵⁹ A világ első közhasználatú föld alatti garázsát 1941-ben, San Franciscóban építették (KELEMEN – VAJDA, 1981, 47)

³⁶⁰ (OSSKÓ, 1978, 153)

³⁶¹ „A nyolcvanas évek első felére érvényes VI. ötéves tervben még szerepelt ugyan 90 ezer új otthon felépítése és az 1950 előtt tető alá került házak felújítása, az országszerte érvényes beruházási stop miatt azonban mindennek a töredéke sem valósult meg.” (N. KÓSA, 1998)

³⁶² Az 1949. évi 140 ezerről 1990-ig 92 ezerre.

Az első szociológiai vizsgálatok eredményei nyomán 1978-ban az MSZMP Politikai Bizottság határozatban sürgette az elavult városrészek rekonstrukciójának mielőbbi megkezdését a fővárosban. Az 1983-ban megszületett **lakástörvény** radikálisan csökkentette az állami lakásberuházást, egyéni kölcsönök rendszerével támogatta a magánérs építkezéseket, differenciálta a lakbéreket.³⁶³ A rendszerváltozással a tanácsi lakások az önkormányzatok tulajdonába mentek át, megszületett a csaknem teljes önállóságot garantáló az **önkormányzati törvény**. Megszűntek az állami támogatások, a kiadásoktól való szabadulás érdekében a lakások több mint 50%-át eladták a bérlőknek. (1994, lakásprivatizációs törvény). Hirtelen „mindenki” lakástulajdonos lett, az is, akinek semmilyen anyagi lehetősége nem volt a lakás vagy a ház állagmegőrzésére. A város történeti városrészein soha nem látott számú tulajdonos várta, „hogyan történjen valami”, de már nem jött az IKV...

Miközben a mennyiségi lakásépítés volt a hivatalos építésügy elsősorú feladata, Magyarországon a történeti városok védelme korán megkezdődött: 1961-ben jelent meg az az **országos építésügyi szabályzat**, ami első ízben jelöli meg védendő értéknek a városok összefüggő műemlék-együtteseit, központjait, s biztosít jogi feltételeket a védelemhez. (ROMÁN, 1996) Azokon a területeken, amit a szabályzat alapján³⁶⁴ műemléki jelentőségű területté nyilvánítottak a műemléki hatóság engedélye nélkül nem lehetett bontani, újat építeni, átalakítani. Fokozatosan 19 városban jelöltek ki műemléki jelentőségű területet, s ezzel a legfontosabb történeti együttesek védelem alá kerültek.³⁶⁵ A hatékony hatósági munkát akadályozta, hogy a tulajdonos szinte minden esetben az állam volt, így a tulajdonosi és hatósági érdekek egyeztetése politikai szinten történt.

A külső kerületekben (és a vidéki nagyvárosokban) folytatódott a **panelépítkezések**, de a tervezés metódusában egyre nagyobb tért hódítottak a „kötelező puritánsággal” szembe forduló törekvések. A szociológiai vizsgálatokon alapuló, urbánusabb közeget létrehozó, helyi közösségeket kialakítani próbáló új negyedek kezdtek megjelenni – vegyes lakásszerkezettel, használhatóbb közterületekkel.³⁶⁶ A házigyári technológia folyamatos fejlesztése javította a házak és lakások általános minőségét³⁶⁷ – létrejöttek a „sztráklakótelepek”. (ERŐ 1996, 16)

A külső fejlesztések mellett – ha lassan is, de – megindul a belső felújítás.³⁶⁸ Az 1980-as OÉSZ³⁶⁹ szabályozta a meglévő épületek felújításának paramétereit, 1986-ban **kormányhatározat** született a bérházövezet rehabilitációjáról, amelynek középpontjában a történelmi karakter és a városépítészeti értékek

³⁶³ 1985-ben Budapestnek 2 072 000 lakosa volt.

³⁶⁴ Később az 1964. évi III. törvény alapján.

³⁶⁵ A külterjes városfejlődés ellen azonban ez nem nyújthatott védelmet – ld. előző fejezet.

³⁶⁶ Ezek zöldfelületeire is már nagyobb gondossággal ügyeltek – Gazdagrét, Újpalota, Káposztásmegyér, „Pók utca”

³⁶⁷ „A paneles építésmód akkor állt le, amikor az új házak éppen kezdtek egész jól működni.” - Golda János szóbeli közlése.

³⁶⁸ Részletesen ld. a Városmegújítás fejezetet.

³⁶⁹ 2/1980. (III.14.) ÉVM sz. rendelet

megőrzése állt, a lakóérték növelése mellett – egyben a lakásállomány javítása érdekében, a kedvezőtlen társadalmi folyamatok korrigálására. (BOGNER, 1999) ³⁷⁰

Elkészült a Ferencváros RRT-je ³⁷¹, ebben a terület átépítésével a lakások komfortfokozatának, minőségének javítása, magas színvonalú lakókörnyezet létrehozása a fajlagos minőségi mutatók (zöldfelület ellátottság, parkolás) javítása voltak a fő célkitűzések. A Fővárosi Tanács „kísérleti jellegű” **tömbrehabilitációja** három tömbbel indult. ³⁷² A modernista eszmékkel való „félhivatalos” szakítás nagy lendületet adott a „másképp tervezőknek”. Az akkor elkezdődött neoelektikus, posztmodern fordulat a mai napig jelentősen befolyásolja a magyar települések összképét. Új irányzatok jelentek meg, de sokszor a modernizmus tagadása csak a formálás szintjén valósult meg ³⁷³ – éppen a városok életében elsőrendű **kontextualitás** hiányzott a leggyakrabban.

2.6.2. Városi zöldfelületek

Európa

A hatvanas évek zöldfelületi rendszertervei már nem szorítkoztak a városi zöldterületek és zöldfelületek fizikai megtervezésére, méretezésére. A fenntartható fejlődés zászlaja alatt; az ökológia – közelebről település- vagy **városökológia** – alapjaira építve, olyan komplex rendszer létrehozása volt a cél, amelynek segítségével a települések fejlesztése a környező tájjal és a természettel összhangban, azok tönkretétele nélkül történhetett. A városökológia ³⁷⁴ álláspontja szerint a mesterséges, vagyis az ember által létrehozott és fenntartott ökoszisztémák önszabályozó képességüket teljesen elveszítették. A földfelszínnek ugyan csak 1%-át foglalják el, hatásuk, jelentőségük mégis sokszorosa ennek.

Barrie Commoner amerikai ökológus négy pontban foglalta össze az ökológia alaptörvényeit, amelyeket a **természeti rendszerek átalakítása** során nem szabad figyelmen kívül hagyni.

- *Minden kapcsolatban van minden mással.* („összefüggések hálózata”)
- *Valahová mindennek mennie kell.* („anyagmegmaradás”)
- *A természet maga tudja a legjobban, hogy mi előnyös a számára.*
- *A természet semmit nem ad ingyen, mindenért fizetni kell.* ³⁷⁵

³⁷⁰ Mindezek alapján készült a Fővárosi Városrész-rehabilitációs Segédlet.

³⁷¹ Az új idők jele, hogy Locsmánci Gábor „korszaknyitó” tervére Ybl-díjat kapott.

³⁷² „Az elért építészeti és városrendezési eredmény elismerésre méltó, annak ellenére, hogy az „elkészült” tömböket néhány hiányosság is terheli (pl. a parkolók teljes hiánya, a belső udvarok és a külső közterületek közötti óriási minőségi különbség).” (ACÉL, 1999)

³⁷³ „Az építészek jó része, még azok is, akik híresztelik magukról, hogy organikusan illeszkednek a tájhoz, gyakran a szomszéd telken álló épületről sem hajlandóak tudomást venni.” (POLÓNYI, 2000, 34)

³⁷⁴ a nagyvárosok belső szerkezetével és társadalmi jelenségeivel foglalkozó tudományos irányzat. Az 1920-as évek során fejlődött ki az Egyesült Államokban a városföldrajzból és a szociológiából.

³⁷⁵ <http://www.kfk.hu/kornyezet/kornyyved.pdf>

A külső övezetben zajló zöldmezős lakásépítés a környező táj rombolását, erdőket és más természetes élőhelyeket veszélyeztetett. A veszélyek felmérésének szándéka, a kedvezőtlen ökológiai alapadottságú belső városrészekben megkezdett intenzív megújítási tevékenység és az ahhoz kapcsolódó szakági tervezési feladatok Európa-szerte lehetővé tették az ilyen projektek **ökológiai szemléletű** kezelését. Felmérések készültek, amelyek a beépítésmódhoz kapcsolódóan a környezeti állapotokat is részletesen elemezték. Olyan ökológiai ismérveket vizsgáltak, mint a tömbök, egyes házak benapozási, átszellőzési viszonyai; a szabad felületek csapadékvíz-áteresztő képessége; a meglévő növényzet mennyisége és állapota. (LANDSCHAFT PLANEN&BAUEN, 1992)

A német tervezési gyakorlatba bevezetésre került a **"Biotóp Felületi Faktor"** (BFF) együttható, amely 0,00 és 1,00 értékek között adja meg egy vizsgált terület (tömb, ház) beépített alapterületre vetített ökológiai értékét.^{376 377} (GEHRKE - KLEIN, 1995) A vizsgálatok nyomán (amelyek egyidejűleg készülnek az építészeti felmérésekkel) ökológiai szemléletű **fejlesztési célok** határozhatók meg: az egybefüggő zöldfelületek megőrzése, állapotuk, minőségük javítása, közhasználatú zöldfelületek biztosítása (pl. játszóterek), hosszútávú intézkedések a levegőminőség javítására, kiegyenlítő növénytelepítés (futónövények, tetőkertek), a fajösszetétel gazdagítása. (GÜNTER+HÖSCHEL, 1992)

Egészen az 1970-es évekig nem volt általános annak közvetlen figyelembevétele, hogy a város lakói ugyanúgy az ökoszisztémának részei. A környezet törvényszerűségeinek megismerése ösztönözte a kutatókat a fizikai környezet emberi viselkedésre gyakorolt hatásának vizsgálatára. Az így kialakuló **környezetpszichológia** azt vizsgálja, hogy a különböző fizikai közegek, illetve ezek egyes vonatkozásai hogyan befolyásolják a viselkedés mutatóit (feladatteljesítés, munkavégzés). A környezetpszichológia és a **településszociológia** együttes kutatási eredményeit a szabadtertervezés ebben az időszakban kezdte napi munkájába beépíteni.

A lakosság kiáramlásának lefékezésében megnőtt a városi szabadterek fontossága, bár még egységes „városi szabadterrendszer”-ként való kezelésével nem találkozunk. A **„Bécsi Modell”** egyik tipikus példája *Himmelfortgrund* városrész (9. kerület), ahol a városrész megújítása során ³⁷⁸ külön készül el a közhasználatú városi szabadterek és a korlátozott közhasználatú (vagy az elől elzárt) belső udvarok rehabilitálásának terve.³⁷⁹ (BERGER, 1984)

³⁷⁶ A nálunk is használatos levélfelület index az alapterület és az összes aktív levélfelület hányadosa.

³⁷⁷ A számítás során a kertesített udvar, a homlokzat zöldesítése pozitív értékek; a növényzet hiánya, a nem vízáteresztő udvarburkolat negatívak. Egy tipikus, felújítás előtt álló, zártosú, 5-6 emeletes épület beépítési százaléka 50-60%; általában erősen árnyékos, rosszul szellőzik, a hőszigetelés közepes, a gyakori széntüzelés nagy a károsanyag-koncentráció, zöldfelülete (ha egyáltalán van) szegényes fajösszetételű. BFF együtthatója: 0,15 – 0,25 között változhat.

³⁷⁸ 1982, terv: Helmut Eisenmenger és társai

³⁷⁹ „Wohnumfeld öffentlicher Raum” és „Hofverbesserung”

Budapest

„A város okozta hátrányok nagyrészt arra vezethetők vissza, hogy a városban élő ember elszakad a természettől, a szabad levegőtől, napfénytől; a természeti környezet jótékony fiziológiai és pszichikai hatásait nem élvezzi.”

(Ormos Imre)³⁸⁰

A hazai tájépítészet elmélet – köszönhetően a szakképzés és kutatás külföldi kapcsolatainak – lépést tartott a nemzetközi trenddel.³⁸¹ 1969-ben Budapestre egységes, ökológiai szemlélettel készült zöldfelületi rendszerterv készült (**MÉM Zöldövezeti Programterv**), amely az adottságokra építve egy jól tagolt gyűrűsugaras rendszert határozott meg „...*de a tervezett zöldfelületek túlnyomó többsége erdőterületeket takar, s így a differenciált zöldfelületi fejlesztés nem valósulhat meg*” (SZILÁGYI, 2003, 143) Ezzel együtt a tervet a komplex zöldfelületi rendszertervek előfutárának tekinthetjük, mert megjelent benne az ökológia, a környezet-, a táj- és természetvédelem – a kornak megfelelő – integrációja. Egységesen kezelte az agglomeráció, a város és a közös zöldfelületi rendszer kérdését.³⁸²

A tervezési gyakorlatra is hatással volt az ökológia. Az Óbudai sziget parkjának újabb, 63 hektáros bővítése során³⁸³ megmaradt és a parkba foglalt – maradvány ökoszisztémának tekinthető – ártéri ligeterdő lett az egyik alapja az első „**ökopark**”-nak, amelyet a Független Ökológiai Központ hozott létre. (NAGY, 1997) A városi parkokban is kedvelté vált a természetes társulásokat bemutató (imitáló) növényalkalmazás, vizes élőhelyek létrehozása, tanösvények kiépítése.

A „zöld kérdések” helyzete a településtervezési gyakorlatban gyakorta változott, leggyakrabban a **környezetvédelmi munkarész** (amit rendszeresen tájépítészek készítenek) részeként készült.³⁸⁴ A környezetvédelem, mint tevékenység komplex, mert az általa vizsgált és befolyásolni akart környezet már önmagában is egy minden más rendszerben valamilyen szinten jelenlevő teljesség, és munkája során több szakterület eredményeit is használja, illetve javaslatait minősíti a környezet egészének állapotára gyakorolt hatásai szempontjából. „*A környezetvédelmi tervezés részben integratív jellege miatt és a közös cél okán a környezetvédelmi és a településtervezésnek egy műveletben, egymással szoros kölcsönkapcsolatban, egymást erősítve célszerű folyniuk.*” (TÓTH, 1997, 179)

³⁸⁰ (ORMOS, 1967, 317)

³⁸¹ „Zöldterületeinken a korszerű fejlődést – egyebek közt – azzal jellemezhetjük, hogy mind az új tervezésben, mind a rekonstrukciókban felfogásbeli jelentős fordulat észlelhető, nevezetesen az, hogy a korábbi nézetekkel ellentétben, amelyek csak városképi, esztétikai értékek létrehozására irányultak, ma más elv érvényesül. Zöldterületeink egészségügyi hasznosságát tekintjük elsősorban fontosnak, s ilyen értéküket kívánjuk maximális mértékben fokozni.” (ORMOS, 1971, 56)

³⁸² (A zöldfelület településokológiai szerepének értékeléséhez 1984-ben készül el egy biológiailag aktív-inaktív felületarány-mérleg Budapest egész területére.) készítették: Csomez Attila és Jámbor Imre, Kertészeti Egyetem

³⁸³ 1980, terv: Csorba Veronika

³⁸⁴ „Mintegy két és fél évtizede a hivatalos településtervek, a rendezési tervek környezetvédelmi munkarészt is kell hogy tartalmazzanak...” (LOCSMÁNDI, 2000, 107)

2.6.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

„A meglévő épületek és utcák átfogó korszerűsítéséről van szó. Ennek során nemcsak a lakások és a homlokzatok felújítására kerül sor, hanem az utca szerepének meghatározására, burkolatának és berendezésének kialakítására, „bebútorozására” is.”
(Meggyesi Tamás)³⁸⁵

Európa

A válság elmélyült, nyilvánvalóvá vált, hogy mennyiségi lakásigény kielégítése után – az egyre pusztuló városok megmentése érdekében – többet kell foglalkozni az egyes ember és a kisközösségek igényeivel, elvárásaival. Olyan **értékközpontú városmegújításra** volt szükség, amely „egyszerre ápol testet és lelket”, amely nem csak lakásszámban és zöldfelületi ellátottságban mérhető. Minderre az 1968-as és azt követő megmozdulások is felhívták a figyelmet.³⁸⁶

Nyugat-Berlin első, ilyen szellemben ³⁸⁷ levezényelt rehabilitációja a **charlottenburg-i** tömbrehabilitáció volt. (XIX./5. ábra) Megmaradt az eredeti utcaszerkezet, a teljes övezetben forgalomcsillapítást vezettek be az úttest leszűkítésével, burkolatának cseréjével (DYCKHOFF, 1983), és még a szinte arra lehetetlennek tűnő utcákban is fásítottak. Csak a foghíjakat építették be új házakkal. Több épületnek megmaradt az eredeti belső udvara, a tömbbelsőket nem nyitották össze, csak passzázs jelleggel egybekötötték a kisebb szabadtereket, így alakítva ki használható környezetet.³⁸⁸

Ugyanekkor a fekvésében és eredeti építészeti arculatában hasonló kelet-berlini **Prenzlauer Berg**, amely – a nagyszabású tervek ellenére – elkerülte a kényszerű „panelosítást”, a városi tanács döntése nyomán „kísérleti tervezési területet” lett. Ennek következményeképpen a lakásmodernizálásokkal párhuzamosan néhány nagyszabású tömbbelső-kialakítás is létre jött, egyes tömbökben pedig az eredeti beépítéstől eltérő, az utcára merőleges kialakítást hoztak létre.³⁸⁹

1990 szeptemberében a már egyesült városi közgyűlés 58. „rehabilitációt előkészítő vizsgálati területet” jelölt ki Kelet-Berlinben. Az ezt követő előkészítő időszak lezárásaként megalkották a berlini városmegújítás alapelveit.³⁹⁰ Az **átfogó stratégia** legfontosabb elemei:

³⁸⁵ (MEGGYESI, 1978)

³⁸⁶ Az ezekre adott városépítészeti válaszok között az elsők között volt Bologna 1969-es 'Piano Centro Storico' programja (KUUSKOSKI, 1977, 57)

³⁸⁷ Az ötvenes években a háborús újjáépítéssel egy időben Wedding városrészben folytattak jelentős városszerkezeti átalakításokkal járó felújításokat. Utcákat szüntettek meg, szélesítettek ki, a lakásokat korszerűsítették, a foghíjakat beépítették, a megmaradó házak egyszerűsített homlokzatot kaptak, sőt – teljes tömbbontás után – két új, parkosított közteret is létrehozottak.

³⁸⁸ A felújítások nyomán itt is keletkeztek szociológiai feszültségek („dzsentifikáció”). (HARLANDER, 1998, 7)

³⁸⁹ Az eredetinel jóval nagyobb zöldfelületi ellátottságot biztosítva ezzel.

- a meglévő építészeti és városépítészeti rendszer megőrzése,
- az érintettek igényeinek felmérése; az intézkedések és eljárások szociális háttere, a lakók folyamatos tájékoztatása,
- a meglévő helyi ipari struktúra fennmaradása, fejlődése, a munkahelyek számának növekedése,
- a rehabilitáció belátható időn belüli – kb. 15 év alatt – befejezése,
- a köz érdekeinek biztosítása időben megvásárolt ingatlanokkal és tervezésjogi eszközökkel (szabályozási terv)³⁹¹,
- a magántőke is bevonása a fejlesztésbe középlejárati hitelekkel és támogatásokkal.

Franciaországban az ötvenes évek bontásos, nagymértékű átalakításokkal járó rehabilitációit a kultuszminiszter 1962-ben leállította. A hetvenes évek elejétől a valódi szociális igényeket tükröző együttesek születtek. 1975-ben megszületett a **rehabilitáció állami programja**, amely a tulajdonosok bevonásával, a közszolgáltatások és a közterületek minőségének javításával számolt.³⁹² 1985 óta a szervezésben és bonyolításban az önkormányzatok teljes függetlenséget élveznek, de az állam anyagilag továbbra is támogatja a megújításokat.³⁹³

A „Bécsi modell”³⁹⁴ annyiban eltért az európai trendektől, hogy itt nagyfelületű tömbrehabilitációra gyakorlatilag nem került sor. (XIX./1-2. ábra) Bár történtek kisebb udvar-összenyitások, de általánosságban nagy „tisztelettel” viseltettek a városi szövet iránt. (BERGER, 1984) Az első rehabilitációs időszak (1974-84) sikerei bizonyították: a bécsiek jó úton indultak el. Az első tíz év tapasztalatai alapján, a köztulajdon és közakarat, a háztulajdonosok és beruházók munkájának és céljainak **összehangolására** 1984-ben alapítványt hoztak létre.³⁹⁵ (MATOUSEK, 1995, 53) Az összes elvégzett rehabilitáció 60%-a ún. „*Sockelsanierung*”, ami olyan „enyhe” felújítás, ahol a házak rendbehozatalát a bérlők által kívánt lakásfelújításokkal együtt végzik fel. A rehabilitáció belső szárnyak bontásával, udvarzöldesítéssel, forgalomcsökkentéssel, utólagos közműbekötésekkel is számol.³⁹⁶

³⁹⁰ Leitsätze zur Stadterneuerung in Berlin beschlossen vom Senat von Berlin am 31. August 1993

³⁹¹ A rehabilitációs területek általános közmű és infrastrukturális beruházásai Berlin város költségvetési tervezetében elsőbbséget élveznek más, jobb állapotú területek hasonló igényeivel szemben.

³⁹² www.urbamet.com/siteplus/rehabilitation

³⁹³ Nancy *Bouché*, a francia Építési Minisztérium főtisztviselőjének előadása a „A területfejlesztés és a városfejlesztés új útjai” magyar-francia konferencián, Budapest Francia Intézetben, 2003. áprilisában

³⁹⁴ Ma Bécs városa a világ egyik legnagyobb lakástulajdonosa, összesen mintegy 220 000 önkormányzati lakásával (a lakásállomány kb. 26%-a) jelentős és meghatározó szerepet játszik az ingatlanpiacon. (HALA, 1997, 15)

³⁹⁵ „*Wiener Bodenbereitstellungs- und Stadterneuerungsfond*” (WBSF)

³⁹⁶ Ma minden hatodik bécsi lakás felújított vagy rövidesen felújítandó házban található. (HALA, 1997, 15)

Budapest

„Az a módszer, mely statikus módon, egyidejűen felépíthető építészeti együttesként, egyszerre megvalósítható tervként kívánja újjáalkotni a történeti városközpontot, csak kudarcra lehet ítélve.”
(Granasztói Pál)³⁹⁷

A magyar műemlékvédelem zászlóshajója az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a sokat szenvedett budai várnegyed lett, ahol lényegében már a 60-as évek végére befejeződött a rehabilitáció. **Házankénti** helyreállítás és korszerűsítés, nem pedig átfogóbb átépítés: ez a műemléki területrehabilitáció budai modellje.³⁹⁸ A várostervezés elmélete „vette az adást”; a hetvenes évek elején már megjelentek az első említések a belső városrészek megújításának „enyhébb” módszereiről, a „régvi világ” értékeiről.³⁹⁹

1974-ben a BUVÁTI-ban javaslat készült a belső Erzsébet és Terézváros elavult tömbjeinek felújítására, amelyben részletes vizsgálatok alapján tömbönként javasolt megoldásokat. A tervezet, mint a későbbi tömbönkénti RRT-k egyik kiindulási alapja, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bérházak övezetek leromlásának problémája bekerül a politikai köztudatba. 1978 és 1986 között részletes **szociológiai vizsgálatok**, építészeti állapotfeltárás zajlott a központi fekvésű, általában a századforduló körül létrejött, nagyvárosias beépítésű városterületre. A 999 tömböt felölelő vizsgálati területen 394 tömbben 104 000 lakás igényelt rehabilitációt.⁴⁰⁰

1982-ben elkészül az „I/A akcióterület” RRT-je, a híressé vált 15-ös⁴⁰¹ tömb végleges rehabilitációs programjával: lakossági és vállalati pénzeszközök bevonásával több új lakóház építését tervezte nagy zöldfelület kialakításával a tömbbelsőben.⁴⁰² (XX./3. ábra) Elkezdődött (3 tömb) és tetszetős sikereket aratott a ferencvárosi rehabilitáció. Megszületett **Budapest belső területeinek rehabilitációs tervezete**. A finanszírozási terv irreális nagyságú állami befektetést igényelt volna – de a közeledő rendszerváltás teljes mértékben megváltoztatta az alapokat. 1990-től az önkormányzatok elidegenítésből származó bevételének 50%-a képezte a Fővárosi Rehabilitációs Keretet, amelyből a kerületek pályázat útján részesülhettek.⁴⁰³ A

³⁹⁷ (GRANASZTÓI 1972, 223)

³⁹⁸ Budán kezdődött meg az a gyakorlat, ami azóta is a magyar műemlékvédelem jogos fő büszkesége: nem készülhet számottevő műemlék-helyreállítás tudományos kutatás s ezt összefoglaló tudományos dokumentáció nélkül. (ROMÁN, 1996)

³⁹⁹ „Nem biztos azonban, hogy a távolabbi jövőben a ma teljes rekonstrukcióra szánt belső városrészek számára nem lesz-e a kedvezőbb és humánusabb építési mód.” (PREISICH, 1973, 46) Az egykor harcoss modernista Preisich itt már a rehabilitáció híve, de a politika még nem támogatja azt.

⁴⁰⁰ Bécsi adatok 1984-ből: 2 700 házban 121 000 lakás – a lebonyolításra 21 milliárd Schillinget szabadítottak fel.

⁴⁰¹ Dob utca – Klauzál tér, terv: Vinkovits István (Ő készítette a Józsefváros átépítési tervét is, amely a terület szerkezetét tiszteletben tartotta, de alapvetően paneles technológiára épített.)

⁴⁰² Ekkor csak a bontásokra kerülhetett sor - finanszírozási okokból és a lakossági ellenállás miatt le kellett állítani.

⁴⁰³ Mivel az önkormányzatok tulajdonában a lakásállomány legrosszabb műszaki állapotú, legnagyobb beavatkozást igénylő része maradt, itt lett volna legdrágább a rehabilitáció; a jobb állapotú részekben a rengeteg tulajdonos miatt volt nehéz a helyzet.

VÁTI-ban újabb részletes rendezési terv készült a Józsefvárosra ⁴⁰⁴, amely csak a szükséges épületmennyiséget bontotta és az értékek védelmére koncentrált. ⁴⁰⁵

Az új kor új fejlesztési koncepciókat igényelt. A **SEM IX. Rt.** ⁴⁰⁶ koncepcióját a Ferencvárosi Önkormányzat 1992-ben fogadta el. ⁴⁰⁷A társaság pénzügyi koncepciójának lényege az volt, hogy a beruházóknak, építési vállalkozóknak eladásra kerülő ingatlanok értéke fedezze a városrendezési munkák költségeit (útépítés, közművek felújítása, zöldterületek kialakítása, épületbontások, stb.) A fennmaradó pénzből a kiköltöző lakók szociális bérlakásait, alapfokú ellátó intézményeket (pl. óvoda) kell építeni, illetve a megmaradó épületek tatarozására kell fordítani. (ACÉL, 1999) *„Az eredmény mégsem egy korszerűtlen beépítési struktúra visszaállítása, hanem – a tömbbelső „kiszabadítása” következtében – egy lazább, levegősebb, zöldbeágyazott lakókörnyezet kialakulása.”* (ACÉL, 1999) (XX./2. és 4. ábra)

Nem mindenki látja azonban így az eredményt: több szakember szerint a megvalósult rehabilitációs programok a tetemes anyagi áldozatok ellenére **nem hoztak azonban egyértelműen valós eredményeket**, mivel elmaradt a használók, a lakók pozitív visszaigazolása. A tömbbelső egységes kezelésének, összenyitásának erőltetése miatt megszűnt ugyanis a kisebb belső udvarok intimitása, zártsága, valamint a belső udvar térfalainak építészeti kezelése is számos nehézségbe ütközött. *„Kiderült, hogy a telekre alapozó organikus fejlődés negatív kinövésai szülte problémák megoldását nem lehet egy tőle idegen, tömb léptékben való kezelésétől, egy tőle idegen struktúra ráerőltetésétől várni, s ha mégis ez történik, ez csak részeredményt hozhat.”* (TÓTH, 1997, 126)

⁴⁰⁴ terv: Perczel Anna

⁴⁰⁵ ...és amelyben megjelenik a következő korszak egyik kulcs-fejlesztése: az Üllői út menti tömbök áttörésével a Corvin mozi tömbjétől az Orczy kertig húzódó „Corvin-Szigony” sétány

⁴⁰⁶ 51%-ban a kerületi önkormányzat, 24,5-24,5 %-ban OTP és a francia CDC bank tulajdona

⁴⁰⁷ *„A városrendezési elképzelés azon a felismerésen alapult, hogy óriási ellentmondás van a Középső Ferencváros potenciális lehetőségei és a városon belüli tényleges helyzete között.”* (ACÉL, 1999)

2.7. A JELENKOR VÁROSMEGÚJÍTÁSAI

„A város mérhetetlenül megnövekedett bajainak a jó részét ki lehet küszöbölni, ha maga a lakosság is hajlandó változtatni életmódján, lakáskörülményein, közlekedési eszközein - hogy a város visszanyerje értékeit és megszabaduljon az útközben felszedett káros velejáróktól. Nem a várossal van a baj, hanem annak káros, de kiküszöbölhető „következésményeivel”.

(Batár Attila)⁴⁰⁸

Az uralkodó világgazdasági folyamatok hatására Európában is visszaszorul a nagyipar, előretörnek a szolgáltatások, a kisipar; egyre fontosabb **a design, a reklám, a kommunikáció**. Nő a munkanélküliség: elsősorban a nők és az idősek vannak gondban.⁴⁰⁹ A fogyasztás egyre differenciáltabbá válik, jellemző az áruk nagyfokú diverzifikálása: cél a kereslet növelése. A nagyvállalatok egyre inkább rugalmasak a térben, a telephelyek könnyen elmozdíthatók – a következmény differenciálódás és növekvő társadalmi feszültségek. Egyre nagyobb az ellentét a világ fejlett és elmaradott térségei között.⁴¹⁰

2.7.1. Városépítészet

„A városépítészet jövője figyelmének irányaitól függ; a közösség meghatározó rétegei egyre tájékozottabbak lesznek a városok jellegéről és problémáiról, és egyre kevésbé lesznek toleránsak a városépítésszek egyéni szeszélyeivel szemben.”

Lukovich Tamás⁴¹¹

Európa

Folytatódik a **dezurbanizáció**, az új közlekedési és kommunikációs technikák megjelenésével a gazdaság jelentős része a „sunbelt”-be vonul és zöldmezősen fejleszt. Egyre nő a multinacionális gazdasági társaságok szerepe, az állami vállalatoké fokozatosan csökken – ezzel párhuzamosan a városok és régiók szerepe megnő, **városverseny veszi kezdetét** a multik kegyeiért. Új fogalom jelenik meg: a **globális város**⁴¹², ahol nagyszámú kereskedelmi- és kulturális intézmény létesül, gyorsan növekvő üzleti szolgáltatások

⁴⁰⁸ (BATÁR, 2000, 7)

⁴⁰⁹ Sokan az egyre erősödő távmunkában látják a megoldást.

⁴¹⁰ A világgal kapcsolatos legfontosabb problémákra keresi a megoldás az AGENDA 21, amelyet az 1992-es Rio-i csúcson fogadtak el. Fontosabb ajánlásai: fenntartható energiaellátás és közlekedésfejlesztés, a megújuló energiák jobb hasznosítása. Javasolja a helyi építőanyagok használatát, elsődlegesnek tartja a városi egészségügyi problémák kezelését.

⁴¹¹ LUKOVICH, 2001, 182

⁴¹² Jó közlekedési kapcsolatokkal bíró, nagy lélekszámú (nem feltétlenül fő-) város.

(tőzsde, brókercégek, könyvelés, stb.) központjai telepednek, fontos feldolgozóipari (fogyasztóorientált iparok, divat) centrumok jönnek létre.

A fejlődő városokban ugyanakkor beindul a **reurbanizáció**, amely szoros összefüggést mutat a városmegújításokkal. A nagyobb munka-, szórakozási és kulturális lehetőségek miatt a belvárosban élni egyesek számára ma is csábító. A városba visszavándorlók, elsősorban a nagy cégek feltörekvő ambiciózus, fiatal (rendszerint gyermektelen) alkalmazottai közül kerülnek ki⁴¹³, akik éjjel-nappal dolgozva a városban akarnak élni, hogy a kemény munkaidő után a város előnyeit élvezhessék. A történelmi városmag épületállománya gyors ütemben modernizálódik, a tudatos image-javítás, a várospropaganda vállalkozókat és szolgáltatókat hoz a területre; az egyre növekvő lakbérek kiszorítják a szegényebb rétegeket – a belvárosok dzsentrifikálódnak.^{414 415}

A globalizáció, a városok szerepének kiteljesedése és specializációja folyamatosan új feladatok elé állítja a települések fejlesztőit és tervezőit. A „**várostermék**” kialakítása, mint a túlélés, a vonzóképeség megőrzésének egyik záloga elsődlegessé vált a stratégiákban. Különböző stratégiákat dolgoznak ki, de nyilvánvalóvá vált, hogy nincs „biztos recept” – minden városnak önmagát kell „kitalálnia”. A városi stratégiák kidolgozásakor egyértelművé vált, hogy a városok egyre összetettebb vizsgálata szükséges a folyamatok tervezhetővé tételéhez – ehhez pedig szakemberek sorát kell bevonni a tervezésbe.

A komplex, **multidisziplináris** együttműködés „vezető koordinátori” tisztségéért ma pozícióharc dül építészek, közgazdászok, ingatlanfejlesztők között. Ki-ki neveltetése és szakmai felfogása szerint dönt, melyik típusú problémafelvetés és megoldáskeresés áll hozzá közelebb. Ezek különbsége és a központi beavatkozás vágyának/képességének függvényében a ma városépítészeti gyakorlatában háromféle tervezést különböztethetünk meg: ún. totális városépítészeti, az infrastruktúra tervezését és a szabályozók tervezését.⁴¹⁶

A kortárs városépítészeti globálisan jelentkező problémái:⁴¹⁷

- **A történelmi városok harmonikus rendjét szabályozó közös értékek és tradíció szerep eltűnésében, szabályzatok és előírások kevésnek tűnnek a pótlására.**

A helyi közösség, az eredeti lakosság nagyrészt elvándorolt a belső városrészekből, nincs a közös múltból, a közös értékekből táplálkozó egységes elvárás. A városépítész e közben igyekszik a szabályzókat legjobb belátása szerint alkalmazni, ami könnyebb lenne, ha külön-külön lehetne szabályozni a fizikai-környezeti-építészeti, illetve a gazdasági kérdéseket, ami persze nem reális.

⁴¹³ „yuppie”-k és „dinkie”-k

⁴¹⁴ „Mindaddig, amíg a gettó kialakulásának, létének társadalmi okait nem oldják meg, nem szüntetik meg, a gettók megmaradnak, vagy másutt újra létrejönnek. A kérdés csak az, hogy hol? Amilyen mértékben a városok belső területeinek a telekértéke emelkedik, s a belvárost felújítják, egyre valószínűbb, hogy a gettókat kinyomják a külvárosokba, vagy a még messzebb fekvő vidékekre.” (BATÁR, 2000, 13)

⁴¹⁵ „...a városok gyakorlatilag elvesztették azokat a társadalmi csoportokat, illetve rétegeket, melyek biztosíthatnák harmonikus és folyamatos fejlődésüket, és fenntarthatnák a számukra jellegzetes környezet-típusokat.” (IVANOV, 1999) – lényegében megszűnik a társadalmi kontinuitás a belső városrészekben.

⁴¹⁶ (LUKOVICH, 2001, 77) Különösen fontos a beavatkozási, irányítási mélység jó megválasztása a városrehabilitáció során.

⁴¹⁷ Lukovich 2001 nyomán

- **Környezettől való elidegenedés. Az új elemeket privatizált pszeudo-közterek és gigantomania jellemzik.**

Az alapvetően monofunkcionális városszéli *mall*-okba más funkciók (szabadidő, rekreáció) is megtelepednek, ellenpontozva a hagyományos városközpontot, anélkül, hogy biztosított lenne a lakóterületek közelsége, vagy a hagyományos városközpontok történetiségében rejlő esztétikai, funkcionális és emocionális város- és közösségszervező ereje. Pszeudo-közterületek jönnek létre, amelyek közös jellemzője a hagyományos utca gazdag hangulatának szimulációja.

- **Kevés valóban elmélyült javaslat, viszont sok a „beleszó”**

A szükséges háttérrel a városvezetésnek kell biztosítania, hiszen a fejlesztők számára biztonságot ad, ha tisztában vannak a város szándékaival, ezáltal megbecsülheti a verseny várható mértékét. A közösség a szakmai szempontok tiszteletben tartásával és tartatásával is sokat tehet a tiszta helyzet érdekében.⁴¹⁸

- **A közérdek fogalma tisztázatlan, védelme bizonytalan**

Fontos, hogy a köz érdekében a tulajdonos, aki a fő haszonélvezője a folyamatnak, tevélegesen részt vegyen a (kereszt)finanszírozásban. Vagyis „aki már lakik”, az hajlandó legyen a saját helyzete által indokoltnál többet fizetni az újonnan beköltöző vagy a felújított lakásba visszaköltöző helyett, tudván, hogy amikor ő volt új lakó, ő is jól járt.⁴¹⁹

- **A társadalmi-politikai elképzelések fizikai következményei nem kidolgozottak**

Nem elég „akarni” a változást, a városnak pontosan tudnia kell, hogy az elképzeléseknek milyen konkrét következményei lesznek / lehetnek, és hogy mik azok a keret(feltétel)ek, amelyekhez feltétlenül ragaszkodnia kell.

A kései posztmodern és az azt követő kor jellegzetes képviselői: **Bernard Tschumi**, aki a *Parc de la Villette* (XVIII./8.) tervezésénél a meglévő városszerkezet felbontására törekedett – s mindezt a centrum és a hierarchia hiányával tetézte. A terek és épületek újfajta kapcsolatára tett javaslatot **Christian de Portzamparc** is, aki Haussmann és Le Corbusier koncepcióin túllépve, a „harmadik város” korszakának a megvalósítását kezdeményezi. „*Nem objektumokat kell elhelyezni a térben, hanem a teret kell meghatározni épületek segítségével.*”⁴²⁰ Miközben Lille-ben **Rem Koolhaas** arról beszél, hogy „*az életvitel felgyorsult üteme a stabil otthon ellentétpárja*”; amerikai építészek egy csoportja „**New Urbanism**” elnevezéssel mozgalmat kezdeményez sűrűbben lakott szuburbiai kialakítására. Az 1993-ban elindított mozgalom ma már kétezer építész, kerttervezőt és várostervezőt tart számon tagjai között. A zajos és látványos projektek világa után közép-európai mozgalom kerül a szakmai figyelem középpontjába: az „**új egyszerűség**”.⁴²¹ „*Visszatér az egyszerű geometrikus formához, látszólag visszaállítja a kint és bent (interiőr és exteriőr) megnyugtató*

⁴¹⁸ Hogyan viszonyul a lakosság a döntések meghozatalához, részt vesz-e benne? Francia modell: szakmai zsűri felső beleszólással, brit: demokratikusan választott képviselők döntenek, svájci: népszavazás dönt minden komoly befolyást jelentő épületről. (LOCSMÁNDI, 2000, 119)

⁴¹⁹ Bizalmi kérdés, a rendszerbe (a jólétibe...) vetett bizalom kérdése. Nem tipikusan magyar modell.

⁴²⁰ *La ville age III*. 1993 (BATÁR, 2000, 46)

⁴²¹ *Jacques Herzog és Pierre de Meuron, valamint Peter Zumthor építésze*

egyensúlyát, ellentétben a posztmodern kételyeket ébresztő terével, a dekonstruktivizmus káoszt sugalló világával. (MOHÁCSI, 2002)

Budapest

„Budapest, sűrűségét és területintenzitását tekintve, összességében laza szerkezetű település, sőt az elmúlt évek számos folyamata, így a városon belüli népességmozgások, a szuburbanizáció térnyerése, az ipar visszaesése, valamint az új zöldmezős fejlesztések tovább csökkentették a területhasználat hatékonyságát.”
(Koszorú Lajos)⁴²²

Budapestre nagymértékben vonatkoznak a poszt-szocialista átmenet után az „Új Európában” helyüket kereső városok problémái. Nemzetközi tranzit utak metszéspontjában, nagy történelemmel és kultúrával rendelkező, közel kétmillió nagyváros – a maga európai értelmében és lényében az utolsó kelet felé menet – biztos helyet követel magának a mega-hálózatok rendszerében. Budapestnek van **jövőképe** és van **fejlesztési stratégiája**.⁴²³ A kérdés az: mennyire elszánt a város vezetése és lakossága, hogy túllépve történelmi sérelmeken és belső megosztottságon újra dinamikus fejlődési pályára állítsa a magyar fővárost – immár, mint a szükségszerűen globális városok egyikét.

A budapesti „poszt-szocialista” átalakulás városformáló aspektusai⁴²⁴

- A kilencvenes évek elején a **lakásprivatizáció** hatására kialakult a valós, piaci alapú lakás- és telekérték, ugyanakkor lényegében megszűnt az állami lakásépítés. A kilencvenes évek második felében egyre nagyobb számban épültek új, városi lakóházak.
- A nagy városi ingatlan-beruházások **irodák és bevásárló központok** építésére koncentráltak, új, addig elhanyagolt területek váltak vonzóvá a cégek és a lakosság számára. „Új városközpontok” jöttek létre – egy részük az eredeti (1970) alközponti elképzelések helyén (pl. Örs Vezér tere), mások szerencsétlen, eleve túlterhelt pontokon (Széna tér).
- Az új „külső” beruházások hatására megindult a hagyományos városi iroda- és kereskedelmi negyedek át- és leépülése; a **belső területek** markáns differenciálódása. Jelentős városmegújítási tervek és projektek indultak, bár még mindig nincs a rehabilitációnak önálló fővárosi szervezete.
- Hasonló polarizáció volt megfigyelhető a **lakótelepeken**; a „sztár-lakótelepek” lakásai egyenrangú szereplői a lakáspiacnak, míg egyes (rosszabb alapadottságú) negyedekben a gettósodás

⁴²² (KOSZORÚ, 2000)

⁴²³ TOSICS Iván - PALLAI Katalin (szerk.) Budapest Városfejlesztési Konceptiója, 2002 – a város elképzeléseinek ismertetése erre az anyagra épül, a másképp nem jelzett idézetek innen származnak.

⁴²⁴ TOSICS, 2003 alapján

fenyeget. A (német támogatással beindított) önerős panel-rekonstrukciós program nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

- Elsősorban a külső területeken kialakultak a **lakásépítés új formái**: zöldmezős beruházással új lakóparkok, sorházas negyedek elégítették ki a városból elvagyó rétegek lakásigényeit. A szuburbanizáció jelentős lakosságelszívó hatással bírt, a kilencvenes évek közepére a veszteség már elérte az évi 10 ezer főt.

A **várospusztulás** fenyegető probléma, főleg a József- és Ferencváros, körúton kívüli területei veszélyesek, ahol a legszegényebb népesség – köztük a cigányság – koncentrálódik, s ahol a megújítás, a rehabilitáció legalább annyira társadalmi, mint műszaki feladat. Azokban a negyedekben, ahol a középosztály meg tudott maradni, ahol a hozzáférhető árú lakásokat a fiatalok – az urbánus előnyökért cserébe – szívesen vásárolják, van esély a megújításra.

A Főváros fontosnak tartja, hogy a nyilvánvaló feladatain kívül olyan további tevékenységekre is kiterjessze kezdeményező akaratát, amelyek nem tartoznak ugyan törvény által rögzített kötelező feladatai közé, de kezelésük **összvárosi szempontból** fontos. Az épített környezet minőségének javítása, a városrehabilitáció felgyorsítása, a közterületek fejlesztése, a lakáshelyzet javítása, az átmeneti zóna megújítása a kiemelt célok között szerepel. Fontos a város és környéke térségi integrációjának fejlesztése, a **kompakt városfejlődési elv** szellemében a kooperáció lehetőségeinek keresése a „nagyvárosi tér” egyéb szereplőivel, a térséggel közösen indítható programok megfogalmazása. Mindezek közös célja: csökkenjen a városból való elvándorlás, javuljon a város népességmegtartó képessége.

A város céljai között szerepel, hogy fejlesztési programokat indítson. Ilyenek lehetnek a *Közterületfejlesztési Program*, az *Intermodális Közlekedésfejlesztési Program*, a *Szociális Esélyegyenlőségi Program*, az *Átmeneti Zóna Fejlesztési Programja*, a *Lakáshozjutási Program*, a *Városkörnyéki Kapcsolatok Programja*. Ezek közül számunkra különösen fontos, és komoly feladatokat jelenthet a **közterületek** fejlesztése és – más léptékben – a **városkörnyéki kapcsolatok** új szemléletű kezelése.

Ma még nem tűnik biztosnak, de valószínű, hogy a **lakófunkció** meghatározó marad Budapesten. A lakásépítés Schneller István⁴²⁵ 1994-es fejlesztési programjában fontos helyen szerepel az ún. átmeneti zónában is. Az 1997-ben elfogadott új ÁRT-ben a (szociális) lakásépítésről alig esik szó, az építés a magánszektor feladatává lett (hitelek, takarékosági formák ezt segítik). „*Most még nem működik a „lakásforgó”, egy költözés ma még 2 alatt generál, a „közepes” minőségű lakásokból hiány van Budapesten. A fejlesztéshez „piac-konform” szabályozásra, rugalmasságra van szükség.*” (LOCSMÁNDI, 2000, 116) Nagyban segítené ezt a folyamatot, ha a többi városi fejlesztéssel összhangban elkezdné egy központilag jól összehangolt **panel-revitalizációs** program.

⁴²⁵ Budapest főépítésze.

Az építészeti minőség az új városépítészeti projektek esetében erősen ingadozó. A város belső területein a ma haladónak tekintett **irányzatok** és megjelenési formáik (minimalizmus, felületi szépség, műalkotás rangra emelkedése stb.) csak elvétve tették le a névjegyüket. Ugyanakkor tért hódított a kommerciális építészet egy kimondottan közepszerű formája az újabb irodaházak építésénél, régebbi épületek irodaházakká történő konverziójánál.

*„A fejlődést befolyásoló összes elemet gazdasági, társadalmi, környezeti, építészeti aspektusokat integráltan kell kezelni. A városok tervein közgazdászokból, jogászokból, mérnökökből, építészekből, szociológusokból, kommunikációs szakemberekből álló csapatnak kell együttdolgoznia. Az átláthatóvá tett rendszer **csak keretet szab** a természetes fejlődésnek, hogy a jó irányokat felerősíti, a rosszakat tompítja.”*⁴²⁶

Egy város akkor fejlődik jó irányba, ha egyre kevesebb közösségi beavatkozást igényel, és egyre inkább az egészséges piaci mechanizmusok közelében marad. De a **fejlesztési célok** meghatározása a továbbra is a város közösségének a feladata marad.

2.7.2. Városi zöldfelületek

Európa

A dezurbanizáció bebizonyította, hogy szükség van a minőségi **emberközpontú városfejlesztésre**, aminek „kulcságazata” lett a városi szabadterek fejlesztése. A meginduló reurbanizációs folyamat a csúcstechnológiák továbbfejlődését és széleskörű elterjedését, valamint a környezetvédelmi beruházások jelentős növekedését feltételezi. Ezek biztosíthatják ugyanis, hogy a nagyvárosi élet előnyei úgy jelentkezzenek, hogy közben a lakáskörülményekben, a lakókörnyezetben korábban érzékelhető hátrányok megszűnjenek.⁴²⁷

London 1991-ben dolgozta ki „**zöld stratégiáját**”, amelyben kiemelt szerepet szánt a hagyományos zöldfelületi, zöldterületi kategóriákon és tervezési feladatokon túl a városi szövet ún. *szürke elemeinek*⁴²⁸, egyfajta „szürke hálózatnak”. A különböző elemek – gyalogoszónák, kerékpárutak, lovaglóutak, növényzet, fauna – hálózatait külön kialakítva fektette egymásra, majd egyesített térképen is ábrázolta – amely majdnem pontosan megfelel a város szabadtér-rendszerének.⁴²⁹ (XXII./2. ábra)

Bécs a kilencvenes évek elején a **városbővítés** lázában égett, előzetes kutatásaik alapján az évtized közepére–végére igen nagyszámú bevándorlással számoltak. Az 1995-ben elkészült „*Wiener Grüngürtel*”

⁴²⁶ Részlet a RÉV8 küldetésnyilatkozatából.

⁴²⁷ Vö. TÓTH, 1997, 176

⁴²⁸ a korábban tisztán közlekedési területeknek, utaknak, utcáknak, tereknek (SZILÁGYI, 2003, 145)

⁴²⁹ „*Green Strategy for London, is to plan a series of overlapping webs, instead of a single web. There should be separate webs for pedestrians, cyclists, equestrians, for flora and for fauna.*” <http://www.londonlandscape.gre.ac.uk/1991.htm>

zöldfelületrendezési terv (XXII./1. ábra) is felkészült az expanzióra: „1000 Hektáros Program”-jában a leginkább veszélyeztetett északkeleti külső övezetekben hatalmas – elsősorban mezőgazdasági művelés alatt álló – területeket vont építési tilalom alá. Figyelemre méltó, hogy az új beépítésekre a Városbővítési terv zöldfelületi irányszámokat tartalmazott:⁴³⁰

Az újraegyesült német főváros 1991-ben határozta el (50 év utáni első) közös zöldfelületi rendszertervének kidolgozását. (XXII./3. ábra) A tervet a közgyűlés 1994 júniusában fogadta el. A terv általános célja a két városrész újra egységes zöldfelületi rendszerbe fogása célja a városi szabadterek⁴³¹ arányának növelése.⁴³² A terv meghatározza a városi szabadterek **rendeltetését**:⁴³³ E szerint a városi szabadtér...

...*mint emberi lélettér*, mind a városképben, mind a lakók identitástudatában kiemelt szerepet játszik.

...*mint ökológiai kiegyenlítő-felület*, hűt és fűt, vizet átereszt és párologtat, árnyékot ad stb.

...*mint a városlakó növény- és állatvilág otthona* biztosítja a lehető maximális biodiverzitást.

...*mint a városkörnyéki zöld tehermentesítője*, amennyiben nem kell elhagyni a várost „egy kis zöldért” és ezáltal is továbbterhelni a környezetet.

A berlini városi szabadtérrendszer alapsémája egy **kettős zöldgyűrű**, amelynek elemei:

- városközei pihenőzóna (erdők, vizek mentén, jelentős kiegyenlítő-hatással – ez a **külső gyűrű**, amelyet a környező városokkal együtt kell fejleszteni),
- **belső zöldgyűrű** a „gründerzeit” negyedei körül a **Tiergarten** és a zöldfolyosók
- **magánkertek** és korlátozott közhasználatú zöldfelületek – ökológiai fontosságuk nagy összterületükben rejlik.

Budapest

A szakterületi tervezésben a rendszerváltozás után gyökeres az **átalakulás**: az állami lakásépítés gyakorlatilag megszűnik, a településrendezés, -tervezés és -fejlesztés, s benne a tájépítészet hol ehhez, hol ahhoz a szakigazgatási felügyelethez kerül. Megszűnnek a **normák** – az önkormányzatok számára nincs kényszerítő eszköz zöldterületek létesítésére. „A városkörnyéki, peremterületi zöldövezeti rendszer fenntartása, megőrzése, illetve fejlesztése egyre reménytelenebb, mert korábban művelt vagy gondozott területek (mezőgazdasági, rét-legelő területek, erdőterületek) – a szövetkezetek megszűnése után – áldozatul esnek a mindenkori, pillanatnyi gazdasági érdekeknek.” (SZILÁGYI, 2003, 144)

⁴³⁰ lakókert (*Wohnungsbezogene GF*) 3,5 m²/fő, lakóterületi közpark (*Wohngebietsbezogene GF*) 3,0 – 5,0 m²/fő, városrészi szintű közpark (*Stadteilbezogene GF*) 8,0 m²/fő, sportterület 3,5 m²/fő. Nálunk ekkor már eltörölték a kötelező kvótákat.

⁴³¹ Itt a „Freiraum” szó több, mint zöldfelület, de ugyanakkor nem általános értelemben vett szabadtér (nem része a közlekedési vagy mezőgazdasági terület).

⁴³² Berlini területének funkcionális megoszlása ekkor: közlekedési felület 12,4 %, beépített 44,9 %, erdő 17,5 %, városi szabadtér 12,1 %, mezőgazdaság 6,7 %, vízfelület 6,4 %

A városi szabadterek, zöldfelületek kettős fejlődési pályán vannak: az egyik a **jelenleg is „zöld”** területek minőségi szabadterré váló átépítése illetve természetes állapotú megőrzése – ez a folyamat a városbővítéshez kapcsolódik. A másik az új belső városi szabadterek alapítása, amelyben a kilencvenes évek közepe óta azok a projektek a meghatározóak, amelyek már emberi használatra feltárt – ipari vagy lakófunkciójú – terület **megújításához** kapcsolódnak (MOM, Ganz, WestEnd).⁴³⁴

Ezek a programok bizonyítják, hogy az alárendelt, köztes tér szerepéből kilépő, funkciójában gazdagodó, élhetővé tett városi szabadterek **értéknövelő hatást** gyakorolnak nem csak a közvetlen, hanem a tágabb városi környezetre is. A szakmának kiemelt érdeke, hogy a városvezetés és a beruházók pontos számokban kimutatva lássák: megéri a környezeti rehabilitációra komoly összegeket fordítani. És ezek az egyre növekvő beruházások a szabadtér-tervezőknek jelentenek újabb és újabb tervezési megbízásokat, a kertépítő cégeknek hoznak egyre jelentősebb megrendeléseket.

Budapest Városfejlesztési Konceptiója⁴³⁵ a környezetminőség javítását az élhető és fejleszhető város alapvető értékének tekinti.⁴³⁶ Elve az, hogy a környezet állapotának javítása nem elsősorban közvetlen, ágazati feladatok megvalósításával érhető el, hanem **stratégiai alapcélkitűzésként** át kell haszna a város működésének és működtetésének egészét.⁴³⁷ „A városi zöldfelületek fejlesztése⁴³⁸ a környezetminőség javításának, így az élhető városnak is az alapfeltétele. A Városfejlesztési Konceptió stratégiai célként kezeli a meglévő zöldterületek védelmét, a város zöldfelületi rendszerének fejlesztését, zöldfelületi elemekkel való gazdagítását.”

A Városfejlesztési Konceptió a **biológiailag aktív felületek**, ezen belül is a zöldfelületek arányának megőrzését, helyenként jelentős javítását tűzi ki célul. A célkitűzés keretében intézkedési tervet kell készíteni a gyűrűs-sugaras zöldfelületi rendszer meglévő elemeinek védelmére és a területileg differenciált új fejlesztések megvalósítására. A város zöldfelületi rendszerének fejlesztési céljai:

- a nagy, összefüggő beépített területek **irányított és korlátozott**, ökológiai feltételekhez kötött növekedése;
- a települések **összenövésének** megakadályozása a köztes mező és erdőgazdasági "zöldterületek" ökológiai célú hasznosulásának prioritása;
- a települések sajátos **karakterének** megőrzése, védelme (identitás, gazdaságos és arányos fenntartható fejlesztés);

⁴³³ „Freiräume in der Stadt: Freiräume als Räume für Menschen, Freiräume als ökologische Ausgleichsräume, Freiräume bilden Lebensräume für die Bewohner der Stadtnatur, Freiräume zur Entlastung für das Umland”

⁴³⁴ Európa-szerte több kutatás témája a városrész-rehabilitáció során elvégzett zöldfelületi beruházások ingatlanérték-növelő hatásainak vizsgálata.

⁴³⁵ A másképpen nem jelzett idézetek innen származnak.

⁴³⁶ „A környezetminőség meghatározó módon befolyásolja egy város lakónépesség-megtartó képességét, és ez által - ha áttételesen is - a gazdasági hatékonyságát, továbbá az emberek életkörülményeit, egészségét és életminőségét.”

⁴³⁷ A fejlesztés pénzügyi bázisa a Környezetvédelmi Alap.

⁴³⁸ Ma a város területének 12%-át borítják erdők, a parkok aránya 2,3% (1000 ha), 560 db ezer fasori fa van a városban.

- a **fejlesztők, beruházók** szándékait a települési területek újrahasznosítására irányítani.

Az átfogó célkitűzés a fentiek érdekében kiterjed:

- a zöldterületek **menyiségi és minőségi** szempontok szerinti továbbfejlesztésére,
- a városi **közterületek, közlekedési felületek** zöldfelületi elemeinek gazdagítására,
- a **lakótelepek** rehabilitálásával együtt a lakóterületi zöldfelületek felújítására,
- a sűrűn beépített **belvárosi területeken** a burkolt felületek csökkentésére, a beépítések lazítására, új, minőségi zöldfelületi projektek megvalósítására, a közterületek zöldfelületi elemekkel való tagolására (forgalomcsillapító növényiszigetek, dézsás növénycsoportok, fasorok, kúszónövények)

A **konkrét célok** között szerepel a *Városliget* rehabilitációja, az *Orczy-kert* rekonstrukciója (a múzeumi-kulturális területhez kapcsolódó, "Luxemburg-kert" jellegű közparkkal). A *Népliget* „pesti Práterként” éledhet fel. A főváros legújabb nagy városi parkja (30 hektár) a *Csepel-sziget* északi részén épülhet. Az átmeneti zóna rendezése során lehetőség nyílik további parkokat kialakítására a korábbi ipari területek helyén. Elindulhat a "*Zöld Duna-part*" projekt, amely a partszakaszok rendezését, egyúttal természeti értékeik megőrzését is szolgálja. Mindemellett, a kerületekkel együttműködve folytatódhat a megkezdett park- és játszótér-rekonstrukciós program.

2.7.3. Városi szabadterek a városmegújításokban

„Amilyen mértékben sikerül érvényre juttatni az építkezések során a fokozatosság és a folytonosság elvét, úgy van remény a társadalmi kötődések s a kialakult szokások átmentésére.”

(Batár Attila)⁴³⁹

Európa

Európában végbement az ökológiai forradalom, megindult a belvárosok reneszánsza – az új beköltözők szemszögéből mindenképpen. A berlini és a bécsi modell bebizonyította a házankénti rehabilitáció sikerességét – ám azt is, hogy ez egy nagyon hosszú folyamat és rengeteg pénzbe kerül. Olyan hosszú folyamat, amit a leromlott lakásviszonyok miatt gyakran nincs idő kivárni (fokozódó elvándorlás) és olyan sok pénzbe kerül, amely sok helyen egyszerűen nem áll rendelkezésre. Ilyen esetekben el kell vetni a rehabilitációnak ezt a modelljét és más utakon kell elindulni. **Barcelona** mint a városi szabadtér-építészet kísérleti laboratóriuma vonult be a köztudatba. A kísérlet sikerült: a katalán főváros bebizonyította, hogy a városi szabadterek kialakítása nagymértékben kihat a városról kialakított képre és egyszersmind az ott élők életére.

⁴³⁹ BATÁR, 2000, 26

Barcelona az ipari forradalomnak köszönheti hatalmas 19. századi fejlődését. Két világkiállítást is rendezett (1888, 1929), aztán a *Franco-diktatúra* 1975-ig gyakorlatilag levette a térképről. Az első demokratikus kormány **elkeserítő környezeti állapotokat** örökölt: a város szélén telekspekulánsok a hatvanas-hetvenes években gyenge építészeti minőségű lakónegyedeket húztak fel – hasonló nivójú szabadterekkel. A (nagyon) sűrűn beépített történelmi belvárosban az egyetlen szabadter-fejlesztési lehetőségnek az utcák mutatkoztak – igaz ezeken meg hatalmas volt a forgalom.

Az akkori polgármester ⁴⁴⁰ *Oriol Bohigas*-t, a híres építészt kérte fel a várostervező iroda vezetésére – itt készült el 1976-ban a város Általános Rendezési Terve ⁴⁴¹ Az objektum-tervek elkészítését Bohigas nem akarta a „régis városi tervezőkre” bízni, de pénze nem volt híres tervezőket megbízni – ezért az egyetem végzős hallgatói közül kért fel néhányat a tervezésre. ⁴⁴² (POSCH, 1996) A nyolcvanas évek közepétől a központi városrészekre koncentrálnak a figyelem. Az 1992-es Nyári Olimpiai Játékokra készülvén óriási város-felújítási programok kezdődtek. *Jordi Farrando* vezetésével folytatódott a „Barcelonai modell” kiteljesedése, mely szerint a városmegújítás kiindulópontja és motorja lehet a városi közterületek minőségi megújítása. (XXI./2-3. ábra)

Barcelona sikere ⁴⁴³ ráirányította a figyelmet a városi szabadterekre ⁴⁴⁴, egyre gyakrabban nem csak komplex módon beemelve azokat a városmegújítási projektekbe, hanem **iniciatív szerepet** is szánva nekik. Mindez azt is megmutatta, hogy a „zöld” mindig hálás üzenetközvetítő is: a város, a fejlesztő szabadter-fejlesztésekkel tudja leginkább tiszta (vagy legalább is annak látszó) szándékait a lakosságnak bebizonyítani. A közterületek komplex értelemben a közösségi élet, a találkozás színterei, így megújításuk hozzájárul a városlakók **életminőségének** javításához, de a városi területek gazdasági felértékelődéséhez is. A közpénzek mellé így egyre több magántőke válik bevonhatóvá, s ezzel a gazdasági háttérrel a tereken megindult felújítás átterjed az épületekre, háztömbökre, egész városrészekre is.

Párizs mindig egy kicsit „más léptékben” gondolkodott, a városfejlesztés a „gazdasági csoda” idején újra **gigantikus méreteket** öltött – és ebben a franciák jó szokása szerint nagy szerep hárult a tájépítészetre is. Az ötvenes évek közepén kezdték meg a párizsi „*La Défense*” gigantikus város-átalakítását (valódi haussmann-i léptékű városi tengely-lezárás) egy high-tech üzleti negyeddal, egy új diadalívvel ⁴⁴⁵ és a hozzá tartozó impozáns városi tér-együttessel. A posztmodern egyik alappillére – és egyben a *brownfield* típusú ⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Narcís Serra

⁴⁴¹ *Plan General Metropolitano, PGM*

⁴⁴² Ma szinte egytől-egyik híres építészek.

⁴⁴³ Ne feledjük, mindez egy időben zajlott a „bécsi modell” felfutásával.

⁴⁴⁴ Barcelona a „nyugati” tájépítész hallgatók Mekkája.

⁴⁴⁵ Valójában kocka: „*La Grande Arche*”

⁴⁴⁶ Felhagyott iparterületek, rozsdamező

rehabilitáció iskolapéldája – a *Parc de la Villette*⁴⁴⁷ története a hetvenes években kezdődött – szintén, világviszonylatban is hatalmas állami pénzüsségeket mozdítva meg.

Ennyi pénz ma már ott sincs. A közterületek népszerűek a fejlesztők körében is, mert a magasépítéshez képest még mindig jóval alacsonyabb összegekből nagyon látványos – és ami fontosabb – mindenki számára hasznos projekteket lehet megvalósítani. Szereti a város is, mert a lakosság nagyon pozitívan értékeli a változásokat – és elégedettek az érkező befektetők is, mert a városnegyed vonzó a be- (és vissza-) költözők szemében. A **közelmúlt** párizsi fejlesztései ezt bizonyítják:⁴⁴⁸ az újonnan meghódított (elsősorban egykori ipari, vasúti és más közlekedési) területeken a „zöld” és „szürke” fejlesztéseké a főszerep.

1985-ben tervezte *Patrick Berger* és *Gilles Clément*⁴⁴⁹ a **Citroën Parkot** (XXI./4. ábra), amely egy egész városrész⁴⁵⁰ valódi fejlesztőerejévé vált – nem mellékesen világhírű tájépítészeti alkotás. Ipari műemlék revitalizációját és egy fontos városi zöldtengely kialakítását oldja meg egyszerre a „**Viaduc et Faubourg Saint-Antoine**” (XXI./7. ábra), amely egy 4,5 kilométer hosszú 19. századi magasvasút (gyönyörű téglarchitektúrájú) felhagyott pályáját felhasználva „magassétányt” varázsol Bastille-tér és a Bois de Vincennes közé. A franciaországi futball-világbajnokságra lett kész a *Stade de France* a hagyományos munkáskerület **Saint-Denis**-ben. A 19. században létrejött, majd a hatvanas évektől egyre kevésbé létfontosságú iparterületet⁴⁵¹ valódi zöld hálózattá varázsták, amelynek egyik súlypontja a stadion, a másik pedig az a lefedett sugárút, amelynek fődémjén kilométer hosszú városi parkot létesítettek.⁴⁵² (XXI./5-6. ábra) (CHAN CHIENG, 2002)

A **Champs Élysées**-n megszüntették a két oldalsó kocsisávot, s helyüket átadták a kiszélesített járdáknak. Ma az út fele a járókelőket szolgálja, miközben visszaköltöztették a kávéházakat a járdákra. Az épületek belső udvaraival is kiszélesült a sétány, a fedett árkádokhoz hasonló, vásárló- szórakoztató tereket hasítottak ki a meglévő épületek belső tereiből. A Szajna környezete is megújul, majdnem befejeződött a rakpart falainak, sétányainak a restaurálása.

Berlin szerkezete eleve szokatlan: a város közepét egy szabadtér, egy park, a Tiergarten foglalja el, a Spreeval, annak csatornáival és tavaival egyetemben. Ez a **zöld központ**, a „nagy zöld kereszt” képezi a célul kitűzött laza zöldhálózat (*Grünnetz*) alapját. 1989 után „fal” lebontásával jelentős területeken nyílt lehetőség park létesítésére (*Mauerpark*), további területnyerésre általában vasúti területek lefedésével, vagy kiváltásával (*Gleisdreieck*, *Teltowkanal*) került sor. Szinte érthetetlen módon az új városközpont, a

⁴⁴⁷ 55 hektáros városi „élménypark”, tervezője: Bernard Tschumi.

⁴⁴⁸ Bár biztosan nem voltak olcsók.

⁴⁴⁹ *Berger* építész, *Clément* tájépítész

⁴⁵⁰ *Ile-de-France*

⁴⁵¹ 700 hektár

⁴⁵² terv: *M. Corajoud*, *L. Fachard*

Potsdamer Platz és környékének szabadterei (amelyeknek a tervezés stádiumában városközpontokat egyesítő szerepet szántak) tökéletesen háttérbe fordítanak ennek a zöld központnak.⁴⁵³

Berlin (elsősorban a keleti városfele) sok szempontból követendő példa lehet a **lakótelepek rehabilitációjában**:⁴⁵⁴ A nagy homogén téregységek rehabilitációjára Nyugaton a már sok helyen sikeresen bevált modellt alkalmazzák: mely szerint a nagy lakótelepek könnyebben alakíthatók át, ha kisebb egységekre osztják fel ezeket, s az egyes részeket önálló negyedként kezelve külön rehabilitálják (pl. saját centrumot építenek, sétáló utcát alakítanak ki, az egyes szektorokat eltérő színűre festik, eltérő időben látnak hozzá az átalakításhoz stb.). A megindult megújítások során kiemelten kezelték a lakótelepi szabadterek kérdését, igaz a szociális feszültségektől sem mentes lakóközösség gyakran képtelen volt megbecsülni a minőségi környezetet.

A megújítások tervezésekor nem szabad elfelednünk, hogy amíg a város kritériumait annak fizikai entitásával azonosítjuk, addig nem alakíthatjuk ki a város megfelelő koncepcióját. A fizikai környezet felújítása csak része, és talán nem is a legfontosabb része a városrész rehabilitációjának. A rehabilitáció központjában az emberek **városi élete** áll, ezért kiindulópontja csakis az emberek szellemiségét célozhatja, és csak ehhez társulhat a fizikai környezet megújítása.⁴⁵⁵

Budapest

„Kulcskérdés Budapest hatalmas belső területeinek megújítása. Ennek két kiemelt területe a közterület-revitalizáció és a bátor, innovatív jellegű projektek sorozata. A közszféra által finanszírozott közterületi revitalizáció (utcák, terek, sétányok, parkok, parkolók, kerékpárutak, burkolatok, szobrok, utcabútorok, teraszok, homlokzatok megújítása, illetve fejlesztése) húzóerejét nagy méretben Barcelona, de kisebb léptékben a Belső-Ferencváros sikertörténete is megvilágítja.”
(Lukovich Tamás)⁴⁵⁶

A Budapesti Városfejlesztési Koncepció törekszik a belső városrészek megtartóképességének javítására, reurbanizációs folyamatok beindítását szolgálja. Tény, hogy a belső városrészek **alapvető városszerkezete** nem rendelkezik szerencsés adottságokkal: az igen sűrű beépítettség, a zöldfelület szinte teljes hiánya, a zárt udvaros beépítés általánossága miatt a meglévő struktúra csak igen nagy áldozatokkal

⁴⁵³ A kettőt városi autópálya választja el egymástól

⁴⁵⁴ A komplex rehabilitáció alapelvei: a) a funkcionális és lakásállományi problémák megszüntetése, b) a lakókörnyezet elvárásoknak megfelelő átalakítása, c) a lakókörnyezet és az épület külső megjelenésének javítása, d) a szolgáltatások és kiskereskedelmi egységek helyzetének javítása, az ellátottság növelése, e) működő szociális infrastruktúra kialakítása, f) a közlekedési problémák kezelése, a tömegközlekedés javítása. (EGEDY, 2003)

⁴⁵⁵ AMICHAY, 2004

⁴⁵⁶ LUKOVICH, 2002

alakítható át. Az új beépítési formáknak mindenképpen a szabadterek bővítését, a privát vagy félprivát – s így rendezett tulajdonú és fenntartású – zöldfelületek kialakítását kell lehetővé tenniük.

A koncepció „**Megújuló belváros**” fejezete szerint is a közterületek megújítása az egyik leghatékonyabb eszköz a városi környezet minőségének, élhetőségének javítására: új közösségi területekre, agórákra és sétálóutcákra van szükség, ahol megtelepedhet a magántőke, boltok és vendéglők nyílhatnak, a környékbeli lakások értéke megnő. A „Sétálóutca-program” keretében a belső városi területeken a gyalogos területek bővítése a cél, a csillapított forgalmú lakó- és bevásárlóutca-hálózat kialakítása, a szabadterek új típusú, korszerű megújításával.

A „**Megújuló külváros**” rész a városszerkezet alakításának kulcskérdéseként kezeli a belső városrészeket körülölelő átmeneti övezet sorsát, amely ma sok helyen üresen áll, szétaprózódott, szennyezett. Újrahasznosítása esetén jelentős területek szabadulhatnak fel a városközpont közeli területeken, melyeken parkok, szabadidős sportpályák alakíthatók ki. A Körvasúti körút és csatlakozó területei kiépítésével növelhető a befektetési kedv a térségben, hogy a befektető tőke a várost körülölelő zöld gyűrű helyett a jobb infrastruktúrájú, mai rozsdáövezetet tekintse célterületnek. Az átmeneti övezet egyes részein infrastruktúra-fejlesztéssel, új típusú támogatási rendszerek bevezetésével erőre kaphat egy-egy leromlott terület. Mintaprojektek terveznek, amelyekhez magánberuházások csatlakozhatnak.⁴⁵⁷

A városi szabadterekre különösen nagy hatást gyakorol, ezért ki kell emelni az általános városfejlesztési célok közül még a közlekedés problémakörét. Ma gyakran úgy tűnik: a város a közlekedésért van.⁴⁵⁸ A fejlett világban a **zsúfoltság és a dugók** gyakoriságának növekedése – a járművek számának növekedése nem áll arányban az útvonalak kapacitásának növekedésével – és mindez még a tömegközlekedési eszközökön is hatalmas zsúfoltsággal párosul. Csökkenteni kell az autóhasználatot, amely sok esetben irracionális méreteket ölt.⁴⁵⁹ Ezzel párhuzamosan növelni kell a **gyalogosok és kerékpárosok** lehetőségeit – összhangban a tömegközlekedés fejlesztésével. A gyalogos közlekedés infrastrukturális igényei megkövetelik köztéri ivóutak és nyilvános WC-k rendszerének kiépítését, a városi közparkok minőségi és mennyiségi fejlesztését, a járdák felszabadítását a parkoló autók, a kutyaürülék, a hulladék jelenléte alól, a közterek funkcionális és esztétikai fejlesztését.

*”Tekintettel arra, hogy a közterületek rendezésének egyik feltétele a **parkolási helyzet** javítása, önálló parkolási programot is indítani kell, hiszen a gyalogos területek bővítése, a jelenlegi murvás parkolók beépítése a mai helyzetet még ronthatja is.” (ERŐ, 2000)* El kell hitetni a beruházóval, rá kell kényszeríteni a fejlesztőt, hogy a közterületeket mentesítő parkolók — mélygarázsok vagy inkább parkolóházak —

⁴⁵⁷ Ilyen a Csepel-sziget csúcsán, valamint a Soroksári Duna-ág körzetének fejlesztése.

⁴⁵⁸ „Míg Shanghai felszínének csak 6,4%-a van fenntartva a forgalom számára, addig Párizs területének 23%-át és New York-nak 35%-át emészt fel a közlekedés.” (BATÁR, 2000, 49)

⁴⁵⁹ „Az autósok ragaszkodnak az autó jelentette vélt kényelmükhöz és személyes szabadságukhoz, még ha ez a valóságban sok költtséget és bosszúságot is jelent, pénzt, energiát, időt követel, illetve stressz, frusztráció és környezeti károk forrása, amelyektől mindenki szenved.” (TÖRÖK, 2002)

létesüljenek, hogy az alulhasznosított földszintek átalakításával is készüljenek parkolóhelyek (amelyeknek mindenekelőtt a lakóterület lakossági igényeinek kiszolgálását kell megoldaniuk).⁴⁶⁰ A fejlesztőknek alapvető érdeke fűződik a szükséges parkolóhelyek kialakításához, hiszen ezek nélkül működésképtelen lesz a fejlesztésük, de nem mindig vannak abban a helyzetben, hogy a szükséges parkolóhelyeket saját beruházásban biztosítani tudják. A parkolás megoldatlansága így egy idő után a fejlesztések gátjává válhat.

Budapesten az 1996-ban elfogadott Városrehabilitációs Koncepció és Program szerint a kerületek pályázatain alapján kijelölték azokat a nagyobb **akcióterületeket**, ahol – ha a kerület is hozzáteszi a saját részét – a főváros nagymértékben hozzájárul a felújítás költségeinek fedezéséhez. A programhoz nem minden kerület csatlakozott, mivel nem értett egyet az alap finanszírozási rendszerével (pl. XIII. kerület). A Budapesten eddig megvalósult, városrehabilitációhoz kapcsolódó szabadter-fejlesztések jó része ennek az alapnak köszönhető. Ezek a gyakorlatban bizonyítják a szabadterek minőségi kialakításának fontosságát, miközben az utóbbi másfél évtized (és a közeljövő) projektjei meglehetősen felemás képet rajzolnak a lehetőségekről, azok megértéséről és feldolgozásáról.

Folyamatosan zajlik (immár húsz éve) a **ferencvárosi rehabilitáció**,⁴⁶¹ de a szabadterek csak hézagosan újulnak meg a rehabilitáció során. Két „mintaprojekttel” így is rendelkezik a kerület: A **Ráday utca** a főváros egyik kedvelt szórakozó-negyedét hozta létre alig egy évtized alatt, annak ellenére, hogy környezeti adottságai (szűk utca, buszforgalom) nem igazán predesztinálták erre. A földszinti boltok helyén sorra nyíltak az éttermek és kávéházak – elsősorban a környék diákjait vonzva. Környezeti kialakítása teljes kontrasztot mutat az üzletek (és a látogatók) stílusával: azok kortárs jellegétől elütve burkolati rendszerében és berendezési tárgyiban a meglehetősen elaprózott, „cirádás” historizáló modort képviseli. Hasonló hangulatban alakították ki a **Tompa utca**, a hagyományosnál szélesebb szabadterét is. Itt viszonylag kis alapterületű zöldfelületeket is kialakítottak - ezek jelenlegi állapota nem igazolja létjogosultságukat.⁴⁶²

A Belvárosban a déli **Váci utca** környezete valamivel lassabban reagált az átalakulásra, mint az a Ráday utcában történt, de mára ott is megtörtént az üzletek profilváltása, s megkezdődött a lakások és a házak (magántökből történő) felújítása is. Az utca kialakítása – köszönhetően az egyszerű, nagylapos, világos színű burkolatnak – lényegesen nagyvonalúbb lett ferencvárosi társainál. Itt is jól megfigyelhető viszont az utca-megújítások egyik fő problémája: a közműhelyzet legtöbbször nem teszi lehetővé fák ültetését, ezeket dézsás növényekkel pótolják.

⁴⁶⁰ „Milyen forrásból finanszírozható azonban egy gépkocsinként több millió forintnyi összegből megépíthető parkolóház? Az itt lakók többségének jövedelméből aligha.” (LOCSMÁNDI, 2000, 96)

⁴⁶¹ Városrehabilitációs Alap egyik legfőbb haszonélvezője.

⁴⁶² A Bakáts térre és utcára valamint a Ferenc térre nyilvános tervpályázatot írtak ki 2002-ben ill. 2003-ban, de ezeknek még nincs (nem lehet) látszatja, jelenleg engedélyezési tervek-készítési szakaszban vannak.

A **Liszt Ferenc tér** a Terézvárosban a nívós, divatos kávéházak és éttermek gyűjtőhelyévé vált. Kialakítása a kora kilencvenes évek térkő-világát tükrözi – sajnos a közelmúltban a Zeneakadémia előtt ugyanezt a stílust vitték tovább. A térre meghívásos pályázat zajlott, a győztes pályamű ⁴⁶³ a szecessziós jellegű kialakítást javasolt. Jelenleg (az esetleges mélygarázsépítés kapcsán) a hatalmas fák sorsán van leginkább vita. A Liszt Ferenc tér hihetetlen sikerére alapozva, a környék szórakoztató-negyeddé válását segítő megkezdődött a „**Pesti Broadway**” ⁴⁶⁴ felújítása, a terület rangjához méltó anyagok felhasználásával.

„Csepp a tengerben” volt a **Mikszáth tér** felújítása a Józsefvárosban a kilencvenes évek közepén – ma már tudjuk, az egyik legnívósabb közterület-megújítás első állomása volt csupán. Azóta több irányban is folytatódott a megújítás: az Ötpacsirta utca és a Szabó Ervin Könyvtár előtti tér szolid, erőltetetten historizáló elemektől menetes, ugyanakkor következetesen minőségparti kialakítása szerencsésen túlmutat a korábban általános budapesti színvonalon.

A nívós lakófunkciót helyezte a fejlesztés középpontjába a **MOM** egykori gyártelepét megvásároló bajor befektetőcsoport. Az ipartelep helyén lakónegyed épült színvonalas (bár nem túl nagy) parkkal, ⁴⁶⁵ (XXII./6. ábra) azonban a teljes terület alápincézett, vagy aláépített – ez a városökológiai jelentőségen jelentősen csökkent. Az alkalmazott anyagok és a kivitelezés színvonala egyaránt megfelel a velük szemben támasztott elvárásoknak. A város jelenleg legdrágább új lakásai épültek fel a közelmúltban a Budai Vár északi oldalán. A beruházás kapcsán (mélygarázs építésével párhuzamosan) rendezték a várfal előtti területet is: így jött létre a **Lovas utcai park** ⁴⁶⁶, amely kortárs gesztusaival, nemes anyaghasználatával szervesen illeszkedik a történeti környezetbe.

Hasonló indíttatású, de teljes mértékben csak a lakók használati igényeit szolgáló szabadterek jöttek létre a nagy tömbrehabilitációk során az Újlipótvárosban és Angyalföldön. A Visegrádi utca környékén teljes tömbököt elfoglaló ipari létesítmények helyén létesítettek nagyméretű lakóházakat: ezek (épülési sorrendben) a **Cézár és Kleopátra -ház**, valamint a **Római Kert**. ⁴⁶⁷ Az első kettő belső kertjére (amely hasonlóan a többi ilyen beruházás szabadtereihez az autóparkoló tetején található) nem szánt nagy összeget a beruházó, de a Római Kert esetében már a kertet helyezte az arculat középpontjába, s valóban sikerült egy új lakókert-minőséget létrehozni. ⁴⁶⁸

Évtizedeken keresztül készültek beépíteni a Engels tér aszfaltozott parkolóját, aztán évekig egy betongödör tángott a helyén. Ma ez az **Erzsébet téri** Kulturális Központ a föld alatt és a tetején – sajátos

⁴⁶³ szerzője: Török Péter

⁴⁶⁴ Nagymező utca és környéke, terv: Dévényi Sándor

⁴⁶⁵ terv: Andor Anikó, Land-A

⁴⁶⁶ terv: Bogner Zsuzsanna

⁴⁶⁷ beruházó: Autoker Holding

⁴⁶⁸ terv: stúdió73

helyzetben – egy kortárs gondolatok és egyszerű formák mentén, jó anyagokból építkező park ⁴⁶⁹ – szintén csaknem teljes területén földemen. (XXII./7. ábra) Csak tetőkertjei vannak a Nyugati Pályaudvar melletti **WestEnd** üzlet- és szállodaközpontnak is, igaz ezek valóban fent vannak hat-nyolc emelet magasban. Kialakításuk gondolati és megvalósítási nívója (színes térkő burkolatok, mű téglatámfalak) nem érik el az építészeti kialakítás minőségét.

Az utóbbi évek nagyberuházásai közül nagy felületű, valóban értékes zöldfelület csak a **Ganz-Parkban** (XXII./5. ábra) jött létre. Területe közel három hektár (egy része alatt parkoló van), amelyen figyelemre méltó, kísérletező hajlamokat felvillantó, igen érdekes zöldfelület alakult ki. ⁴⁷⁰ Nem von le a park értékéből, csak a történet szépségéből, hogy a park jelentős része magántulajdon, s bár beépítése ellen hosszú évek óta folyik a küzdelem a városszerte ismert „Zöld Péter játszótér” hamarosan bontásra kerül.

A nagyberuházásokhoz komplex felszíni rendezések, faltól-falig történő felújítások párosulnak. A **metróépítkezések** kapcsán elkészül három budai tér ilyen szellemű rendezése. ⁴⁷¹ A **Gellért tér** körül csapkodtak a legnagyobb hullámok: a szálloda előtt elhelyezett kútházat (legalább is a szólamok szintjén) sokáig a lebontás réme fenyegette. A tér tervezőjének ⁴⁷² jellegzetes műve: többsíkú szellemi mondandóval terhelt, vizuálisan igen gazdag, minden részletében gondosan formált, feltűnően nemes anyaghasználatú alkotás. ⁴⁷³

A **Móricz Zsigmond körtér** bírálói a közlekedés oltárán feláldozott térről beszélnek, a közlekedés szakértői az oktalan esztétizálást vádolják – ez a kettősség kellően megvilágítja a feladat összetettségét. A választott formakincs és anyaghasználat a tér középső részén szépen illeszkedik a térfalak és a „Gomba” építészeti világához. ⁴⁷⁴ A burkolat csúszóssága mellett a Szent Imre szobor környékének súlyos gyalogos útvonal-tervezési hibái jogos szakmai kritikákat váltottak ki. ⁴⁷⁵

A **Kosztolányi Dezső tér** felújítása ⁴⁷⁶ a legjobban sikerült vállalkozás a három közül: a valódi igényeket felmérve sikerült egy olyan nagyvonalú kompozíciót kialakítani, amely egyszerre tükrözi a tér városszerkezetben betöltött szerepét, és szolgálja magas szinten használóit. A kialakítás visszafogott kortárs gesztusaival, egyedi berendezési tárgyaival, tartósságot sugárzó elemeivel a jelen komplex szabadtér-megújításainak egyik vezető példája. ⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ terv: Balogh P.I. / Bánfalvy K. / Bikki I. / Bogner Zs. / Boór A. / Sándor J. / Sándor T.

⁴⁷⁰ terv: Új Irány Csoport

⁴⁷¹ ...nem kis szakmai (tervpályázat?) és pénzügyi botrányt kavarva.

⁴⁷² Dévényi Sándor

⁴⁷³ Látványbeli sűrűségét és néhány részletmegoldását (forgalomterelő kőkockák, kandeláberek, növényalkalmazás) joggal illetheti bírálat.

⁴⁷⁴ terv: Turányi Gábor

⁴⁷⁵ A végső megítélést hangulatilag sokat javította az ott elhelyezett fűthető kavicsok szokatlan, kedves gesztusa.

⁴⁷⁶ terv: Palatium Stúdió

⁴⁷⁷ A METRO4-hez kapcsolódóan további terek megújulása is napirenden van. Közlekedési csomópont-jellegűknél fogva kiemelt fontosságú lesz majd a Kálvin tér és a Baross tér kialakítása. (XXII./10-11. ábra)

Folyamatos vita bontakozott ki a több, mint száz éves múltra visszatekintő **Madách-sétány** elképzelés körül, amely a hagyományos erzsébetvárosi zsidónegyed területén húzódna. A megkezdett bontásos felújítás negatív eredményei (soklakásos, a beépítéshez nem illeszkedő társasházak, a területtől idegen gyalogshálózat) több civil mozgalmat is megmozgattak, amelynek következménye képpen a KÖH közel 300 lakóházat vont védelem alá.⁴⁷⁸

A legnagyobb szabású – az előkészítés szakaszában lévő – megújítás a „Corvin-Szigony Projekt”, a Belső-Józsefvárosban. (XXII./8-9. ábra) Koordinálója a **Rév8 Rt.**⁴⁷⁹ korábban nyilvános pályázatot írt, amelyben leginkább a terület leendő szabadter-rendszerére és annak kialakítási lehetőségeire voltak kíváncsiak – és ez mindenképpen újdonság volt a budapesti városrehabilitáció történetében.⁴⁸⁰ Azóta sajátos helyzet alakult ki: már nem az első befektetőcsoport tervezetet magának lehetséges beépítést, miközben ettől függetlenül a közterületek (közművek, térburkolatok, zöldfelületek) tervezése töretlenül folyik – lévén ezekért a terület a felelős.⁴⁸¹ Teljesen új dimenziót jelentenek a Duna-partján, egykori iparterületek helyén készülő, vagy előkészítés (tervezés) alatt álló – elsősorban lakáscélú – **nagyberuházások**. A *Duna-Bay* és *Marina Part* projektek létrejötte az Újpesti- és a FOKA öböl mentén, vagy a Lágymányosi Öböl lakó- és szórakoztató központtá fejlesztése kapcsán régóta nem látott méretű új közterületek fognak létesülni.

⁴⁷⁸ Nem kis riadalmat okozva ezzel a beruházások folytatásában érdekelt kerületi vezetés körében.

⁴⁷⁹ A cég tulajdonosai: a VIII. Kerületi Önkormányzat 60% és a Fővárosi Önkormányzat 40% hányaddal - a nyolcadik kerület tulajdonában lévő üres ingatlan rendelkezési és opciós jogával rendelkezik.

⁴⁸⁰ Részlet a RÉV8 küldetésnyilatkozatából: „*A tereket, amelyeken életünk zajlik, természetes adottságként kezeljük, és nem is gondolunk arra, hogy mennyire megváltoztatná mindennapjaink minőségét, ha szélesebb, vagy szűkebb utcákon haladnánk, ha több vagy kevesebb park venne minket körül vagy ha néhány utca forgalomtól elzárt sétány volna. Pedig így van.*” www.rev8.hu

⁴⁸¹ Így, tragikus módon teljes képtelenségnek tűnik, hogy a különböző tervezőcsoportok, a társszakmák képviselői egymással összhangban dolgozzanak.

3. A szabadterek szerepváltozása a nagy európai városmegújításokban

3.1. KÖVETKEZTETÉSEK

Az előző fejezet adatait felhasználva választ keresünk az alábbi kérdésekre:⁴⁸²

- **milyen szerepet játszottak** a városi szabadterek az adott korban, illetve annak városmegújításaiban (*mely szabadter típus és miért játszott az adott korszakban meghatározó szerepet, az egyes szabadter típusoknak abban a korszakban milyen alá- vagy mellérendelt, milyen esztétikai- funkcionális szerepe volt, és ennek mik lehettek az okai, milyen tértípus hiányzott és vajon miért stb.*)
- milyen **összefüggések** találhatóak a politikai és gazdasági körülmények, valamint a városi szabadterekben gondolkodó társszakmák éppen aktuális tevékenysége között.

3.1.1. Az ipari város kialakulásának kora (kb. 1800–1848)

A kialakuló ipari forradalom társadalmának európai nagyvárosaiban egyre nőttek az **urbanizációs ártalmak**, amelyeket már egyre nehezebben lehetett beavatkozások nélkül kezelni. A kontinens abszolutista uralkodói a városokban hatalmuk kifejezőeszközeit látták, s e szerint alakították őket. Az építészet uralkodó irányzatai a későbarokk és a klasszicizmus voltak. Pest-Buda még nem állt dinamikus fejlődési pályára, de szándékaiban és terveiben felkészült a várható nagy fellendülésre – a korszak meghatározó alakjai József nádor és Hild János voltak. A szabadterek jelentősége ebben a korban elsősorban a **közlekedés** és az **ellátás** igényeinek kiszolgálásában nyilvánult meg, de már megjelent az igény közhasználatú városi zöldfelületekre is - a munkahelye közvetlen közelében élő város lakó munkás már teljesen elszakadt a természettől.

A „közpark”, mint kifejezés csak részben találó a korszak kapcsán. Az erős polgársággal bíró városokban valóban léteztek a köz számára létesített szabadterek (ezek jellegzetes példái a londoni szkverek), de leginkább a város polgárai előtt megnyitott **főúri magánkertekkel** találkozunk (ilyen volt a Regent's Park Londonban, vagy Pesten az Orczy-kert). Kialakításuk szinte kizárólag tájképi, olykor romantikus felhangokkal. A városi előkelőségek palotáihoz kötelezően tartozott díszkert is, de egyre inkább tért hódított a zárt beépítésmódhoz igazodó városi ház, amelynél jelentős szerep jutott (a részben burkolt) belső/hátsó udvarnak.

A keskeny és kanyargós utcákon, szűk tereken hatalmassá duzzadt a **forgalom**; sok helyen hiányoztak a piacok, akadozott az ivóvízellátás, a csatornázás ismeretlen fogalom volt. A városbővüléssel együtt járó építészeti szabályozás magába foglalta az utcák, terek és közművek rendezését is – ezáltal lehetőséget biztosított a mai értelemben vett városfásítás általános elterjedésére. A városok életében a

⁴⁸² A szabadtereket a dolgozatban publikált tipológia rendszerében vizsgáltuk

hagyományosan kulcsfontosságú szabadterek (előjáróság, templom előtt) **új típusúakkal** egészültek ki: az egyre nagyobb számban létesülő új közintézmények (közművelődés, oktatás) szabadtereivel. (Pesten a Múzeumkertet a korszak végén alakították ki) Az ipari létesítmények környezetét a puritán funkcionalizmus alakította, de a közlekedés – elsősorban a vasút – robbanásszerű fejlődéséhez köthető városi szabadterek színvonalas kialakítást nyertek. A **rakpartok** ugyanakkor rendszerint rendezetlenek voltak, a nagyobb folyó mellé települt városokban kevés volt az állandó híd. A városok területi növekedése magával hozta új, nagyobb és rendszerint a település határain kívül eső temetők létesítését – bár a magyar fővárost ez a probléma majd csak a század második felében éri el.

Bár a korszakban már megszülettek olyan, messze korukat megelőző tervezetek (akkor talán inkább látomásnak tűnhettek), amelyek rendszerbe szervezve kezelték a beépítést és a természeti elemeket, szabadtereket; összességében elmondható, hogy a 19. század első felében a városi szabadterek kérdése **nem szerepelt** a várospolitikai és városépítészeti homlokterében.

3.1.2. A „tradicionalista” városmegújítások kora (1848-1914)

Az átalakult európai nagyvárosokban az urbanizációs ártalmak (közlekedés, közegészségügy) az élehetlenségig rontották a városi közállapotokat. A középkori erődítések elvesztették jelentőségüket – helyükön nagyszabású városbővítések indultak. Elkezdődtek a nagy, tradicionalista **városmegújítások**, monumentális sugár- és körutak bevágása az eredeti városszövetbe. Budapest a korszak végére a beavatkozások szellemiségében és gyakorlatában nem maradt el Európa élvonalától.

A szabadterek egyre nagyobb szerepet játszottak a városépítészeti projektekben, bár a 19. századot inkább csak a második fele alapján lehet jogosan a „közparkok századának” nevezni. Lassan felismerték ugyan a városi **zöldfelületek jelentőségét**, de a beépítési tervekben gyakran szűkmarkúan bántak a hellyel – ezért később gyakran nagy pénzen kellett a szükséges bővítéseket megváltani. A nagyszabású városmegújítások során, részben reprezentációs, részben népegészségügyi céllal hatalmas parkfelületek jöttek létre – igaz, az akkor már célként lebegő városi zöldgyűrűt sehol sem sikerült maradéktalanul létrehozni.

Ha nem is az érett barokk korhoz hasonlítható finomsággal, de a távlat, a szimmetria, a nagyléptékű téralkotás a korszak alkotásaiban is megjelent – és ez a tény kedvezett a városi utcák és terek nagyvonalú kialakításának. Bár még nem voltak tisztában a városi (tömeg)közlekedés későbbi valós helyigényével, **széles sugárutak és tágas új terek** jöttek létre a városszövet átszabása során. Európa nagyvárosaiban a korszak jelentős intézkedései közé tartozott a fedett vásárcsarnokok építése – az így felszabadult és fásított piacterek a zöldfelületi rendszer új elemei lettek.

A 19. század második felében a nemzetállamok megerősödtek, a központi hatalmak reprezentáltak, jelentős számú új közintézményre volt szükség. 1871-ben „*Buda-pest általános beosztási és rendezési tervének*” elkészítetésekor közel negyven új hivatal és más intézmény elhelyezésére kérték a pályázókat. A jelentős új **középületek** pedig jelentős új városi szabadtereket igényeltek. A gyorsan gyarapodó városi lakosság egyre nagyobb igényt tartott a szervezett szórakozásra is: megjelentek a tematikusan szervezett szabadtéri intézmények. Egymás után jelentek meg a botanikus- és állatkertek, sportpályák (lóverseny), vurstlik (később angolpark), különböző kiállítási területek. Megszülettek a hatalmas területtel rendelkező új köztemetőik.

A város határai felé kirándulók indultak, megjelent a nyári lak, a **nyaraló** fogalma, Budapesten elsősorban a budai hegyvidék kínálkozott erre alkalom. Feléledtek a vízpartok, a fürdőkultúra és az evezőssport népszerűségének köszönhetően sok helyen vonzóvá (és rendezetté) vált a folyók és tavak környezete. Új beépítési formaként megjelentek a mai családi házak léptékében gondolkodó **városi villák** a hozzájuk tartozó kertekkel. A sűrű belvárosokban új, beépítéshez kapcsolódó szabadter formák jelentek meg: a – rendszerint – üvegtetővel fedett bevásárló utca (passzázs) és az olykor még korcsolyázásra is alkalmas tetőkert, valamint a parkosítható méretű belső udvar.

Ebben az időszakban polgárjogot nyert a települési **zöldfelületi rendszer** kialakításának igénye. A század utolsó harmadában általánosan azt tartották ideálisnak, ha a várost gyűrű szerűen erdő és rétövezet veszi körbe, ami megvédi a települést és ahová „ki lehet menni” kikapcsolódni. Összességében a korszak hatvanhat éve alatt a városi szabadterek megítélésben – mind döntéshozói, mind tervezői szinten – hatalmas változások történtek, amit a megvalósuló rendszertervek és az egyre nagyobb gonddal kialakított városi szabadterek is bizonyítottak.

3.1.3. *A modern mozgalom városmegújítási tervei (1898 – 1939)*

A huszadik század elejétől a városfejlesztésben egyre nagyobb szerepet játszottak a szociális, közegészségügyi szempontok. Az építészeti modernizmus térnyerésével új, korszerű építési technológiák és beépítésmódok jelentek meg. A **jövő városairól** szélsőséges, de nagy hatású elképzelések láttak napvilágot. A történeti városok megújításaiban egymás mellett jelentkeztek a tradicionalista és a modern elemek és elképzelések.

Az első világháborúval és annak rettenetes következményeivel nehezített korszak összességében nem nevezhető a közparkok fénykorának. Ami mégis különlegessé teszi, az a tény, hogy megjelenik a zöldfelület, mint statisztikai mutató. A **szabadterek szociális jelentőségének** felismerése és a kérdés tudományos igényű feldolgozása vezetett a tervezési előírásokban való szerepeltetéséhez. A Bauhaus és a CIAM városvízióihoz képest igencsak visszafogott megvalósult új beépítés-módokban aztán helyenként (leginkább Németországban és Ausztriában) sikerült is érvényt szerezni a mutatóknak.

Könnyebben értelmezhető volt a hagyományos városi szövet megtartása mellett a városi utcák és terek szerep- és alakváltozása. Az utcaszerkezet megtartása és egységes, zárt sorú, csatlakozó udvaros beépítésmód mellett szélesebb, fásított utcákat és nagyobb tereket lehetett létrehozni. Budapest – kissé lemaradva, de követve nagyhirű példaképeit – a **város-átalakítás** lázában égett, elérkezettnek látva az időt az elmúlt század városépítészeti problémáinak megoldására: új sugárútról, várostengelyről, központi fórumról ábrándoztak, miközben a modernisták már benapozásról és közlekedési problémákról beszéltek.

A korszakban megerősödött a tanulás és az iskolák szerepe, megváltoztak az oktatási intézmények szabadterei, az iskola- és gimnáziumkertek kiegészültek a tanulást és testedzést szolgáló létesítményekkel. Az elcsatolt területekről a mai Magyarország területére kerültek nagyhirű egyetemek – ez a tény már önmagában is jelentős **campus-fejlesztéseket** vonzott. A tematikus városi szabadterek közül a mai értelemben vett játszótér a század elejétől fejlődött ki, az első, eszközökkel felszerelt ilyen kertet Budapesten 1919-ben adták át. A sport fejlődése töretlen: elsősorban a labdarúgás és a tenisz népszerűsége nő. Az úszás és strandolás elterjedése nagyterületű, nívósan kialakított szabadtéri fürdőt eredményezett.

A lakásviszonyokban jelentős újdonság volt a mai értelemben vett **családi ház** népszerűvé válása – a hozzá tartozó kerttel együtt. A nagyvárosi beépítéshez kapcsolódóan, a zöldfelületi deficit csökkentésére az egyre nagyobb és egyre inkább zöld belsőudvarok mellett előkerült a homlokzatzöldesítés gondolata – miközben megjelentek olyan, akkor még nehezen értelmezhető fogalmak is, mint a *bevásárlóutca*, vagy a *parkolási gondok*. A tervezési gyakorlatot vizsgálva, a korszerű, normatív ajánlásokkal ellátott **rendszertervekre** gondolva elmondható, hogy a városi szabadterek és zöldfelületek a beépítést kiegészítő szükséges alkotóelemekből ekkor váltak a beépítést befolyásolni képes, egyenrangú városépítészeti eszközzé.

3.1.4. A 20. századi diktatúrák városmegújításai (1922 – 1956)

A huszadik század közepének fasiszta és kommunista diktatúrái a múlt hibáinak kiküszöbölését egymáshoz **hasonló városépítészeti módszerekben** vélték megtalálni. Tagadták a modern mozgalmak természettudományos megközelítését, minden fejlesztésüket ideológiai alapon határozták meg. Elsősorban harckészültségi okokból nagy fontosságot tulajdonítottak az egészségvédelemnek és testmozgásnak – ez pozitívan hatott a zöldfelületi létesítmények fejlesztésére. Az új (nálunk leginkább a Dunaújvárosból ismert megnyitott keretes) beépítésmódokhoz valóban jóval nagyobb zöldfelületi arány párosult, de konkrétan a közparkok a harmadik birodalom **ideológia-vezérelte** várostervezésében nem játszottak vezető szerepet.

Nem így az utcák és terek. A diktatúrák város(át)építészete az eszetlen **megalománia** megdicsőítése volt. Elsősorban Hitler, de tőle csak alig lemaradva Sztálin és követőinek város-elképzelései is meghaladták a korábban elképzelhetőnek tartott léptéket. Előképként az elmúlt évszázadok uralkodói átépítései, a barokk

és klasszicista építészeti gesztusok szolgáltak – csak éppen a kor és a vezetői nagyság által megkívánt méreteken. Az főutak és díszterek elvesztették a korábbi városokban megszokott léptéket, a cél egyértelműen csak az egyén **teljes feloldása** lehetett a fegyelmezett tömegben. A hatalmas utak és terek mentén álló megalomán közintézmények szabadterei nem sokban különböztek a városi terektől: eszköztelenek és meglehetősen sivarak voltak.

A világháború rombolása után lehetségesnek tűnt a nagyvárosok **totális átépítése** – ennek esett áldozatául Varsó, de Budapestre is megvoltak az elképzelések: a Kiskörút egy tömbnyi kiszélesítésével parksávban úszó kultúróvezet jöhetett volna létre. Pozitívumként hat, hogy a sport – mind propaganda, mind egészségmegőrző szerepénél fogva – kiemelt szerepet játszott a diktatúrák életében, s hogy ennek nyomán a kor világszínvonalának megfelelő **szabadtéri sportlétesítményeket** (sportpályák, stadionok, uszodák) építettek, gyakran a hozzájuk csatlakozó szoborparkkal együtt (ld. Budapest, Népstadion)

Összességében elmondható, hogy bár néhol alkalmazták a normatív méretezést és korszerű zöldterület-tervezési elveket, de a gyakorlatban azokat nem alkalmazták széleskörűen. Városmegújításaikban a városi szabadterek az ideológiának és a gigantikus épületeknek **alárendelt**, önálló jelentéstartalommal nem bíró elemekké váltak.

3.1.5. Nagy modernista városmegújítások a 2. világháború után (1943 - 1990)

A háború utáni hatalmas lakáshiányt **tömeges lakásépítéssel** ellensúlyozták, amely kedvezett a modern építéstechnikák és beépítési módok elterjedésének. Az európai városok jelentős részének háborús pusztulása lehetővé tette az addig csak elméletben, vagy új beépítésként létező városépítészeti gondolatok megvalósítását a történeti városrészekben. A szuburbán fejlődéssel párhuzamosan növekvő közlekedési terhelés egyre elviselhetlenebb terhet rótt a városokra és lakóikra.

Talán soha annyi új közpark nem épült egy időszakon belül, mint a nagy újjáépítések során, a zöldfelületek a gyökeresen megváltozó városi körülmények egyik jelképévé váltak szerte Európában. A gyakorlatban is elkezdődött a háború előtt kidolgozott város-elvek megvalósítása. Lecsökkent a beépített alapterület, s gyakran okozott gondot a hirtelen városi alapszövevé váló, a hagyományos út- és térrendszert felváltó „új típusú” zöldfelületek megtervezése. A **normatív tervezés** gyakorlata mind a várostervezés, mind a zöldterületi tervezés szintjén általánosan elfogadottá vált – azonban a kivitelezés és fenntartás sok helyen elmaradt az ideálistól.

Nehéz időszak kezdődött a városi utcák és terek életében: élet-halál harcukat vívták. Miközben az egyik fronton, a lakóházak építésekor (az eredeti utcaszerkezet csaknem teljes feloldásával) totális vereséget szenvedtek, aközben az új, monofunkcionális városközpontokban fölényesen diadalmaskodtak: **bevásárlóutcák** és szabadon komponált **városi díszterek** képében születtek újjá. Aztán a korszak végére

egyértelművé vált, hogy az eredeti utcaszervezet nem csak gyakorlati (ütemezhetőségi) szempontból lehet kedvező, hanem identitáshordozó elemként is; és hogy az utcák és terek maguk sem csupán az egykori tömbök közötti „városi üres” szükségszerűen kialakult, de szabadon meghaladható történelmi formái.

Az elválasztott funkciókat ünneplő új beépítésekben gyökeresen megváltozott a középületek, intézmények elhelyezésének módja. Az igazgatási központok, a munkahelyek nagy része, az egészségügyi és szociális létesítmények **kívül estek** a lakónegyedeken, de az oktatási és részben a közművelődési funkciók bizonyos elemei (bölcsődék, óvodák, iskolák, könyvtárak) beépültek a struktúrákba. Ezek olyan intézmények voltak, amelyek jelentős zöldfelülettel rendelkeztek, s amelyek egy nagyobb parkszövetbe illesztve a korábbinál lényegesen magasabb környezeti minőséget tudtak elérni. Ez a zöld alap fogadta be a tematikus városi szabadterek közül a játszótereket és sportpályákat is. A hagyományos beépítés identitást és tájékozódást szolgáló sűrűsödéseit a lépcsőházi bejáratok előterei igyekeztek pótolni. Budapesten az 1970-es általános rendezési terv tesz először javaslatot **gyalogoszóna** kiépítésére a Belvárosban.

A magánkertek kategóriában a korszakban jelent meg a magánérés lakásépítés egyik jellegzetes fajtája: a szabadon álló **társasház** és annak kertje, amely a több tulajdonos osztatlan tulajdonában van, s ez a tény kialakítását és fenntartását is nagy mértékben meghatározza. Az életszínvonal (és a fizetett szabadnapok számának) emelkedése a **nyaralók és üdülők** robbanásszerű fejlődéséhez vezetett – ez a tény a vízpartok további kiépítését és terhelését is magával vonta.

A zöldfelületi tervezésben **korszerű rendszertervek** és kiterjedt, részletezett normatív tervezés volt jellemző. A beépített terület csökkenése, a városi zöld eddig nem létező formái új feladatok elő állították a tájépítészet. A modernista városmegújítások során a szabadterek mennyisége és minősége, mint az új városi minőség fő ismérvei, kiemelt szerepet játszottak.

3.1.6. A „szelíd” városmegújítás előretörése (1968-)

A hatvanas évekre egyre nyilvánvalóbbá váltak a háború utáni ipari fejlődés **negatív következményei**. A mértéktelen környezetszennyezés hatásainak ellensúlyozására szerteágazó és mélyreható kutatások kezdődtek, amelyekben az ökológia főszerepet játszott. A városépítészetben megjelent a modernizmus tagadása; felerősödött a régmúlt tisztelete és a **műemlékvédelem** szerepe. A politika és az építőipar figyelme a városközpontokra irányult.

Az **ökológia** előretörése a tervezési gyakorlatra is hatással volt: az emberalkotta mivoltát keményen hangsúlyozó architektonikus kialakításokkal szemben a „*kölcsönvett természet*” attitűdjét hordozó lazább, természetközeli szabadter- formálások terjedtek el. A városi parkokban is kedvelté váltak a természetes társulások bemutató (imitáló) növényalkalmazások, vizes élőhelyek létrehozása, tanösvények kiépítése. Felerősödött a múlt tisztelete, a ragaszkodás a város évszázados hagyományaihoz, szellemi és fizikai

örökségéhez, de nem csak az épületek terén: egyre jobban elterjedt felhagyott temetők, mint hagyományos zöldfelületi elemek megőrzése kegyeleti park formájában.

A kor rehabilitálta a tradicionális városszövetet: **az utcát, a teret és az udvart**, ismét fölfedezte a tér közösségi használatának differenciálásában rejlő környezet-lélektani, társadalmi és építészeti előnyöket. Az egyre súlyosabb közlekedési és parkolási problémák megoldásával párhuzamosan megindult a belső, történeti városrészek komplex környezeti megújítása. Feladták a korábbi évtizedek gyakorlatát, amely a várost alakította a gépjárműforgalom féktelen növekedésének szolgálatába: ésszerű forgalomszervezéssel igyekeztek minél nagyobb szabadtereket megmenteni a lakók számára.

A tömbrehabilitációk során sok helyen sor került az udvari szárnyak bontására, nagy belső kertek létrehozására. A forgalom csökkentésével a vendéglátó és szórakoztató intézmények (kávéházak, éttermek) újra az utca és a tér felé fordulhattak, ezáltal sokkal erősebben láthatták el helyi **közösségteremtő** funkciójukat. A rehabilitált területeken korábban soha nem látott mértékben nőtt meg a beépítéshez kapcsolódó szabadterek kihasználása és jelentősége (bejáratok előterei, belső udvar/átrium, passzázs, tetőkert, terasz, loggia).

A belső területek megújulása mellett tovább erősödött az elvándorlás, a szuburbanizáció jelensége is: sokan a **saját ház és kert** büvökörébe kerülve évtizedekre reggel-este órákra autóba kényszerítették magukat és családjukat. Közben a külső lakótelepeken is a szociológiai vizsgálatokon alapuló, urbánusabb közeget létrehozó, helyi közösségeket kialakítani próbáló új negyedek kezdtek megjelenni – vegyes lakásszerkezettel, használhatóbb közterületekkel, gyakran kertkapcsolatos lakásokkal.

A tájépítészet és a környezetvédelem szoros együttműködésével **komplex szemléletű** zöldfelületi rendszertervek készültek, az ökológia a tervezési gyakorlatban is helyet kapott. A „zöld kérdések” helyzete a településtervezési gyakorlatban gyakorta változott, leggyakrabban a környezetvédelmi munkarész (amit rendszeresen tájépítészek készítenek) részeként készült. A történeti városrészek rehabilitációjában megjelentek a városökológiai alapú integrált környezeti vizsgálatok. A városmegújítások folyamatában a városi szabadterek egyre bővülő köre **kiemelkedő szerepet** játszott.

3.1.7. A jelenkor városmegújításai

Napjainkra a nagyipar elvesztette vezető szerepét, helyét fokozatosan átveszik a **szolgáltatások**, a helyi ipar. A kor jellemző urbanisztikai folyamatai a dezurbanizáció és az ezzel egy időben jelentkező reurbanizáció. Ez utóbbi az egyre erősödő és gyakran luxus szintű városrehabilitáció eredménye, amely negatív társadalmi folyamatokat is gerjeszt. A városépítészet kedveli a sűrű, városias beépítésmódokat, de elméleti szinten elfogadja a város szükségszerű feloldódását is.

A globalizáció, a városok szerepének kiteljesedése és specializációja folyamatosan új feladatok elé állítják a települések fejlesztőit és tervezőit. A „**várostermék**” kialakítása, mint a túlélés, a vonzóképeség megőrzésének egyik záloga elsődlegessé vált a stratégiákban. Ez a kíváncsi érzetű hatás – az épületekhez hasonlóan – a ma városi közparkjainak kialakításakor is: elsődleges cél az emlékeztetéssé válás, a különlegesség, a megismételhetetlen pillanat érzésének kiváltása. A parkok gyakran leginkább jelek, a város önmagáról alkotott pozitív képének lenyomatai, ami nem feltétlenül baj, ha nem mindez nem megy a használhatóság rovására.

A városi utcák és terek a városfejlesztés motorjaivá váltak. A közterületek komplex értelemben a közösségi élet, a találkozás színterei, így megújításuk hozzájárul a városlakók életminőségének javításához, de a városi területek **gazdasági felértékelődéséhez** is. A belső városrészek megmentéséhez feltétlenül szükség van a kulturáltan kialakított szabadterekre, különben se a nagypénzű ingatlanfejlesztő, se a városi létformához vonzó fiatal nem fogja érdemesnek érezni, hogy tegyen az ügy érdekében.

Az intézmények szabadterei ma egyre inkább összefonódnak a tematikus városi szabadterekkel – ahogyan a technológia és a telekommunikáció hihetetlen fejlődése révén oly sok minden kezd féltelmetesen egyformán működni. Egyértelművé vált, hogy a fizetőképes keresletet (vagyis a polgárok legjavát) a legkülönbözőbb célok érdekében pontosan ugyanolyan programozott, **tematizált módon** lehet a leginkább megszólítani és mozgósítani. Így aztán ma már nem lehet olyan könnyen határt húzni lakás és munkahely, iskola és játszótér, vagy éppen önkormányzati ügyfélszolgálat és kereskedelmi intézmény között.

A környezetvédelem és a tájépítészet nélkülözhetetlen, stratégiai ágazatai a településfejlesztésnek, a zöldfelületi rendszertervek sokrétűek és komplex ökológiai módszerekkel közelítenek a városi problémákhoz. A városmegújításokban a szabadterekre kiemelt, **kezdeményező szerep** hárul, gyakran mint a további fejlesztések kiindulópontjai szerepelnek.

3.2. AJÁNLÁSOK

Van, aki úgy gondolja hogy az egészségesebb, levegősebb, zöldebb, csendesebb, nyitottabb város utáni vágy olyan új városokat fog kialakítani, amelyekben az egymásba folyó utca/tér/park rendszer lesz a mérvadó.”
(Batár Attila)⁴⁸³

Az alábbiakban (a tipológiának megfelelő bontásban) ajánlásokat fogalmazunk meg az egyes szabadtér-típusoknak a jövő (budapesti) városmegújításaiban történő lehetséges szerepvállalásával kapcsolatban.

3.2.1. Parkok

A közparkok a városi szabadtér-rendszer elismerten legnagyobb hatású elemei, amelyeknek a megújítások során – a stagnálás évtizedei után – újra egyre nagyobb szerepet szánunk mind döntéshozói, mind tervezői szinten.

A **városi szintű közparkok** kérdése nem a kisebb akcióterületekre koncentrálnak városmegújítások témakörébe tartozik, hanem olyan összvárosi ügy, amely a legszélesebb közvélemény és a szakma teljeskörű figyelmére tarthat számot. Budapest történeti jelentőségű városi közparkjai (Városliget, Margitsziget, Népliget) az utóbbi évtizedekben már nem tudtak lépést tartani a város (valamint az elvárások) fejlődésével és menthetetlenül a leromlás irányába indultak – a néhány üdítő hatású, megújult részlet ellenére is. Struktúrájuk, állapotuk, jövőképük fontos része egy európai főváros arculatának, ezért átfogó rekonstrukciójuk, (városépítészeti és tájépítészeti) újragondolásuk halaszthatatlan. Mindezt – hasonlóan a Csepel-szigeti új városi közpark létesítéséhez – az ügy rangjához és a várható bekerülés léptékéhez méltó díjalapú (nemzetközi) tervpályázatokkal kell előkészíteni.

A következő szint a **lakókörzeti közparkok**, közkertek szintje, amelyek rendszerint egy kisebb létszámú közösség központi, identitásalakító és -hordozó szabadterei; Budapesten leginkább kerületi szinten és kezelésben. A Budapest Városfejlesztési Konceptiója a városi parkok, kertek arányát 2,3%-ról 5,5 %-ra tervezi emelni – ebben a folyamatban ezek a parkok főszerepet játszhatnak. A városi szinttel ellentétben, ahol új közparkot kijelölni (minimum 30 ha!) már csak kevés helyen lehet a fővárosban, a feléledő rozsdadóvezet ideális helyszín lehet a kisebb (1-10 ha), a vonalas létesítményekhez és a megmaradó épületállományhoz jobban illeszkedni képes minőségi szabadterek kialakítására. A döntéshozók munkáját a

⁴⁸³ BATÁR, 2000, 52

tervezés minden szintjén erős szakmai kontrollal kell segíteni: a szerkezeti- és szabályozási, majd beépítési tervek készítésekor folyamatosan érvényesíteni kell a tájépítészeti szempontokat is, hogy a városi szabadterek képesek legyenek kilépni a „be nem épített terület” minőségén.

A lakóterek speciális, de hatalmas összterületű példái a **lakótelepek** szabadterei, zöldfelületei, amelyek fontos szerepet játszanak a hatalmas panelnegyedek rehabilitációjában. A lakótelepek világa nagy változások előtt áll: vagy sikerül minőségi irányba elmozdítva, kedvezőbb lakásszerkezettel és szolgáltatásokkal megtartania és fejleszteni népességét, vagy a jelenlegi demográfiai hullámban maradván végleg elszlömösödik – mindez természetesen komoly területi szórással. Jellemző vélemény hogy a lakótelepi zöldfelületeknek általában nem a mennyiségével, jellegével és típusával, hanem ápoltságával és tisztaságával vannak alapvető problémák. Tehát a megújítás során – hasonlóan a fizikai- és szociális rehabilitációhoz – nem csak az egyszeri beavatkozás mikéntjét (és forrásait) kell megteremteni, hanem a fenntartás és fenntarthatóság szakmai és gazdasági kereteit is.⁴⁸⁴

3.2.2. Városi utcák és terek

Az elmúlt időszak örvedetesen szép számú közterület-rehabilitációja ráirányította a figyelmet az ilyen, „nem közparkként” kiszabályozott területek (városi utcák, terek) **tervezési előírásainak** hiányos mivoltára. A mai szabályozás szerint az ilyen – hagyományos értelemben elsősorban közlekedésre szolgáló – területek átépítésekor csak akkor kell a beavatkozásokat engedélyeztetni, amennyiben hozzányúlnak az útszegélyekhez, közművekhez. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy sokmilliós (esetleg soktíz- vagy százmilliós), városrész-arculatot átformáló, teljes burkolatot, berendezési tárgyakat és növényzetet lecserélő beavatkozásokat lehet komplex, átfogó, építési engedélyezési tervdokumentáció nélkül, pusztán szakhatósági engedélyek birtokában végezni. (Különösen fájó pont, hogy lényegében a megbízók és tervezők jóindulatán múlik, hogy a zöldfelületi kérdéseket engedélyeztetendőnek minősítik-e.)⁴⁸⁵

Ezen az áldatlan állapoton csak egy **új tervfajta** a „*városi szabadtér-építészeti engedélyezési tervdokumentáció*” megalkotása segíthet, amely pontosan rögzíti és bemutatja a beavatkozások városszerkezeti, építészeti és tájépítészeti következményeit. Ebből pedig egyenesen következik, hogy az ilyen tervdokumentáció – a szükséges egyéb szaktervezők bevonása mellett – a három érintett terület jogosult (szükséges esetben vezető-) tervezőjének együttműködésében készül, akik közül bármelyik vezetheti a tervezést. Közös fellépéssel el kell érni a tisztán mérnöki tervezési szempontok dominanciájának megszűnését. A fővárosnak – a kerületekkel egyetértésben – ki kell jelölnie a megújításra váró városi szabadtereket, s egyben szabályoznia kell a tervezési jogosultságokkal szembeni elvárásait. A

⁴⁸⁴ Nagyobb erkélyek, teraszok kialakításával, a földszinti lakások közvetlen kertkapcsolatának megteremtésével a lakók sokkal inkább magukénak éreznék lakónegyedüket, ami előnyösen befolyásolná azonosulásukat szűkebb lakóhelyükkel.

⁴⁸⁵ A fákivágások esetén sem mindig tiszta a kép, ha nem minősül a beavatkozás építési tevékenységnek...

tervezőcsoportok kiválasztásánál pedig – a kedvező vidéki és ferencvárosi tapasztalatok alapján is – a tervpályázati formát kell minél inkább az előtérbe helyezni.⁴⁸⁶

A barcelonai modell képezi az alapját több, jelenleg is futó városmegújításnak: a köz (általában a kerület) vállalja a szabadterek minőségi fejlesztését, ettől várva a magánberuházók megtelepedését a területen, illetve a lakók és az ingatlanpiac mozgósítását és növekvő érdeklődését. Ennek (a korábban egyébként sok helyen bizonyított) konstrukciónak van egy szépséghibája: a már ott lévő, vagy betelepülni készülő befektető (üzlet- vagy lakástulajdonos) saját érdekeit érvényesítendő nem tud valós befolyással lenni a folyamatokra, miközben a sok pénzt investáló önkormányzat sem tud pénzügyi **partnerként** számítani a terület használóira. Való igaz, hogy egy ilyen PPP⁴⁸⁷ konstrukció kialakítása meglehetősen időigényes, de az eredmény (kisebb közpénzráfordítás, magas használói elégedettség) több fronton is kárpótol. Sajnos a ma hazai várospolitikájában az ilyen, választási ciklusokon túlmutató megoldásoknak nemigen van reális helyük.

488

3.2.3. Intézmények szabadterei

A megújításra kijelölt városi területek különböző (elsősorban köz-) intézményei kulcsszerepet játszhatnak a folyamatokban, amennyiben azok is felújításra kerülnek, s amennyiben azok szabadtereihez példaértékkel nyúlnak hozzá. Ugyanis ezekben az érintett terület lakosságának jelentős része megfordul, s ott nemcsak különböző ügyeit intézi, de saját lakóközössége maga-teremtette arculatával (környezeti minőségével) is szembesül – önkéntelenül is előképeket találva saját szűkebb környezete formálásához. Különösen fontos ez az **oktatási és közművelődési intézmények** esetében, ahol a fiatal (fogékony) generációk idejük nagy részét töltik, és pontosan ugyanebből az okokból kell megkövetelni a magánberuházóktól a kereskedelmi és szórakoztató létesítmények szabadtereinek nívós, korszerű kialakítását.

Ennek a folyamatnak a sikeréhez szemléletváltásra van szükség az intézmények tervezésével kapcsolatban: kevés kivételtől eltekintve általános hazai tendencia, hogy a közellátást szolgáló épületek szabadtereinek kialakítására az épületek színvonalához képest jóval kevesebb pénz jut, s ezáltal azok minősége messze elmarad a kívánatostól. De ez nem elsősorban a döntéshozók felelőssége, hanem azoké a – döntéseket előkészítő – tervezőké, akik nem értetik (rosszabb esetben nem értik) meg az épületet körülvevő környezet fontosságát, s a minden területen jelentkező kötelező **költségcsökkentés** oltárán beáldozzák a szabadterek minőségét az általuk, más területen megkívánt költségesebb megoldások érdekében. A jövőben az ilyen beruházásokban a szabadterekre fordított közpénzek teljes beruházáshoz viszonyított arányát

⁴⁸⁶ A METRO4 beruházáshoz kapcsolódó három budai tér esetében elmaradt a nyilvános tervpályázat, a Corvin-Szigony Projekt szabadtereinek tervezését az út- és közműépítés kiviteli tenderéhez „csapták hozzá”

⁴⁸⁷ *Public Private Partnership*

(minőségét, fajlagos költségeit) szabályozni szükséges, a magánbefektetőket pedig a meggyőzés és példamutatás eszközével kell pozitív irányban befolyásolni.⁴⁸⁹

Még nehezebb megérteni az intézményi szabadterek csaknem teljes elhanyagolását (a Magyar Építész Kamara aktív közreműködésével) kiírásra kerülő **ötlet- és tervpályázatok** esetében, ahol az esetek túlnyomó többségében a szabadterek, zöldfelületek megemlítésre sem kerülnek, vagy ha mégis, azok – mivel a zsűriben tájépítész tag nincs – érdemben elbírálásra nem kerülnek. Csak a közelmúltban így került kiírásra országos jelentőségű művelődési intézmény, több vidéki főiskolai és egyetemi campus, budapesti szakközépiskola és általános iskola tervezési pályázata is. A hazai szabadter-kultúra fejlődése érdekében ezen a gyakorlaton kamarai szinten változtatni szükséges, mert ha pályázatokban (s azok költségbecsléseiben) sem szerepel súlyának megfelelően a kérdéskör, később már egyre nehezebb lesz azt a beruházásokba illeszteni.

3.2.4. *Tematikus városi szabadterek*

A világok városainak egymás közötti versenyében, a „várostermék” kialakítása során, ahol a turisták mellett a világcégek (és a velük együtt mozgó munkavállalók) megtalálása és elcsábítása a cél, kiemelt fontosságú terület a tematikusan, egy-egy jól meghatározható és megjegyezhető téma vagy program köré szervezett, gyakran hatalmas léptékű események, látványosságok világa. Egy olimpiai kandidálás, vagy az „Európa Kulturális Fővárosa” cím; egy Disneyland jellegű hatalmas témapark-beruházás vagy a kommunizmus emlékműveinek szoborparkba gyűjtése mind hasonló hatást eredményezhetnek – az idegenforgalmi és beruházói **figyelem felkeltését**, vagyis a város gyarapodásának (vagy versenyben maradásának) lehetőségét.

A budapesti tervek kapcsán szem előtt kell tartani a sikeres európai példákat: a barcelonai olimpia új lendületet adott az amúgy is felszállóágban lévő városnak, *Graz* koncepciózus kulturális fejlődése a várost Közép-Európa egyik építészeti zarándokhelyévé tette, *Prága* sikerrel kamatoztatja középkori hagyományait és megmaradt emlékeit. Budapest (és Magyarország) kiemelkedő lehetőségei az oktatáshoz (tudásközpontok), a termálvizekhez, a művészetekhez (filmipar) és a gasztronómiához kapcsolódnak. Ilyen projektek **európai jelentőségű tematikus szabadterek** kialakítására (campusok, kutatóbázisok, fürdők, látogatható stúdióterületek stb.) adhatnak alkalmat. Különleges kulturális és egyben tematikus városmegújítási lehetőség a magyar főváros előtt a hagyományos erzsébetvárosi zsidónegyed koncepciózus felélesztése.

⁴⁸⁸ Többek szerint az erzsébetvárosi Király utcát sikerrel lehetett volna így megújítani.

⁴⁸⁹ A meggyőzés fontos eleme lehet a városi szabadterek minőségének az ingatlanokra gyakorolt értéknövelő hatásának tudományos igényű kutatása és publikálása.

Más léptéket képviselnek, de ebben a csoportban kell megemlíteni a városi **játszóterek és sportpályák** kérdését. Az európai uniós szabályozásnak és a bevezetett magyar jogszabályoknak⁴⁹⁰ köszönhetően a jövőben várhatóan el fognak tűnni a kisebb, néhány játszóeszközből álló egységek, és egyre több korszerű, nagyértékű, nagy vonzáskörzettel bíró játszótér és sportpálya épül majd. Mivel ezek tervezése hagyományosan szakterületi feladat, ezért a fokozódó érdeklődést és az önkormányzatok felújítási, létesítési kötelezettségeit kihasználva a tájépítészeknek szakmai kezdeményező, koordináló szerepkörben kell fellépniük.

3.2.5. *Magánkertek*

A szuburbanizáció kiteljesedése, a családi házak számának robbanásszerű növekedése elsősorban a fővároskörnyéki településeket érinti, de a megújításra szoruló budapesti területeken is találunk szép számmal szabadonálló (családi vagy társas házas) beépítést. Az ilyen esetekben különösen szembetűnő az a tény, hogy a magánkertek (a látvány szempontjából elsősorban az előkertek) teljesértékű részei a szabadtér-rendszernek, ezért ezek kialakítása, minősége a köz szempontjából is elsődleges fontosságú. Ezek megterveztetéséhez, kialakításához, fenntartásához az önkormányzat pályázatok formájában – anyagi lehetőségeihez mérten, hasonlóan a homlokzat-felújítások programjához – hozzájárulhat, de a fő szerepet a jövőben az iskolákban és a közintézményekben folyó **környezeti nevelésnek**, a környezetkultúra fejlesztésének kell átvennie.

3.2.6. *Beépítéshez kapcsolódó szabadterek*

A reurbanizáció, a sűrűn beépített belvárosi lakóterületek környezeti rehabilitációja során, a mennyiségi és minőségi fejlesztés eszközeiként jelentősen felértékelődtek a beépítésekhez kapcsolódó szabadterek különböző típusai, s ezek jelenleg is az ilyen területen történő megújítások homlokterében állnak. A hagyományosan fajlagos zöldfelületi deficitet mutató városrészekben a lakosság (vissza) csábításának meghatározó elemei az **új városi életminőséget** szimbolizáló szabadterek. A szabályozás készítésekor a meglehetősen mechanikus, elsősorban a zöldfelületi arányt rögzítő előírások mellett a jövőben szükséges meghatározni az új vagy megújított szabadterek minőségi követelményeit, valamint a megfelelően intenzív fenntartás várható költségeit és annak teherviselőit is. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, amikor a rehabilitált területen az új épületek beruházói a minimális zöldfelületi arányt (100%-os felszín alatti telekbeépítés mellett), a garázsfödemen létesített, minimális termővastagságon, öntözés nélkül létrehozott füvesített felülettel igazolhatják.

⁴⁹⁰ 78/2003 GKM rendelet

A tulajdonosi érzés kialakulása és a fenntartás minősége közötti kapcsolatra hívják fel a figyelmet az elmúlt időszak berlini folyamatai: a korábbi évtizedekben rehabilitált területeken gyakran hoztak létre nagy, egybenyitott tömbbelsőket, amelyekben **közös kerteket** létesítettek. Ezek a nehezen megszervezhető, ezért akadozó fenntartás és őrzés mellett legtöbbször gyorsan tönkrementek. A legutóbbi időkben – a tulajdonosi szemléletben bízva – a belső telekhatárokat újra kerítésekkel jelölték ki, s a kisebb hátsó udvarokat az adott ház lakóközösségére bízták. Az eredmény ez utóbbi konstrukciót igazolta – még ha esztétikai vagy szociológiai szempontból sokan az előző, egybefüggő zöldfelületet eredményező megoldást tartják is jobbnak.

Egy feléledő városrészben az emberek új városi identitásukat keresik, hogy gyökeret eresszenek, hogy működő közösségeket alkossanak. Folyamatos megerősítésekre vágnak, hogy helyesen döntöttek, amikor a szuburbia napi sok óra utazással megközelíthető, de „nagyon zöld” világa helyett a központi fekvésű, jó közlekedéssel megáldott, de „mégsem annyira zöld” **urbánus lakhelyet** választották. Ebben a mindennapos küzdelemben a bejáratok előterei, passzázsok, teraszok, loggiák és zöld homlokzatok mind fontos ütőkártyák lehetnek. A jövő budapesti megújításaiban a beépítést és a szabadterek rendszerét – amelyben sokszor az átmeneti szabadterek dominálnak – egy időben, egységes szemlélettel kell megtervezni.

3.2.7. *Vízpartok*

Az ember mindig a víz mellé települt, hogy áldásait élvezze; a víz, a vízpart nélkülözhetetlen eleme városainknak. Mára a víz a szabadtertervezés egyik legfontosabb környezetformáló, annak értékét és minőségét nagyságrendileg emelni képes eszközévé vált. Természetes vagy mesterséges vízpartok mentén sikeres városmegújítások mentek végbe szerte a világon: a városból kiszorult (egykoron a kedvező szállítási lehetőségek miatt vízpartra települt) **ipari létesítmények helyén** nagy lakónegyedek jöttek létre – a kikötők és rakodópartok helyén aktív vízkapcsolati lehetőségekkel.

Budapest és a Duna kapcsolata jelenleg tele van kiaknázatlan lehetőségekkel. Hasonlóan a városi közparkokhoz, a rakpartok helyzete, a városban mozgó emberek és a víz kapcsolata az egész város arculatát befolyásoló tényező. Véleményünk szerint Budapesten a **budai alsó rakpartok** – főgyűjtő-rekonstrukcióval egybekötött – átépítése szükséges lépés, de azt nem a kétszer kétsávos városi autópálya változatban kell végrehajtani, hanem sokkal inkább az alagútban vezetett észak-déli összekötőút formájában, amelynek a tetején a Margithíd és a Petőfi híd között csillapított- illetve gyalogos forgalmú, élő rakpart jöhet létre. (ld. *Plázs-projekt*)

Korábbi iparterületek barnamezős rehabilitációjára nyílik lehetőség a kiépített budapesti rakpartokon kívüli, északi és déli területeken. (Újpest, Lágymányos, Csepel – Soroksári Dunaág) Örvendetes, hogy a már megkezdett, vagy tervezés alatt álló projektek nagy részében a tervezők között találunk tájépítészeket.

Ezekben a megújításokban a várható környezeti minőség – a beruházók szándékai szerint – meghaladja majd a mai színvonalat. Új Budapest épül, és ezek a nagyszabású vállalkozások azok az élő lehetőségek, hogy a város megtanuljon „nagyban” várost megújítani. Megtanuljon a saját lakóival, saját lehetőségeivel úgy kommunikálni, hogy az valós eredményeket, **élő közösségeket** és méltó, **emberi környezetet** eredményezzen.

Összefoglalás

A dolgozat az elmúlt kétszáz év európai városfejlődésének egy eddig szakterületi szempontból nem kutatott részterületét vizsgálta. Arra keresett választ, hogy milyen szerepet játszottak a városi szabadterek az egyes korszakok városmegújításainak elméleti és a gyakorlati szintjén.

Egyértelművé vált, hogy a városi szabadterek rehabilitációja olyan komplex folyamat, amelynek minőségi megoldása csak a különböző megközelítési irányok, gondolkodásmódok, „neveltetések” szakmai szintézisével, együttes alkalmazásával lehetséges. A kutatás során több, eddig a szakterületi irodalomban nem publikált, nagy jelentőségű forrás került elő. A szabadtér és a hasonló tartalmú, egyrészt funkcionális irányból, másrészt térelméleti szempontból közelítő meghatározások elemzése után a *városi szabadtér* fogalmára saját definíció készült. Korábban készült felsorolásokat, definíciókat felhasználva *szabadtér-tipológia* készült, amely szándékai szerint úgy fedi le a városi szabadterek összességét (7 kategória, 47 elem), hogy egyszerre tud tudományos igényű és a gyakorlatban jól használható lenni. Elkészült a városszövetbe történő utólagos beavatkozások leírására szolgáló tíz rokonfogalom összehasonlító elemzése, amely alapján a kutatás céljainak leginkább a *városmegújítás* fogalma felelt meg.

A dolgozat középső harmadában az elmúlt kétszáz esztendő hét, egymástól jól elkülöníthető és tematizálható korszakra bontva vizsgálta, mindegyiket azonos szerkezeti felépítésben. Ezek sorrendben: az ipari város kialakulásának kora, a „tradicionális” városmegújítások kora, a modern mozgalom városmegújítási tervei, a 20. századi diktatúrák városmegújításai, nagy modernista városmegújítások a 2. világháború után, a „szelíd” városmegújítás előretörése, a jelenkor városmegújításai. Ismertette a nagyvárosok társadalmi és fizikai létének kereteit, majd a két párhuzamosan fejlődő szakterület (városépítészet, városi zöldfelületek) uralkodó elméleteit és tevékenységét. Mindezek ismeretében és fényében kerültek bemutatásra a korszak jellegzetes európai városmegújítási projektjei; majd az időszak fontosabb budapesti vonatkozásai.

A leíró fejezet adatait felhasználva következtetések születtek az alábbi kérdések mentén:

- milyen szerepet játszottak a városi szabadterek az adott korban, illetve annak városmegújításaiban, mely szabadtér típus és miért játszott az adott korszakban meghatározó szerepet,
- milyen összefüggések találhatóak a politikai és gazdasági körülmények, valamint a városi szabadterekben gondolkodó társszakmák éppen aktuális tevékenysége között.

Az utolsó fejezetben (a saját tipológiának megfelelő bontásban, tehát: közparkok, városi utcák és terek, intézmények szabadterei, tematikus városi szabadterek, magánkertek, beépítéshez kapcsolódó szabadterek, vízpartok) a dolgozat ajánlásokat és javaslatokat fogalmazott meg az egyes szabadtér-típusoknak a jövő (budapesti) városmegújításaiban történő lehetséges szerepvállalásáról. A városi szabadterek megújításakor indokoltnak tartja a létesítés mellett a fenntartás szakmai és gazdasági kereteinek tisztázását, a különböző PPP konstrukciók széleskörű bevonását. Javaslatot tesz egy új tervfajta, a „*városi*

szabadtér-építészeti engedélyezési tervdokumentáció” megalkotására, amely pontosan rögzíti és bemutatja a beavatkozások városszerkezeti, építészeti és tájépítészeti következményeit. Kamarai szinten javasol változtatást az *ötlet- és tervpályázatok* kiírási gyakorlatában, hogy az egyes objektumokhoz kapcsolódó szabadterek azokban markánsabban helyet kaphassanak. A játszóterek és sportpályák esetében állást foglal a szakterület *kezdeményező, koordináló* szerepköre mellett. Javasolja, hogy a jövő budapesti megújításaiban a *beépítés és a városi szabadterek rendszere* már a tervek szintjén is egy időben, egységes szemlélettel készüljenek.

Summary

The paper examines a particular field of the development of European cities in the past two centuries which has not been researched so far in terms of open spaces. It seeks to analyse the role that urban open spaces have played in urban renewal in various ages on theoretical and practical level.

It has become unambiguously clear that the rehabilitation of urban open spaces is such a complex process that it can be carried out properly only through the professional synthesis, joint application of various approaches, ways of thinking, “kinds of upbringing”. The research has identified several resources of great significance which have not been published yet in the literature of the special field. After analysing the definition of open spaces and similar contents in terms of functionality and space theory, the paper formulates its own definition of the concept of *urban open space*. With the survey of definitions published earlier, it develops an *open space typology*, to cover all urban open space types (7 categories, 47 elements) and to meet both scientific demands and practical needs. It carries out a comparative analysis of related concepts to serve the description of subsequent interventions into the tissue of cities to establish that it is the concept of *urban renewal* that suits the aims of the research the most.

In its middle third, the paper examines the past two centuries divided into seven clearly distinguishable periods and deals with as distinct themes, each in an identical structure. They are as follows: the period of the development of industrial cities; the period of “traditional” urban renewals; urban renewal plans of the modern age; urban renewals of the 20th century dictatorships; great modernist urban renewals after the Second World War; the forging ahead of “gentle” urban renewal; urban renewals of the present age. The paper describes the frameworks of social and physical life in cities, and then sets forth the ruling theories and activity of the two special fields (urban architecture, urban green areas) developing simultaneously. With full knowledge and in the light of all this, the typical European urban renewal projects of the age and the related important Budapest aspects of the period are expounded.

Using the data of the descriptive chapter, conclusions are drawn regarding the following questions:

- what role urban open space types played in the given period, and in its urban renewals; which open space type played a definitive role in the given period and why;
- what connections can be identified between political and economic circumstances, and the current activity of the related professions thinking in terms of urban open spaces.

In the last chapter (in a division based on its own typology: public parks; city streets and squares; open spaces of institutions; thematic urban open spaces; private gardens; open spaces related to building up; watersides), the paper formulates recommendations and proposals on the possible role of various open space types in the future urban renewal of Budapest. For the development of the renewal process of urban open spaces, the paper suggest to involve the professional and economic frameworks of maintenance, and the wide-ranging inclusion of various PPP arrangements, in addition to the present establishment. It makes a proposal to create a new type of plan: “*detailed authorisation plan for urban open spaces*”, which exactly records and describes the city structure, the architectural and landscape architecture consequences of interventions. On chamber level it proposes changes regarding the practice of inviting *tenders for ideas and*

plans so that open spaces related to construction projects could gain ground more markedly. Regarding playgrounds and sports fields, it takes sides with the *initiating, co-ordinating* function of the special field. It recommends that in the future renewals of Budapest *the system of building up and urban open spaces* should be made simultaneously, based on a uniform approach, right from the phase of planning.

MELLÉKLETEK

Irodalomjegyzék

- ABEL, A. (1950) *Regeneration der Städte*, Verlag für Architektur, Zürich
- ACÉL Gábor (1999) Budapest IX. kerület (Ferencváros) rehabilitációs tapasztalatai, A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései, „TUSNAD 1998” Nemzetközi Tudományos Ülésszak, T3 Kiadó Sepsiszentgyörgy, pp. 223-224
- ALBERS, Gerd (1997) *Zur Entwicklung der Stadtplanung in Europa, Begegnungen, Einflüsse, Verflachtungen*, Verlag Vieweg, Wiesbaden
- ALFÖLDY Gábor (2004) *Kertek, parkok, sétányok*
http://www.btm.hu/ihm_anyagok/Ujkor/rosta/esszek/04_alfoldy_gabor.html
- AMICHAY, Eva M. (2004) Pest régi zsidónegyedének rehabilitációja, www.epiteszforum.hu
- BATÁR Attila (2000) A hagyományos várostól a regionális városig, in: *Városaink az ezredfordulón*, Európai füzetek hatodik szám, Új Világ Kiadó Budapest
- BATÁR Attila (2003) New York, Párizs, Berlin, Három regionális város, www.epiteszforum.hu
- BECSKE Kálmán (1940) Zöldterületek és sportterületek, in: *Városfejlesztés, Városrendezés, Városépítés*, Az V. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai, Budapest
- BENEVOLO, Leonardo (1994) *A város Európa történetében*, Atlantisz Kiadó, Budapest
- BERGER, Horst (1984) *Gebietsanierung, Das Wiener Modell*, Magistrat der Stadt Wien MA 21
- BERLEPSCH-VALENDÁS Architekt B.D.A. (1911) *Die Gartenstadtbewegung in England, ihre Entwicklung und ihr jetziger Stand*, Druck und Verlag von R. Oldenburg, München
- BIERBAUER Virgil (1940) A magyar városrendezés eszközei és feladatai, in: *Városfejlesztés, Városrendezés, Városépítés*, Az V. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai, Budapest
- BOGNER Zsuzsanna (1999) A városrehabilitáció zöldfelület-fejlesztési lehetőségei, történelmi városrészek, diplomaterv, KÉE KTT, Budapest
- BOHLEY, Katrin (1991) *Die Stadtplätze in Berlin, Prenzlauer Berg Planung und Ausführung zwischen 1862-1940*, Diplomarbeit, Universität Humboldt zu Berlin
- BORBÍRÓ Virgil – VALLÓ István (1953) A magyar városépítéstörténeti kutatás feladatai és módszertana in: *Településtudományi Közlemények, ÉME Városépítési Tanszéke*, Budapest
- BROWNE, K. (1971) *West End: renewal of a metropolitan centre*, Robert MacLehose & Co Ltd, Glasgow
- CABANIEU, J. (2001) *Les espaces urbains, Mission Interministérielle pour la qualité des constructions publiques*, Arche Sud
- CÁCERES, Rafael de – FERRER, Monserat (1993) *Barcelona espacio publico*, Ajuntament de Barcelona
- CHAN CHIENG, Diana (szerk.) (2002) *Projets Urbains en France*, Éditions du Moniteur (Group Minitour), Paris
- CSORBA László (1998) A folyamatos gyarapodás időszaka: 1815–1873, in: *Budapesti Negyed, 1998/2-3*
- CZÉRE Béla (É.n.) *Közlekedésünk tegnap és ma*, Magyar Technikatörténeti Kalauz

- DALÁNYI László (1967) Lakótelepeink és zöldterületeink új léptékrendjéről, Lippay János Tudományos Ülésszak, 1966, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola, Budapest
- DARAGÓ László (2003) Vásár - város - piac - áruház – bevásárlóközpont, *Architectura Hungariae*, V. évf. 2. szám
- DIEFENDORF, Jeffrey M. (1995) Várostervezés a háború utáni Németországban, in: *Budapesti Negyed* 6-7. (1994/4-1995/1)
- DOLFF-BONEKÄMPER, Gabi - SCHMIDT, Franciska (1999) *Das Hansaviertel, Internationale Nachkriegsmoderne in Berlin*, Verlag Bauwesen, Berlin
- DÖRRE Endre (1942) Budapest zöldfelületeinek kérdése, különnyomat a Magyar Mérnök- és Építészegylet kiadásában megjelenő *Értekezések, beszámolók a műszaki és gazdaságtudományok köréből* 1942. évi VII. füzetéből, Stúdium Sajtóvállalat Rt. Budapest
- DRAGONITS Tamás – SEDLMAYR Jánosné (1973) Történelmi városrészek, műemléki terület egységek rekonstrukciója, in: *Városépítés Magyarországon a felszabadulás után* pp. 97-111, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- DURTH Werner – GUTSCHOW Niels (1990) *Architektur und Städtebau der Fünfziger Jahre*, Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Bonn
- DYCKHOFF, C. - BORMANN, W. et al. (1983) *Bericht über Verkehrsberuhigung*, Der Senator für Stadtentwicklung und Umweltschutz, Berlin
- EDVI Illés Aladár (1896) *Budapest műszaki útmutatója*, Pátria Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- EGEDY Tamás (2003) A lakótelep-rehabilitáció helyzete hazánkban, *Elméleti és gyakorlati kérdések Földrajzi Értesítő* 2003. LII. évf. 1–2. füzet, pp. 107–121.
- ERŐ Zoltán - KOSZORÚ Lajos et al. (1996) *Budapest rehabilitációs programja (koncepció, munkaközi változat)*, Budapest Főváros Önkormányzata
- ERŐ Zoltán (2000) A városmegújítás lehetőségei, in: *Budapesti Negyed*, 2000/2
- FABÓ Beáta (1998) *Építkezés a reprezentáció szolgálatában: középületek és terek* in: Gyáni Gábor (szerk.) *Az egyesített főváros, Pest, Buda, Óbuda, Városháza*, Budapest
- FARAGÓ Kálmán (1955) *Újabb szempontok a lakótömbök és lakóközvetek tervezésénél*, Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest
- FARAGÓ Kálmán (1986) *Városrekonstrukció*, Tankönyvkiadó, Budapest
- FEDOROV, Ju. (1953) *Leningrád újjáépítésének néhány kérdése*, in: *Településtudományi Közlemények*, ÉME Városépítési Tanszéke, Budapest
- FERKAI András (1995) *Buda építészet a két világháború között*, Művészeti emlékek, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest
- FERKAI András (2001) *Pest építészet a két világháború között*, *Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht.*, Budapest
- FUHRICH, Manfred (É.n.) *Stadterneuerung in den 70er Jahren*, <http://www.urban21.de/staedtebau>
- FÜLE Lajos (1973) *A meglévő városok rekonstrukciója*, in: *Városépítés Magyarországon a felszabadulás után*, pp. 79-97, Műszaki Könyvkiadó, Budapest

- GÁBOR Eszter (1998) Az információ értéke, Andrassy és Csengery telekvásárlásai – az Andrassy út keletkezéstörténete, in: Gyáni Gábor (szerk.) Az egyesített főváros, Pest, Buda, Óbuda, Városháza, Budapest
- GÁL Éva (1996) "Az élet olyan, mint a Lánchíd", in: BUKSZ, 8. évfolyam, 3. szám
- GEHRKE, Brigitte - KLEIN, Marie-Luise (1995) Der Biotopflächenfaktor (BFF) in der gegenwertigen Planungspraxis S.T.E.R.N. GmbH Berlin,
- GELBRICH, G. (1972) Grünflächen der Stadt, VEB Verlag für Bauwesen Berlin
- GEREVICH László (főszerk.) (1975) Budapest története III., Akadémiai Kiadó, Budapest
- GIEDION Sigfried (1996) Raum Zeit Architektur, Birkhäuser, Basel
- GÖDERITZ, J. – RAINER, R. – HOFFMANN, H. (1957) Die gegliederte und aufgelockerte Stadt, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen
- GORALCZYK, Peter (1990) Architektur und Städtebau der Fünfziger Jahre in der DDR, in: Architektur und Städtebau der Fünfziger Jahre, Ergebnisse der Fachtagung, Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Bonn
- GOTTER, K. – KRATOCHWILL, S. (1996) Wien, Grünes Netzwerk, Der Stand der Dinge, Magistrat der Stadt Wien MA 18
- GOTTLEBE, S. – LUDWIG, K. – TRILLITZSCH, F. (1989) Mut zu Grünen Wänden, Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umweltschutz, Berlin
- GRANASZTÓI Pál – HELLE László (1954) Jelenleg használt városrendezési nomenklatura, kézirat, Városépítési Tervező Vállalat, Budapest
- GRANASZTÓI Pál – POLÓNYI Károly (1959) Budapest holnap, Gondolat Kiadó, Budapest
- GRANASZTÓI Pál (1953) Zöldterületek tervezése magyar településtervezési vonatkozásban, in: Településtudományi Közlemények, ÉME Városépítési Tanszéke, Budapest
- GRANASZTÓI Pál (1972) Ember és látvány városépítészetünkben, Akadémiai Kiadó Budapest
- GULÁCSY Béla (1954) A városok zöldterületei, kézirat, Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest
- GÜNTER+HÖSCHEL Büro (1992) Landschaftsplanerisches Gutachten für den Untersuchungsbereich 11, Prenzlauer Berg, Berlin
- GYÁNI Gábor (1998) Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése
in: Gyáni Gábor (szerk.) Az egyesített főváros, Pest, Buda, Óbuda, Városháza, Budapest
- GYÜRE Borbála (2003) A Hősök tere és a hajdani Felvonulási Tér rendezése, diplomaterv, BKÁE KTT, Budapest
- HALA, B. (1997) Wien auf dem Weg ins 21. Jahrhundert, Stadtplanung Wien
- HARLANDER, Tilman (1998) Stadtplanung und Stadtentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland: Entwicklungsphasen seit 1945, in: DISP 132 pp. 4-9
- HARRER Ferenc (1940) Budapest Városfejlesztési Programja, Különlenyomat a Városi Szemle XXVII. évfolyamából
- HILBERSEIMER, L. (1927) Groszstadtarchitektur, Julius Hoffmann Verlag, Stuttgart

- HILPERT, Thilo (szerk.) (1988) Le Corbusiers „Charta von Athen“ Texte und Dokumente, Kritische Neuasgabe, Verlag Vieweg, Braunschweig
- HOFMAN, Hans Hubert szerk. (1975) Städtisches Grün in Geschichte und Gegenwart, Hermann Schroedel Verlag, Hannover
- HÖPPNER & HÖPPNER (1992) Flächenhafte Verkehrsberuhigung in Berlin-Moabit, Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umweltschutz, Berlin
- IVANOV, Andrej (1999) Régi orosz városok történeti központja a városlakók tudatában, A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései, „TUSNAD 1998” Nemzetközi Tudományos Ülésszak, T3 Kiadó Sepsiszentgyörgy, pp. 197-198
- JÁMBOR Imre (2000) Kertépítészeti tér, szabad tér, zöld tér - TÁJÉPÍTÉSZET 2000/1
- JESZENSZKY Sándor (É.n.) Az elektrotechnika magyar úttörői, www.sci-tech.hu/history
- KELEMEN János – VAJDA Zoltán (1981) A föld alatti város, Építésügyi Tájékoztatói Központ – Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- KIEß, Walter (1991) Urbanismus und Industriezeitalter, Von der klassizistischen Stadt zur Garden City, Ernst & Sohn Verlag für Architektur, Berlin
- KISMARTY-LECHNER Jenő ifj. (1947) Városi lakástípusok, Országos Építésügyi Kormánybiztosság Építésracionálizálási Osztály, Budapest
- KOSZORÚ Lajos (2000) Térszerkezet-alakítás és városfejlesztés, in: Budapesti Negyed, 2000/2
- KUBITZ, Gisela – KUBITZ, Ernst-Hermann (1989) Peter Lenné hinter dem grünen Gitter, Edition Hentrich, Berlin
- Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (2003) Meghívó a „Közterületek megújítása és városi tájtervezés, Kortárs építészet és design a történeti környezetben” c. szimpóziumra
- KUUSKOSKI Leena (1977) Problematik der Umwandlung alter Stadtteile in attraktive Wohngebiete, diplomaterv, Institut für Landschaftspflege, Landschaftsgestaltung und Gartenkunst, TU Wien
- LACKÓ Miklós (1998) A két világháború között, in: Budapesti Negyed, 1998/2-3
- LAMPEL Éva - LAMPEL Miklós (1998) Pesti bérházsors, Argumentum Kiadó, 1998.
- LANDSCHAFT PLANEN&BAUEN (1992) Konzept zur ökologisch orientierten Staderneuerung Prenzlauer Berg, Berlin
- LÁNG Tivadar (1971) A korszerű építési technológiák hatása a városrendezésre, in: VÁTI (URBIFORM) Településtervezési Tájékoztató 3-4 pp. 57-58
- LECHNER Jenő dr. (1938) Budapest városrendezési feladatairól, Különlenyomat a Műszaki Világ 1937. és 1938 évfolyamaiból
- LEES Andrew (1995) A nagyvárosi környezet német és amerikai elemzése és értékelései, in: Budapesti Negyed 6-7. (1994/4-1995/1)
- LEVCSENKO, Ja. P. (1952) Városok tervezése, Műszaki-gazdasági mutatószámok és számítások, ÉME Városépítési Tanszéke, Budapest
- LICHTENBERGER, Elisabeth – CSÉFALVAY Zoltán – PAAL, Michaela (1995): Várospusztulás és felújítás Budapesten, Magyar Trendkutató Központ, Budapest

- LOCSMÁNDI Gábor (2000) Budapest az ezredfordulón, in: Városaink az ezredfordulón, Európai füzetek hatodik szám, Új Világ Kiadó Budapest
- LOIDL-REISCH, C. (1995) Typen öffentlicher Freiräume in Wien, Magistrat der Stadt Wien MA 18
- LÖTSCH, Bernd (1983) Ökologische Überlegungen für Gebiete hoher baulicher Dichte in.: Stadt – Natur – Zukunft, Materialien zum XXI. Weltkongress München 1983 der Internationale Föderation of Landscape Architects (IFLA)
- LUKACS, John (1991) Budapest, 1900, A város és kultúrája, Európa Könyvkiadó, Budapest
- LUKOVICH Tamás (2001) A posztmodern kor városépítészetének kihívásai, Pallas Kiadó, Budapest
- LUKOVICH Tamás (2002) Rajtunk múlik: A jövő Budapestje in: FALU VÁROS RÉGIÓ 2002/5, pp.3-9
- MATOUSEK, J. - SCHEUCHEL, P. et al. (1995) Stadterhaltung - Stadterneuerung, Der Stand der Dinge, Magistrat der Stadt Wien MA 18
- MEGGYESI Tamás – BENKŐ Melinda (2001) A külső tér, kézirat, BME
- MEGGYESI Tamás (1971) Szemléleti fejlődés a lakóterület szerkezetének tervezésében, in: VÁTI (URBINFORM) Településtervezési Tájékoztató 3-4 p. 16
- MEGGYESI Tamás (1985) A XX. század urbanisztikájának története, kézirat, BME
- MEGGYESI Tamás (2002) Települési szövetten, in: FALU VÁROS RÉGIÓ 2002/5, pp. 21-27
- MEBNER, W. – FUNECK, G. (1974) Schöne Grünanlagen in Städten und Gemeinden, VEB Deutscher Landwirtschaftsverlag Berlin
- MEZEI Ottó (1987) Molnár Farkas, Akadémia Kiadó, Budapest
- MEZŐS Tamás (2000) A városi terek alakításának történeti alaptendenciái, in: Architectura Hungariae, Műemlékvédelem, II. évf. 3. szám
- MOHÁCSI Sándor (2002) Pécs, Tettye városrész szabadtér-rendezésének koncepcióterve, diplomaterv, SZIE KTT, Budapest
- MORBITZER Dezső (1940) Városrendezés és kertészet, in: Városfejlesztés, Városrendezés, Városépítés, Az V. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai, Budapest
- N. KÓSA Judit (1998) Várostörténet: 1956 után, in: Budapesti Negyed, 1998/2-3
- NAGY Katalin (1997) Közparkok és közkertek használata, kandidátusi értekezés, KÉE KTT, Budapest
- NIELEBOCK, Henry (1996) Berlin und seine Plätze, J. Strauss Verlag Potsdam
- ORMOS Imre (1957) Települések zöldterületi létesítményei tudományos kérdései, MTA Agrártudományok Osztálya Közleményei, XII. kötet 1-4. szám, 409-432
- ORMOS Imre (1964) A kertépítés 100 éve Magyarországon, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Közleményei Vol. XXVIII. Szám, Budapest, 221-230
- ORMOS Imre (1967) Zöldterületek fejlesztése az ember szolgálatában, Lippay János Tudományos Ülésszak, 1966, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola, Budapest
- ORMOS Imre (1971) Tájtervezés, zöldfelületek, Kertgazdaság III. évfolyam 3. szám, 51-66
- OROSZ Bálint (1998): A helyi építészeti örökség védelme és megőrzése, előadás, III. Országos Főépítész Konferencia - Győr
- OSSKÓ Judit (szerk.) (1978) Unokáink is látni fogják, RTV-Minerva 1979

- LOUDIN, Bernard (1980) A város védelmében, Corvina Kiadó Budapest
- PAETEL, W. (1976) Zur Entwicklung des bepflanzten Stadtplatzes in Deutschland vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg, TU Hannover
- PÁLFY-BUDINSZKY Endre (1939) Szabadterületek in.: Városok Lapja 1939/20. pp. 407-409
- PALMER, Frederick (1908): Buda és Pest, eredeti megjelenés: Scribner's Magazin, New York in: Budapesti Napló 1994/2
- PAPAGEORGIOU, A. (1971) Continuity and Change, Preservation in City Planning, Pall Mall Press London
- PAUEN-HÖPPNER, U. – APEL, D. (1992) Neue Verkehrskonzepte großer Städte, Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umweltschutz, Berlin
- PERÉNYI Imre (1963) Településtervezés, Tankönyvkiadó, Budapest
- PERÉNYI Imre (1970) A város központja, Műszaki Könyvkiadó Budapest
- PERÉNYI Imre (1976) Város, ember, környezet – a rekreáció a városépítészetben, Műszaki Könyvkiadó Budapest
- PERÉNYI Imre (szerk.) (1953) Településtudományi Közlemények, ÉME Városépítési Tanszék, Budapest
- PETERS, Paul (1978) A város az emberért – Védőbeszéd a városi élet mellett, Corvina Kiadó, Budapest
- POGÁNY Frigyes (1954) Terek és utcák művészete, Építésügyi Kiadó, Budapest
- POLÓNYI Károly (2000) Építész – településtervező a perifériákon, Műszaki Könyvkiadó Budapest
- POSCH, Hanna (1996) Stadt der Wunder – Barcelona, <http://ezines.onb.ac.at>
- PRAKFULVI Endre (1999) Szocreál, Budapest Főpolgármesteri Hivatala
- PREISICH Gábor - SÓS Aladár - BRENNER János (szerk.) (1954) Budapest városépítészeti kérdései, (Az 1953-ban tartott ankét anyaga) Építőipari Könyv- és Lapkiadó, Budapest
- PREISICH Gábor (1998) Budapest városépítésének története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- PREISICH Gábor (1998) Budapest városépítészetének története, Műszaki Könyvkiadó Budapest
- PREISICH Gábor (szerk.) (1973) Budapest jövője, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- REINBORN, Dietmar (1996) Städtebau im 19. und 20. Jahrhundert, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart
- ROMÁN András (1996) Történeti városok Magyarországon a 20. század második felében in: Mű – Emlék – Műemlék 2., Országos Műemlékvédelmi Hivatal
- ROMÁN András (1999) A történeti város védendő értékei – a Történeti Városok Kartája szerint és azon kívül, A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései, „TUSNAD 1998” Nemzetközi Tudományos Ülésszak, T3 Kiadó Sepsiszentgyörgy, pp. 15-16
- ROSSI, A. (1986) A város építésze, a BME Építészhallgatóinak Kiadványa, Budapest
- SÁGVÁRI Ágnes (szerk.) (1980) Az európai fővárosok építéstörténeti forrásai, Corvina Kiadó, Budapest
- SCHEDIWIY Robert – BALTZAREK Franz (1982) Grün in der Großstadt, Edition Tusch, Wien
- SCHNEIDER, W. (1973) Városok Urtól Utópiáig, Gondolat, Budapest
- SCHÜTZLER, Heiko (2000) Monsalvat an der Spree. Nationalsozialistische Planungen in Berlin, Welthauptstadt Germania, Berlinische Monatsschrift Heft 9

- SCHWEDLER, Rolf (1970) 100 Jahre Berliner Grün, Senatsverwaltung für Bau- und Wohnungswesen, Berlin
- SCHWENK, Herbert (2000) Die »magische Stadt« unterm Hakenkreuz, Berlinische Monatsschrift Heft 9
- SIKLÓSSY László (1931) Hogyan épült Budapest? (1870–1930) Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest
- SIMON Mariann (2002) A hegyekben élő mesebeli óriások - a természet és a modern építészet, esettanulmány in: Architectura Hungariae, Kortárs építészet, IV. Évf. 2. Szám
- SIMON Orsolya (2003) Rerrich Béla szakterületi munkásságának elemzése és a bajai Déri Kert rekonstrukciós terve, diplomaterv, SZIE Kertművészeti Tanszék, Budapest
- SITTE, Camillo (1901) Der Städte-Bau, Verlag Carl Graeser & Co., Wien (reprint Springer Verlag, Wien, 1972)
- SPITTHÖVER, Maria szerk. (2002) Freiraumqualität statt Abstandsgrün, Geschichte der Freiräume im Mietgeschosswohnungsbau, Universität Gesamthochschule Kassel
- STILES, Richard (2000) Egy nehezen megragadható fogalom, a szabad tér értelmezése - TÁJÉPÍTÉSZET 2000/1
- STRÖLIN, Karl (1941) Lakásügy, városépítés és tájrendezés, A Magyar-Német Társaság 1940. szeptember 24-én tartott előadás, A Magyar-Német Társaság Kiadványai 7. szám, Budapest
- STÜBBEN, Joseph (1890) Der Städtebau, Verlag von Arnold Bergstrasser, Darmstadt (reprint Vieweg & Sohn Verlag, Braunschweig und Wiesbaden, 1980)
- SZILÁGYI Kinga (2003) A zöldterülettől a zöldfelületi és szabadtér rendszerig, „Száz éve született Ormos Imre”, SZIE TK, Budapest
- TAMMS, F. – WORTMANN, W. (1973) Städtebau, Wissenschaftlicher Planen und Zukunft, Carl Habel Verlag, Darmstadt
- TOSICS Iván - PALLAI Katalin (szerk.) (2002) Budapest Városfejlesztési Konceptiója, Városkutatás Kft. Budapest
- TOSICS Iván (2003) A közép-európai városok átalakulási folyamatai a rendszerváltás után, előadás a BME Urbanisztikai Tanszék szakmérnöki tanfolyamán
- TÓTH Zoltán (1997) A települések világa, Ponte Press Kiadó, Pécs
- TÖRÖK Tamás (2002) Az élet városa, www.epiteszforum.hu, (Az írás a Lakáspolitikai és városrehabilitáció pályázat utóbbi kategóriájának első helyezettje.)
- VÁMOS Dominika (2004) Fogyasztás és lakásépítés: a lakóparkok világa, Architectura Hungariae Kortárs építészet V. évf. 2. szám
- VARGA, Krzysztof (2001) Utazás sehonnán sehová. A város az ezredforduló küszöbén <http://www.inaplo.hu/nv/200103/22.html>
- VÖRÖS Károly (1998) A világváros útján: 1873–1918, in: Budapesti Negyed, 1998/2-3
- WIEGAND, Heinz (1975) Geschichte des Stadtgrüns (Band II.), Patzer Verlag, Berlin – Hannover

A tárgyban felhasznált saját publikációk:

BALOGH Péter István - VÁNDOR Kinga (2003) Belső-Ferencvárosi tömbök környezeti rehabilitációja – TÁJÉPÍTÉSZET, 2003/2 megjelenés alatt

BALOGH Péter István - GERGELY Antal (2002) Budapest Belső-Ferencváros megújulásának lehetőségei a „Bakáts tér rendezése” pályázat tükrében - TÁJÉPÍTÉSZET 2002/4

BALOGH Péter István (2003) A szabadterek szerepváltozása a nagy európai városmegújítások történetében – TÁJÉPÍTÉSZET, 2003/2 megjelenés alatt

BALOGH Péter István (2001) Stadtpark am Elisabethplatz – Garten+Landschaft 2001/12

BALOGH Péter István (2000) Városi terek szerepe a környezeti rehabilitációban - TÁJÉPÍTÉSZET 2000/1

BALOGH Péter István (1998) Zöld a városban – belső udvarok, Szép Kertek 1998/2

BALOGH Péter István (1999) Történeti városok Magyarországon, (kéziratos tanulmány), KÉE Doktori Iskola, Budapest

BALOGH Péter István (1997 -) Történeti városrészek rehabilitációjának zöldfelületi kérdései – Erzsébet-, József-, Ferencváros - KTT és a TU Wien együttműködésében – megjelenés alatt

A tárgyban felhasznált saját előadások:

BALOGH Péter István (2003) A szabadterek szerepváltozása a nagy európai városmegújítások történetében, Lippay – Ormos - Vas Tudományos Ülésszak, Budapest

BALOGH Péter István – JÁMBOR Imre (2003) Szabadter kategóriák, poszterelőadás (Szabad Tér kiállítás, N&n Galéria)

BALOGH Péter István (2000) Történeti városok szabad tereinek környezeti rehabilitációja, Lippay - Vas Tudományos Ülésszak, Budapest

BALOGH Péter István (2000) Városi terek szerepe a környezeti rehabilitációban „Szabad tér” Országos Tájépítészeti Konferencia, Debrecen

BALOGH Péter István – BOGNER Zsuzsanna (2000) Történeti városrészek rehabilitációjának zöldfelületi kérdései Budapest és Berlin példáján, poszterelőadás, „Szabad tér” Országos Tájépítészeti Konferencia, Debrecen

BALOGH Péter István (2000) Történeti városok környezeti rehabilitációja, Kertészeti Napok Kerttörténeti Konferencia, Budapest

BALOGH Péter István (1998) Városrészek rehabilitációjának helyzete Berlinben, Lippay – Vas Tudományos Ülésszak, Budapest 1998

Felhasznált jogszabályok, törvények:

OTÉK, 1997

A hivatkozott és idézett nemzetközi egyezmények és deklarációk:

Athéni Charta, 1933

„Műemlékek és Történeti Együttesek Konzerválásának és Restaurálásának Nemzetközi Chartája”,

Velencei Charta 1964

Granadai Egyezmény az Európai Építészeti Örökség védelméről, 1985

A Történeti Városok Védelmének Nemzetközi Chartája, 1987., Washington

A Várostervezők Európai Tanácsa (CEU) által megfogalmazott Városrendezési előírások

(Új Athéni Charta) 1998.

Ajánlás a Történeti Városok Védelméhez (Nemzetközi Konferencia, 1998. Március, Tusnádfürdő)

Felhasznált weboldalak jegyzéke:

www.budapest.hu

www.c3.hu

www.londonlandscape.gre.ac.uk

www.orl.arch.ethz.ch

www.rev8.hu

www.sci-tech.hu

www.semix.hu

www.stadtentwicklung.berlin.de

www.szemtanu.hu

www.urban21.de

Ábrajegyzék

(összesen 193 kép)

I. ELŐZMÉNYEK; EURÓPA, PEST-BUDA

1. A középkor végére a városokban egyre gyakoribbak lettek a fásított köztetek. A Petersplatz Baselben a 17. század elején
2. Útfásítás. Berlin, Tiergarten, 1691
3. Párizs, a Rue Rivoli 1800 körül. Egységes barokk homlokzatsor, az út túloldalán a Tuileriák kertje.
4. Hild János Lipótváros-tervének (1805) szerkezete
5. József nádor portréja
6. Párizs egy 1785-ös térképen
7. A 18. század szárazföldi távolsági közlekedési eszköze: a postakocsi
8. A pesti árvíz (1838)

II. EURÓPA, 19. SZÁZAD ELSŐ FELE

1. London, a Regent Street terve (John Nash, 1814)
2. A Regent's Park terve (1826)
- 3-4. Részletek a Regent's Parkból
5. London, a Cornwall Terrace 1827-ben
- 6-7. Berlin, a moabiti löporgyár helyének beépítési tervei 1839-40 (6: K.F. Schinkel, 7: P.J. Lenné)
8. J.C. Loudon rendszerterve Londonra, 1829-ből.

III. EURÓPA, 19. SZÁZAD MÁSODIK FELE

1. Nyomornegyed Londonban a 19. század közepén
2. Vasútépítés meglévő városi szövetben (London, 1870 körül)
3. London, a Ludgate Circus forgalma (1872)
4. Darmstadt új lakónegyedének terve eredeti (balra) és egy „Camillo Sitte követő” által áttervezett formájában (1890 körül)
5. Barcelona „amerikai típusú” városbővítési terve
6. A századforduló jellegzetes városi parkja (Berlin, Dönhofplatz, 1900)
7. Berlini belső udvarok hosszú sorban egymás mögött.

IV. „HAUSSMANN PÁRIZSA”

1. Párizs. A G.E. Haussmann által 1853 és 1871 között irányított útnyitások vázlatos térképe.
2. A Nôtre Dame székesegyház „kiszabadítása” a középkori városszövetből, 1905
3. Párizs, a Rue de Rennes átnyitása (1868)
4. A tervezett és megvalósult átnyitások korabeli ábrázolása

V. BÉCS A 19. SZÁZAD VÉGÉN

1. Az 1857-től kiépülő Ring keresztmetszete (J. Stübben híres „Städtebau” c. könyvéből, 1890)
2. Otto Wagner látványterve a város Duna-irányú bővítéséhez
3. A Ring az Operánál
4. A Ring az épülő parlamenttel
5. A városi erődítések helyének beépítésére kiírt pályázat tervei (a jobboldalon P.J. Lenné terve)
6. Látványterv a Ringstrasse-val
7. A Grüngürtel (a várost körülvevő erdős területek) terve 1905-ből

VI. BUDAPEST A 19. SZÁZAD VÉGÉN

1. A Szent István körút
2. A Városliget
3. Piac az Új Vásár (Köztársaság) téren 1890 körül
4. A Váci utca állapota egy karikatúrán (Borsszem Jankó, 1871)
5. Lóvasút Újpesten az 1860-as években
6. Villamos a Városligetnél 1890 körül

7. Az első autóbusz az Andrássy úton (1915)
8. Elképzelés a Szent Gellért tér és a Döbrentei tér közötti villamos-alagútra
9. A Döbrentei téri park az Erzsébet híddal párhuzamosan épült ki (1905)
10. A Kecskeméti utca (1900)

VII. BUDAPESTI VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A 19. SZÁZAD VÉGÉN

1. Az Erzsébet híd építése kapcsán átépített Belváros-rész térképe
2. A Ferenciek tere, háttérben az épülő híddal (1900)
- 3-4. A későbbi Nagykörút nyomvonalán tervezett „Reitter-féle csatorna” térképen és látványterven.
5. A későbbi Madách-út első szabályozási tervváltozata (Erzsébet út)
6. A Lipótváros gyökeresen átalakult a Parlament és a Szabadság tér megépülésével
7. A Szabadság tér az épülő Tőzsdepalotával

VIII. A „MODERN MOZGALOM” EURÓPÁBAN

1. „Greenbelt Maryland”
2. A kertváros-mozgalom plakátja
3. Új beépítési módok (Bauhaus)
4. Hamburg, Dulsberg eredeti és „modern” beépítési terve (1930)
5. Molnár Farkas: „Funkcionális elkülönítés, mint a modern város idealisztikus jövőképe” (1923)
6. W. Gropius: Dammerstock (Karlsruhe, 1927-38)
7. Berlin zöldfelületi rendszerterve (M. Wagner – W. Koeppen, 1929)
8. Beépítés-mód változatok, Ernst May Das Neue Frankfurt (1930)
9. Kassel, városmegújítás egybenyitott belső udvarokkal (G. Jobst, 1926-33)
10. London zöldfelületi rendszerterve (R. Unwin, 1929)

IX. LE CORBUSIER

1. Az egyik előfutár: Tony Garnier: Cité Industrielle (1901-04)
2. Plan Voisin – Párizs, 1925
3. Ilot insalubre No.6 (1936)
4. és 6. Ville Contemporaine – „A jövő városa” (1922)
5. Részletek az Athéni Charta német kiadásából (1947)
7. Le Corbusier (1887 – 1965)

X. BUDAPEST A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1. A Dunakorzó átépítésének terve (Masirevich György, 1934)
2. Angol és német „Budapest” prospektusok
3. A Köztársaság tér modern bérházai (1934)
4. A Víziváros szabályozási terve (1936)
5. Óbuda szabályozási terve (FKT, 1938)
6. Az 1934. évi házadó-mentességi rendelet érvényességi területe
7. Elképzelés az Attila út kiépítésére (Vágó József, 1936)
8. A Szent István park és környéke
9. A Dél-Belváros átépítésének terve (Ligeti Pál, 1938)

XI. BUDAPESTI VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1. Pályázati terv a Belső-Ferencváros átépítésére (Kaffka Péter, 1943)
- 2-3. Elképzelés a Nyugati pályaudvar helyének beépítésére (Vágó József, 1936)
4. A Madách út szabályozási terve (1935)
5. A „Fórum” (Kertész K. Róbert – Weichinger Károly, 1935)
6. A „Fórum” (Lechner Jenő, 1938)
7. A Madách út torkolata, a pályázat első helyezettje (Árkay Aladár, 1930)
8. A „Fórum” (Vágó József, 1936)
9. Az épülő „Madách-házak” (Wälder Gyula, 1939)

XII. A HITLERI NÉMETORSZÁG VÁROS(ÁT)ÉPÍTÉSZETE

1. Germania, a „Világ fővárosa”, látványterv
2. A népek csarnoka a Brandenburger Tor-ral
3. A berlini Lustgarten átépítése (eredeti terv: K.F. Schinkel)
4. Az új főváros 1:50 arányú modellje
5. A Brandenburger Tor az áthelyezett melléképületekkel
6. Próbahomlokzat
7. Az átépítés terveinek részlete
- 8-9 és 11. A müncheni „Idealstrasse” terve, metszete és modellje
10. Stadt der Hermann-Göring-Werke
12. Albert Speer Berlin modelljével

XIII. A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁK VÁROSÉPÍTÉSZETE

- 1-2. A leningrádi Sztálin-sugárút terve és a fogadó-indító tér látványrajza
- 3-4. Kelet-Berlin, a Stalinallee (1952-58)
5. Budapest, a Belső-Erzsébetváros átépítésének terve, központi térrel és magasházzal (1952)
6. Ifj. Farkasdy Zoltán Budapest-terve kettős zöldgyűrűvel (1952)
7. Borbíró Virgil realista javaslata a Belváros megújítására (1952)
8. Óbuda beépítésének modellje (Perényi Imre, 1953)
9. Erzsébet tér, a park helyén a Nemzeti színházzal (1952)

XIV. MODERN VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1. Berlin Wedding, ötvenes évek
2. Javaslat az utca megtartására (W. Schwagenscheidt)
3. A Nagy-London terv plakátja
4. Párizs, Maubert negyed (1945)
5. St. Dié radikális újjáépítése (Le Corbusier)
6. St. Malo (Normandia) történelmi városmagjának megújítása
7. Javaslat Karl-Marx-Stadt (NDK) átépítésére (1959)
8. Moszkva, a Szmolenszk tér és környéke
- 9-10. Mainz történelmi belvárosa és tervezett beépítése (1946)

XV. MODERN VÁROSMEGÚJÍTÁSOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN 2.

1. Roehampton, Anglia (1951-54)
- 2-3. London, Abercrombie híres terve és a zöldfelületek (1943-44)
- 4-6. Rotterdam, Lijnbaan. A hagyományos városi bevásárlóutca és a modern beépítés kedvező kombinációja
- 7-10. és 13. Berlin, Hansaviertel. Az eredeti beépítés, a háború pusztításai (1945) és a megvalósult beépítés (1957)
11. Milton Keynes, a hatvanas évek angol kísérlete
12. Útépítés mindenek felett
14. Hamburgi út-áttörés (1955)

XVI. MODERNISTA VÁROSMEGÚJÍTÁSOK BUDAPESTEN

1. Óbuda az MTA új székházával
2. Óbuda beépítési terve
- 3-4. Az Erzsébet-híd pesti hídfője és környékének fejlődésszakaszai és modellje
5. Újlipótváros tervezett beépítése lábakon álló házakkal
6. A Tétényi úti lakótelep
7. Az új pesti szállodasor látványterve (Finta József)
8. Budapest zöldfelületi rendszerterve (1960)
9. A Közraktárak helyének lehetséges beépítése
10. A budai „Pontház” környéke
11. Budapest szerkezeti terve (1970)

XVII. MODERNISTA VÁROSMEGÚJÍTÁSOK BUDAPESTEN 2.

1. A nagykörút (1973)
2. „Szabadtér-dominancia” az új pesti szállodasorban (Granasztói – Polónyi, 1959)
- 3-4. A Közép-Józsefváros átépítésének terve és makettje (Mester Árpád, BUVÁTI)
5. A Vérmező frissen parkosítva (ötvenes évek)
- 6-7. A belvárosi passzázs-rendszer terve és a Váci utca látványterve (1973)
8. A negyvenes években kitalált „Várostengely” utolsó felbukkanása (Granasztói – Polónyi, 1959)
9. A Váci utca 1973-ban

XVIII. A POSZTMODERN EURÓPÁBAN

1. Leon Krier híres rajza a városrekonstrukció változatairól
- 2-3 és 5. Az autó, ember és város viszonyát elemző propagandaábrák
4. Az autómentes belváros plakátja (Stuttgart, kb. 1980)
6. Leon Krier egyik magvalósult terve a volt NDK területén
7. New Byker lakónegyed (Newcastle-upon-Tyne, Ralph Erskin, 1969-80)
8. A Parc de la Villette hármas sémája (Bernard Tschumi)

ÁBRÁK XIX. A „SZELÍD” VÁROSMEGÚJÍTÁS EURÓPÁBAN

1. Két tömb közös rehabilitációja nagy belső parkkal (Bécs)
2. A „Bécsi modell” nagy figyelmet fordít a tervezés során a városi szabadterekre, de nem foglalja egységbe azokat: külön tervlapon az udvarok és a közterületek
3. Koppenhágai tömbrehabilitáció (1970)
- 4-9. Képek berlini rehabilitációkból: utcafásítás, belső udvarok, homlokzat-növényesítés, zöldtető (4 és 6: Prenzlauer Berg, 5: Charlottenburg, 7-9: Kreuzberg)

XX. A „SZELÍD” VÁROSMEGÚJÍTÁS BUDAPESTEN

1. Budapest zöldfelületei 1980-ban
2. Ferencvárosi tömbrehabilitáció: a Ferenc tér és Liliom utca közötti terület
3. A „híres” 15. tömb a Dob utca és Wesselényi utca között: a tervezett kialakítás nem valósult meg teljes mértékben, a nagy belső kertet elhanyagolták
4. Belső sétaút az Angyal-, Liliom-, Tompa- és Mester utcák által határolt tömbben
5. Az 1982-es városrehabilitációs pályázatra beérkezett két, eltérő szellemű terv sémája

XXI. A JELEN VÁROSMEGÚJÍTÁSAI EURÓPÁBAN

1. Barcelona, egy teljes tömb lebontása után épített városi tér (Placa del Sol, Bach/Mora, 1984)
- 2-3. A barcelonai városi szabadterek jellegzetességei: hatalmas burkolt felületek, árnyékoló berendezések
4. Párizs, Parc André Citroën (Berger/Clément, 1985)
- 5-6. Párizs, Saint Denis: egykori iparterület főútja helyén közpark, háttérben a Stade de France
8. Berlin: az új kormányzati negyed modellje
9. Párizs: „Viaduc et Faubourg Saint-Antoine”

XXII. VÁROSI ZÖLD EURÓPÁBAN ÉS A JELEN VÁROSMEGÚJÍTÁSAI BUDAPESTEN

1. Bécs zöldfelületi rendszerterve (1995)
2. London „Zöld stratégiája” (1991)
3. Berlin kettős zöldgyűrűje (1994)
4. Budapest városfejlődési szerkezeti terve (2002)
5. A Millennáris („Ganz park”)
6. A MOM Park
7. Az Erzsébet téri park
- 8-9. A Corvin-Szigony projekt helyszínrajza és az egyik győztes pályázati beépítési terv
- 10-11. A Baross tér és a Kálvin tér átépítése a METRO4 kapcsán

1. táblázat

Az egyes szabadtér-típusok előfordulása a vizsgált forrásokban (ld. 12. oldal)⁴⁹¹

	TUB	PBE	CLR1	CLR2	TUW	JI	LT	
1. parkok	1	1	1	1	1	1	1	7
2. (magán)kert	1	1			1	1	1	5
3. sportpályák	1	1		1	1	1		5
4. városi terek	1		1		1	1	1	5
5. intézménykert	1			1	1	1		4
6. játszótér	1	1		1	1			4
7. temetők	1	1		1	1			4
8. vízpartok			1		1	1	1	4
9. ipari létesítmények	1			1	1			3
10. iskolakertek	1			1	1			3
11. utcák			1		1		1	3
12. vallási intézmény	1			1	1			3
13. zöldsáv			1		1		1	3
14. belső udvar	1				1		1	3
15. állatkert	1				1			2
16. átrium					1		1	2
17. bejáratok előterei					1		1	2
18. botanikus kertek és tanösvények	1			1				2
19. egyetemi campusok				1	1			2
20. erdő	1	1						2
21. faiskola	1	1						2
22. gyalogoszónák és bevásárlóutcák				1		1		2
23. kastélypark	1				1			2
24. kertészet	1	1						2
25. kertvendéglő	1			1				2
26. kiállítási terület					1	1		2
27. kiskert-telep	1				1			2
28. kórház- és szanatóriumkertek				1	1			2
29. múzeumkertek				1	1			2
30. passzázsok				1			1	2
31. piac				1		1		2
32. repülőtér		1				1		2
33. tetőkert	1				1			2
34. villakertek	1				1			2
35. gyalogos útvonalak				1				1
36. előkertek	1							1

⁴⁹¹ TUB = a TU Berlin könyvtárának archív szakfolyóirat-szószedete (1900-45), PBE = Pálfy-Budinszky Endre „Szabadterületek” című cikke (1939), CLR 1 és 2: Cordula Loidl-Reisch, a bécsi városi szabadtereket érintő kutatása (1995), TUW = A TU Wien Tájépítészeti és Kertművészeti Intézetének szabadtér-adatbankja, JI = Dr. Jámbor Imre szabadtér-elmélete (2000), LT = Lukovich Tamás „tömör-üres morfológiája” (2001)

37. emlékhely			1	1
38. foghíjparkok		1		1
39. folyók		1		1
40. „vertikális kertek” (erkélyek, loggiák, homlokzatok)	1			1
41. golfpálya			1	1
42. gyümölcsösök		1		1
43. használaton kívüli szabadterek			1	1
44. hulladékudvarok			1	1
45. ipari- és businesspark			1	1
46. kolostorkert			1	1
47. kondicionáló ültetvény			1	1
48. közkert			1	1
49. közlekedési megállók			1	1
50. közlekedési utak	1			1
51. lakókert			1	1
52. Land Art			1	1
53. majorságok			1	1
54. mezők (füves terek)		1		1
55. nagy zöld területtel rendelkező intézmények		1		1
56. óvoda			1	1
57. parkerdő		1		1
58. parlagterületek és városszéli zöldfelületek		1		1
59. patakok és egyéb vízfolyások		1		1
60. raktárterület.			1	1
61. rétek		1		1
62. sétány			1	1
63. strandfürdő			1	1
64. szabályos alaprajzú terek		1		1
65. szálloda			1	1
66. szoborpark			1	1
67. szociális intézmény			1	1
68. találkozás, tartózkodás és egyéb szabadtéri tevékenységek helyei			1	1
69. társasházkertek	1			1
70. tavak		1		1
71. településkörnyéki üdülőterület			1	1
72. tematikus kertek			1	1
73. tipikusan bécsi szabadterek		1		1
74. út- és térfásítás			1	1
75. véderdő			1	1
76. vidámparkok			1	1
77. zöld tengelyek		1		1
78. díszterek			1	1
79. várkert			1	1

Köszönetnyilvánítás

Szívből köszönök minden segítséget

CSALÁDOMNAK

KOLLÉGÁIMNAK

BARÁTAIMNAK

akik nélkül ez a disszertáció soha nem jöhetett volna létre.